

ЧЕСИ, ПРАШКО ПРОЛЕЋЕ И НАТО БОМБЕ
Прилог проучавању политичке историје Чеха и Словака

Кирил Шевченко (1966),
ЧЕСИ, ПРАШКО ПРОЛЕЋЕ И НАТО БОМБЕ
- прилог проучавању политичке историје Чеха и Словака

ИЗДАВАЧ

Институт за политичке студије
Београд

ЗА ИЗДАВАЧА

Др Миша Стојадиновић, научни саветник

РЕЦЕНЗЕНТИ

А. Ј. Полунов

доктор историјских наука, професор; Факултет за државну управу
Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов”
(Москва, Русија)

О. Р. Ајрапетов

кандидат историјских наука, ванредни професор; Факултет за
државну управу Московског државног универзитета
„М. В. Ломоносов” (Москва, Русија)

Александар Рандин

доктор филозофије, ванредни професор;
Универзитет Светих Тирила и Методија (Нитра, Словачка)

Зоран Милошевић

доктор социологије, научни саветник
Институт за политичке студије (Београд, Србија)

ПРЕВЕЛА СА РУСКОГ

Дајана Лазаревић

КОРЕКТУРА ПРЕВОДА И УРЕЂИВАЊЕ

Стефан Милошевић

НАСЛОВ ОРИГИНАЛА

От импровизации к цугцвангу:

Пражская весна 1968 года и Варшавский договор

ISBN 978-86-7419-391-4

ШТАМПА

Донат Граф

ТИРАЖ

50

Погледи, ставови и мишљења изнети у овој књизи припадају искључиво
аутору/уреднику и не представљају званичне ставове
Института за политичке студије.

Кирил Шевченко

**ЧЕСИ,
ПРАШКО ПРОЛЕЋЕ
И НАТО БОМБЕ**

**Прилог проучавању политичке историје
Чеха и Словака**



Институт за политичке студије

Београд, 2024.

Садржај

Зоран Милошевић: ПРЕДГОВОР	7
I	
ГОДИНА 1968. У ХИЈЕРАРХИЈИ „МАГИЧНИХ ОСМИЦА” ЧЕШКЕ ИСТОРИЈЕ: ПОЈАШЊЕЊА.	9
II	
МЕЂУРАТНА ЧЕХОСЛОВАЧКА: ТРИЈУМФ И ТРАГЕДИЈА ВЕРСАЈСКОГ ВУНДЕРКИНДА 15	
НОВЕ НАЦИЈЕ – СЕМЕ БУДУЋИХ КОНФЛИКАТА.	17
НЕРАВНОМЕРНОСТ ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА РЕГИОНА НОВЕ ДРЖАВЕ И ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ.	20
ПОЛОЖАЈ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА – АХИЛОВА ПЕТА ЧЕХОСЛОВАЧКЕ.	21
„СЕНТИМЕНТАЛНИ ОДНОС” БРИТАНАЦА ПРЕМА НЕМЦИМА.	22
ПОДЛОСТ ПОЉАКА.	24
III	
ПРОТЕКТОРАТ ЧЕШКЕ И МОРАВСКЕ: ЧЕСИ У НАЦИСТИЧКОМ ГЕТУ.	27
„ПЛАН ЗА ЛИКВИДАЦИЈУ ЧЕШКОГ НАРОДА”	30
МЕКА ОКУПАЦИЈА И ПОЈАВА ДОМАЋИХ ИЗДАЈНИКА .	34
ОСЛОБОЂЕЊЕ ПРАГА ОД СТРАНЕ ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ И ПРОМЕНА ПОЛИТИЧКОГ КРУСА ЧЕШКИХ ПОЛИТИЧАРА	38
IV	
У НАРУЧЈУ РЕАЛНОГ СОЦИЈАЛИЗМА: НАСТАНАК И ПОЧЕТАК ПРАШКОГ ПРОЛЕЋА	41
„СЛАВА РАДУ, ДРУГАРИЦЕ УЧИТЕЉИЦЕ!”	44
СТВАРАЊЕ ОПОЗИЦИЈЕ	46
ПРАШКО ПРОЛЕЋЕ - „ВРЕМЕНСКИ РАЗВУЧЕНА ИМПРОВИЗАЦИЈА”.	49
УТИСЦИ И РЕФОРМЕ.	53
ЗАБРИНУТОСТ ПОВОДОМ ТРЕНДОВА У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ	55

V

ПРВИ МЕСЕЦИ ПРАШКОГ ПРОЛЕЋА:

САВЕЗНИЧКИ СТРАХОВИ	57
ПАМЕТНО И НЕПАМЕТНО ОСЛОБАЂАЊЕ ЧЕШКЕ	60
ИЗДАЈА ГЕНЕРАЛА ШЕЈНА	62
ПРОГРАМ АКЦИЈЕ	67
„СИНХРОНИЗАЦИЈА САТОВА”	71

VI

ПРАШКО ПРОЛЕЋЕ У ЛЕТО 1968:

НА ПУТУ КА ИЗНУДИЦИ	77
ЗАБЛУДЕ	81
МАНИФЕСТ „ДВЕ ХИЉАДЕ РЕЧИ...”	86

VII

СОЦИЈАЛИСТИЧКА ЧЕХОСЛОВАЧКА,

ПРАШКО ПРОЛЕЋЕ И КАРПАТСКИ РУСИНИ	99
АСИМИЛАЦИЈА РУСИНА У УКРАЈИНИ	103

VIII

ВОЈНО-ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ ПРАШКОГ ПРОЛЕЋА:

НАСЛЕДНИЦИ ХРАБРОГ ВОЈНИКА ШВЕЈКА	
И ВАРШАВСКИ СПОРАЗУМ	109
КАДРОВСКА ЧИСТКА У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ АРМИЈИ	113

IX

УОЧИ И ПОСЛЕ УЛАСКА ТРУПА	121
--	-----

НЕПРОФЕСИОНАЛИЗАМ И ПРЕТЕРАНЕ АМБИЦИЈЕ ЧЕХА	124
--	-----

ПОГОВОР	137
----------------------	-----

ПРИЛОГ

БИБЛИОГРАФИЈА КИРИЛА ШЕВЧЕНКА	143
-------------------------------------	-----

ПРЕДГОВОР

Кирил Шевченко није непознат српској научној јавности, јер већ деценијама представља једног од најактивнијих руско-белоруских аутора на простору српских земаља. Може се рећи и да је народни дипломата у области науке, јер сарадња са српским колегама се догађа ван институционалне подршке. Многима смета сарадња словенских научника и зато и изостаје подршка. Поред осталог, Шевченко је стални аутор издања и научних конференција Института за политичке студије. Такође, приредио је и зборник (у издању Института) „Језик и идентитет“ (на руском језику).

Иако се Шевченко углавном бави мањинским групацијама словенских народа (Русинима и Лужичким Србима) он је аутор и студија и монографија о Чесима и Словацима, питањима везаних за унију и идентитет, односно православаља и Словена, те тако да је важне доприносе проучавању занемарених научних питања за словенски свет.

У том смислу не изненађује ни ова књига која је пред читаоцима, која је писана необично лепим и јасним језиком, занимљива по структури и по методологији и по по(р)укама, иако тема на први поглед није „атрактивна“. Ипак, када се рукопис прочита, јасно је да се суочавама са прворазредним научним материјалом који је дао својеврсну анатомију психосоцијалног портрета Чеха, њихове политике, али и политике Запада и политике СССР-а, наравно и Руса.

Оно што је у овој књизи интересантно, поред осталог, је суочавање и са западном политиком према Словенима, која је углавном цинична и деструктивна, али плени својим методама који су свуда исти и у Чехословачкој, и у Србији и у Бугарској... Такође плени и одсуством њеног разумевања код Словена и проналажења одговора на ту деструктивност. Како би рекао Његош – „Моје племе сном мртвијем спава!“

Кирил Шевченко, дакле, представља пробуђеног и освешћеног Словена који није опчињен западном културом, вредностима и политиком. Напротив, представља неуморног научника-борца који указује на цинизам и деструктивност западне политике било да се ради о Русинима, Лужичким Србима, Србима, Украјинцима, Белорусима или Чесима и Словацима.

Тако и књига која је пред нама представља разобличавање мита о Прашком пролећу 1968. године и његовим последицама. Наиме, све политичке бајке код Словена почињу причама о реформама,

слободи, културном развоју, праву нација, борби против цезуре, слободном економском развоју, а завршавају се губљењем идентитета, територија, живота људи, корупцијом и наравно употребом западних бомби...

За оне који се нису сусрели са делом Шевченка дајемо кратак одговор ко је он?

Кирил Владимирович Шевченко рођен је 19. октобра 1966. године у граду Новочеркаску Ростовске области на југу Русије у породици војног лица. Након завршене средње школе 1983. године радио је једну годину као механичар у Новочеркаској фабрици електролокомотива (НЕВЗ). Године 1984. уписао је историјски одсек Московског државног универзитета где је 1989. успешно је дипломирао, а затим и специјализирао на Одсеку за историју јужних и западних Словена. Тема дипломског рада Шевченка К.В. био је посвећен научним и културним односима Чеха и Лужичких Срба у 19. веку.

Године 1989-1992 студира на постдипломским студијама на Историјском факултету Московског државног универзитета, а следеће, 1993. године, након успешно завршене постдипломског студија, одбранио је тезу о везама Лужичких Срба и Чехословачке у првој трећини двадесетог века. Године 1992-1993 Шевченко К.В. студира на мастер програму социологије на Централноевропском универзитету у Прагу (Чешка). Од 1995. до 2010. предавао је руску историју и социологију у Центру за руско образовање у Прагу (Чешка Република), док је истовремено био студент докторских студија на Историјском факултету Московског државног универзитета и активно радио у архивима и библиотекама Чешке Републике. Године 2009. одбранио је докторску дисертацију на Историјском факултету Московског универзитета, на тему „Лужичко питање и Чехословачка 1918-1948. године.

Од 2010. године је професор на Огранку Руског државног социјалног универзитета (РГСУ) у Минску (Белорусија). Истовремено, Шевченко К.В. предаје на Катедри за руску историју Смоленског државног универзитета (СМОЛГУ, Смоленск, Русија). Аутор је више од 200 публикација на руском, српском, чешком, енглеском и русинском језику, укључујући пет монографија.

Институт за политичке студије је Шевченку доделио Светосавску повељу за најбољи научни рад (2023) објављен у зборнику „Дунав и Европа – Дунав у геополитичким стратегијама европских држава“.

Зоран Милошевић

I
ГОДИНА 1968. У ХИЈЕРАРХИЈИ
„МАГИЧНИХ ОСМИЦА”
ЧЕШКЕ ИСТОРИЈЕ:
ПОЈАШЊЕЊА

Још од Средњег века, број „осам” је био предодређен да заузме одређену позицију у чешкој историји, означавајући оштре заокрете и бизарне цик-цак моменте у развоју Чешке, који су за Чехе најчешће имали трагичан карактер. Једна од првих судбоносних „осмица” у историји Чешке била је 1278. година, када је војска чешког краља из династије Премислида Пшемисла Отакара II у бици на Моравском пољу претрпела страشان пораз од трупа Светог римског царства под вођством цара немачке нације Рудолфа Хабзбурга. Истовремено је и сам краљ Пшемисл Отакар II погинуо у борби од последица рана нанесених мачем. Тело пораженог непријатеља балсамовано је по Рудолфовом наређењу и тридесет недеља је било изложено у једном од бечких манастира, како би се сви уверили да је некада моћни чешки краљ заиста мртав¹. По свему судећи, ово је било највеће понижење представника династије Премислида. Пораз и смрт Пшемисла Отакара II довели су до дуготрајних немира, потреса и анархије у Чешкој, што је било лош знак за касније односе између Чеха и Хабзбурга.

Још једна трагична „осмица” дошла је 1618. године, када се првобитно успешан устанак чешких поседа против Хабзбурга завршио поразом чешке војске у бици на Белој гори код Прага 8. новембра 1620. године. Непосредна последица овог пораза било је јачање хабзбуршке доминације у Чешкој, католички терор, прогон чешке културе, масовно иселјавање чешке елите и системска германизација становништва, који су у традиционалној чешкој историографији добили широк назив „време таме”.

Превазилажење тужних последица системске денационализације и културног пропадања народа захтевало је чешко „буђење” у облику патриотских филолога, историчара, новинара и писаца, који су отворили еру чешког „националног препорода” на граници између 18. и 19. века и постепено је постигнут импресиван успех на овом пољу. Живи контакти са руским научницима, представницима културе и јавним личностима Русије у 19. веку имали су важан подстицајни ефекат на чешке „будитеље”, међу којима су се рашириле идеје о словенском узајамности. Успеси чешке науке и културе, као и успон друштвеног покрета крајем 19. и почетком 20. века, претворили су Праг у признати центар словенске друштвене и политичке мисли.

¹ *Vykoupil L. Slovník českých dějin. Brno: Julius Zirkus, 2000. S. 48.*

У 20. веку, рађањем независне Чехословачке на политичкој мапи Европе, интензитет појављивања чешких судбоносних „осмица” вишеструко се повећао. Занимљиво је да су управо на „осмицама” пали датуми рођења и смрти Прве Чехословачке Републике: рођена октобра 1918. године на рушевинама Аустроугарске, Чехословачка је задобила смртоносни ударац од Хитлера и западних демократија које су му помагале у Минхену у септембру 1938. године. Након тога је уследила умирућа агонија чехословачке државности, која је кулминирала коначном окупацијом Чешке од стране нацистичког Рајха и проглашењем протектората Чешке и Моравске у марту 1939. године.

Савремени чешки историчари активно демитологизују „фаталне осмице” сопствене историје, истичући да су догађаји који су се одиграли у то време били саставни део ширих политичких, социокултурних и верских процеса у Европи. Из тог разлога су, према савременим чешким историчарима, драматични догађаји чешке и чехословачке прошлости, који су падали на датум са бројем „8” били, у извесном смислу, неизбежни и закономерни феномени.² Ово се у потпуности односи на Прашко пролеће 1968. године, које је у великој мери било дериват драматичних догађаја који су му непосредно претходили у историји Чехословачке 20. века, а који су се одиграли 1938. и 1948. године.

У сложеној и богатој хијерархији „магичних осмица” чешке историје 1968. година заузима једно од водећих места – уз 1918, 1938. и 1948. годину. Иако 1968. година, за разлику од 1918. или 1938. није била директно повезана са постојањем чешке државности или физичким опстанком чешког народа, догађаји из Прашког пролећа су имали и имају огроман утицај не само на историјску судбину Чеха и Словака, већ и на развој других земаља бившег социјалистичког блока. О томе добро сведочи чињеница да су предводници Горбачовљеве перестројке много тога позајмили из идеолошког арсенала Прашког пролећа, чији је један од архитеката био секретар Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке Зденек Млинарж, колега друга Горбачова на Правном факултету Московског државног универзитета.

² *Fojtů M. Historici zbavují osmičky mýtů // MUNI. Měsíčník Masarykovy univerzity. Říjen 2018. Ročník 14. S. 1.*

Наслеђе Прашког пролећа, од којег се 2018. испунило педесет година, сада наставља да постоји углавном у формату радног материјала за реализацију различитих пројеката политичке технологије. Попут Берлинског зида, који је својевремено био разбијен у сувенире уз добру зараду, Прашко пролеће је такође подељено на јасно неједнаке семантичке фрагменте. Најтраженији од ових фрагмената за политичаре и новинаре се предвидиво показао период од 21. августа 1968. године – односно од тренутка када су трупе Варшавског пакта извршиле инвазију на Чехословачку.

Упркос масовном обележавању догађаја из 1968. године у Чешкој Републици са посебним нагласком на војну инвазију трупа Варшавског пакта, стварне догађаје Прашког пролећа огромна већина савременог чешког друштва не доживљава као кључни догађај у савременој историји Чешке Републике. Истраживање које је у Чешкој спровела прашка социолошка агенција СТЕМ у октобру 2018. показало је да само 4% испитаника сматра Прашко пролеће „догађајем који је највише утицао на историјску судбину Чешке Републике”, док је 13% испитаника таквим догађајем сматрају инвазију трупа Варшавског пакта 1968. године.³ Истовремено, знатно већи број испитаника сматра формирање независне Чехословачке 1918. (38%), долазак комуниста на власт у Чехословачкој 1948. (27%) и потписивање Минхенског уговора 1938. године⁴ (18%) као најважнији догађај у модерној чешкој историји.

Од разноврсног наслеђа турбулентне 1968. године у Чехословачкој, совјетски тенк се показао најтраженијим, вешто претворен у злокобну марку СССР-а и Русије од тренутка гушења Прашког пролећа, које је било и наставља да буде ефикасно коришћено у рукама политичких маркетиншких магова који демонизују чак и савремену Русију. Масовна појава совјетских оклопних возила на улицама Прага и других чешких и словачких градова у августу 1968. године била је заиста краљевски поклон за политичаре, новинаре и политичке технологе дуги низ деценија. Снимљени из милиона углова и реплицирани у милијардама новина, часописа, књига и видео записа, совјетски тенкови на позадини архитектонских лепота Прага

³ <https://www.stem.cz/rok-2018-a-osmickova-vyroci/>

⁴ Ibidem.

и демонстрантске гомиле, убедљиво су визуелизовали слику дивљег, агресивног и непредвидивог „руског медведа” у облику СССР-а.

Инспирисани сликама гушења Прашког пролећа, овакви облици су активно коришћени и настављају да се користе у савременој рекламној комуникацији. На пример, Прашки музеј комунизма користио је слике олимпијског медведа са калашњиковим у шапама и руске матрјошке⁵ са вампирским зубима за своју рекламу у метроу у Прагу. На насловној страни чешког издања „Мекдоналдизације друштва” познатог америчког социолога Ричера, приказан је изразито дебели хамбургер у виду тенка који пузи дуж Карловог моста, симболизујући претњу тоталне мекдоналдизације човечанства и истовремено изазивајући у чешком читаоцу упорне асоцијације на 1968. годину.

* * *

Искусни политички морнари и даље вешто хватају у једра својих бродова већ слабе ветрове Прашког пролећа, који је брзо и удобно испоручио постсоцијалистичке земље Централне и Источне Европе у НАТО и Европску унију – супротно сада потпуно заборављеним реторикама вођа источноевропских демократских револуција о некаквом „трећем путу” и сврсисходности истовременог распуштања НАТО-а и Варшавског пакта. Чешка, као и Мађарска, Пољска и Словачка, одмах након политичке еманципације од „великог брата” са истока, радије су заједно умарширали у северноатлантски блок, потпуно игноришући драгоцену искуство свог најближег суседа – неутралне и успешне у сваком погледу Аустрије.

Након чехословачке „баршунасте револуције” 1989. године и каснијег распада Чехословачке 1993. на Чешку и Словачку, бренд рођен у Прашком пролећу и промовисан на све могуће начине у облику совјетског тенка био је у политичкој потражњи. Конкретно, политички стратеги и медији су га енергично и креативно користили како би периодично подсећали становништво на „претњу са истока” и мобилисали чешко јавно мњење за чланство Чешке у НАТО-у и за размештање америчког радара противракетне одбране у Чешкој.

⁵ Традиционална руска дрвена лутка на расклапање. У Србији познатија као бабушка. – прим. прев.

II
МЕЂУРАТНА ЧЕХОСЛОВАЧКА:
ТРИЈУМФ И ТРАГЕДИЈА
ВЕРСАЈСКОГ ВУНДЕРКИНДА

Завршетак Првог светског рата 1918. године и распад Немачког, Аустроугарског, Руског и Османског царства означили су рађање низа нових независних држава у средњој и источној Европи, које је било неочекивано за многе савременике. Независна Чехословачка, проглашена 28. октобра 1918. на рушевинама Аустроугарске, због низа фактора се показала као једна од најперспективније и вишеструко моћне „деце Версајског система”, која су се генерално одликовала завидним честољубљем, амбицијама и често надуваним самопоштовањем.

Огромну улогу у успешној реализацији „чехословачког пројекта”, који је многима у почетку изгледао апсолутно неостварив, одиграли су пораз Централних сила у Првом светском рату, слом Аустроугарске, као и политичка вештина и интуиција главног менаџера „чехословачког пројекта” прашког професора Томаша Гарига Масарика, који је поседовао ретку способност да се нађе у право време на правом месту и изговори праве фразе правим људима. Наизглед спонтани антибољшевички устанак чехословачког армијског корпуса у мају 1918. године, који је постао веома важна карика у спровођењу антибољшевичке политике земаља Антанте, помогао је да се максимално оплоди дипломатско тло за успешно решавање „Чехословачког питања” на Париској мировној конференцији 1919. године.

Први председник Чехословачке, Т. Г. Масарик, по повратку у већ независну Чехословачку у децембру 1918. године, из своје дуготрајне и изузетно успешне политичке емиграције, супротно реалистичности опширно је говорио о „чуду”, „бајци” па чак и „извесним вишим силама”, које су помогле да планови првобитно маргиналног круга чешких политичких емиграната оживе.⁶ Истовремено, највеће „чудо”, ако се има у виду територијални аспект, било је укључивање земаља историјске Угорске Русије у састав Чехословачке, пошто у почетку такав сценарио нису ни замишљали ни чешки ни карпато-руски политичари.

НОВЕ НАЦИЈЕ – СЕМЕ БУДУЋИХ КОНФЛИКАТА

Бројни пројекти изградње нација у Централној и Источној Европи, који су се одвијали на рушевинама империја и

⁶ *Kovtun J. Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka. Praha, 2006. S. 11–12.*

обележени поштеним додиром етноцентризма, имали су искључиво конфликтан и често међусобно искључив карактер. Готово свака од новорођених држава Централне и Источне Европе могла би за себе да каже да се налази у „непријатељском окружењу подмуклих и агресивних” суседних држава. Т. Блис, војни саветник америчке делегације на Париској мировној конференцији, у поверљивом писму својој супрузи у пролеће 1919. године, суморно је предвидео „још један тридесетогодишњи рат” за Европу у блиској будућности и упоредио нове европске државе са грабежљивим инсектима који чим се роде „одмах скоче за врат својим суседима. Они су као комарци – лукави од тренутка рођења”.⁷ **Тако пажљив и ауторитативан савременик као што је В. Черчил, посматрајући немирно постојање и међусобно непријатељство амбициозних наследника распаднуте Аустроугарске, био је приморан да изјави да „међу становницима Хабзбуршке монархије нећете наћи ниједан народ коме би стицање независности донело било шта друго осим муке и туге”.**⁸

Наследивши од касне Подунавске монархије своје најразвијеније регионе у друштвено-економском смислу и поседујући веома дубоке традиције зрелог грађанског друштва и прилично високу политичку културу, Чехословачка је предвидиво постала једна од најстабилнијих и најразвијенијих земаља Средње Европе. Чешки историчари имају јаке основе за тврдњу да је Устав Чехословачке усвојен 1920. године био један од ретких заиста функционалних демократских устава у том делу Европе, и да је до 1930-их само Чехословачка остала једина демократија источно од Рајне.⁹ Још једно неоспорно достигнуће међуратне Чехословачке био је њен развијени друштвени систем, „без премца у Средњој Европи и у неким аспектима супериорнији од социјалног законодавства западних демократија”.¹⁰ Чехословачка је била међу првим државама које су „озакониле осмочасовни радни дан”, а земљишна реформа спроведена у Чехословачкој је по свом обиму „била без преседана у Европи у то време”.¹¹ Међутим, у пракси нису поштоване све

⁷ *Macmillanová M.* Mírotvorci. Pařížská konference 1919. Praha: Academia, 2004. S. 74.

⁸ *Herzán M.* 100 let pádů republiky. Praha: AOS Publishing, 2018. S. 4.

⁹ *Polišenský J. V.* History of Czechoslovakia in Outline. Praha: Bohemia International, 1991. S. 111.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Olivová V.* Svoboda mezi válkami // Naše živá i mrtvá minulost. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968. S. 191–192.

одредбе чехословачког устава. Дакле, противно Уставу из 1920. и условима Споразума у Сен Жермену, скупштинско заседање у нај-источнијој покрајини Чехословачке – у Поткарпатској Русији – никада није сазвано за време постојања Прве Чехословачке Републике. Међу чехословачким правним историчарима током социјалистичког периода био је обичај да критикују „исхитрени и тајни” процес припреме и усвајања Устава из 1920. године, као и његову „блиску зависност од страних модела. На пример, преамбула је скоро дословно преписана из Устава САД. Положај председника републике је позајмљен из француског Устава Треће републике из 1875. године.¹² Неки историчари објашњавају жељу да се копира француски модел сличношћу друштвене структуре новорођене чехословачке државе и Француске.¹³

Међуратна Чехословачка није била у потпуности у стању да избегне заводљиво искушење култа личности тако распрострањеног у Средњој и Источној Европи. Непосредно након проглашења независне чехословачке државе, како су приметили многи истраживачи, почела је постепена и пажљиво осмишљена „изградња култа личности Т. Г. Масарика”, која се манифестовала, посебно, у почасној титули „Председник-Ослободилац”. Та титула је моментално напунила новине, часописе, поштанске марке и уџбенике. У исто време, уместо традиционалних католичких крстова, на зидове чехословачких школа окачени су Масарикови портрети.¹⁴ Величанствено и промишљено Масариково лице, репутација дубоког интелектуалца, успешна каријера универзитетског професора и још успешнија политичка активност у егзилу у потпуности су одговарали слици „оца нације”.

Комбинација флексибилности, опреза и умерености коју је чехословачка политичка елита показала у првим годинама након формирања независне Чехословачке омогућила је новорођеној држави да успешно преброди турбулентни почетак 1920-их и стабилизује свој политички и друштвено-економски систем у веома тешким условима. Значајну улогу у томе су одиграли не само водећи чехословачки политичари које су представљали Т. Г. Масарик, Е. Бенеш и К. Крамарж, већ и личности другог ешалона чехословачке

¹² Ванечек В. История государства и права Чехословакии. М.: «Юридическая литература», 1981. С. 430.

¹³ Olivová V. Op. cit. S. 191.

¹⁴ Herzán M. 100 let pádů republiky. Praha: AOS Publishing, 2018. S. 113–114.

политике које су брзо избиле у први план. Једна од најупечатљивијих личности међу њима био је лидер аграрне партије А. Швегла, чија је флексибилност и политичка интуиција као министра унутрашњих послова, а касније и на челу владе допринела стабилизацији прилика у земљи.

Необичан и веома ефикасан „ноу-хау” чехословачке политике 1920-их била је чувена „петица” – неформално тело које је окупљало лидере пет водећих политичких партија у земљи, које су на неформалним састанцима решавале најважнија питања политичке агенде и, заправо, одређивала понашање законодавне и извршне власти земље. Према фигуративном изразу савременика и познаваоца Прве Чехословачке Републике Ф. Пероутке, „петорка” је била „радионица у којој су се обучавали стручњаци за политичке компромисе”.¹⁵ У великој мери, захваљујући активностима „петорке”, постојале су специфичности чехословачког политичког система које су га разликовале од суседних земаља и објашњавале релативну стабилност и чврстину Чехословачке Републике: „дисциплина политичких партија, постојаност режима и избрушена уметност коалиционог компромиса”.¹⁶

НЕРАВНОМЕРНОСТ ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА РЕГИОНА НОВЕ ДРЖАВЕ И ПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Посебност међуратне Чехословачке била је изражена у хетерогености друштвено-економског развоја појединих региона земље. Ако су социјална структура становништва, животни стандард и квалитет инфраструктуре у Чешкој и у Моравској били упоредиви са земљама Западне Европе, онда су Поткарпатска Русија и Источна Словачка остале претежно пољопривредне регије са неразвијеном индустријом, које су патиле од аграрне пренасељености. Праг је у својој економској политици водио рачуна пре свега о интересима Чешке, што је у почетку негативно утицало на економску ситуацију у источним крајевима земље. Тако су, према речима словачког историчара П. Шворца, због дискриминаторних економских мера владе и неразумно високих транспортних тарифа, пољопривредни

¹⁵ *Peroutka F. Budování státu. 1918–1923. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. S. 422.*

¹⁶ *Ibidem. S. 419.*

производи из Поткарпатске Русије били скупи и стога неконкурентни на највећем потрошачком тржишту Чехословачке – у Чешкој.¹⁷ **Присаједињење Поткарпатја Чехословачкој довело је до кризе у тамошњој – и без тога – неразвијеној, ливној и мануфактурној индустрији, чија су предузећа затворена, неспособна да конкуришу високоразвијеној чешкој индустрији.**¹⁸

Оштра компликација међународне ситуације 1930-их година одмах је открила како недовољно високу маргину сигурности младе чехословачке државе, тако и исправност оних политичара који су веровали да је успешан развој, па и само постојање Чехословачке могуће само у условима одржавања мира у Европи. **Значајна системска мана државно-правног утемељења Чехословачке била је чињеница да се заснивала на „два контрадикторна принципа – у Чешкој на принципу историјског „државног права” круне Светог Вацлава; у Словачкој на основу националног принципа и принципа самоопредељења”.**¹⁹

ПОЛОЖАЈ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА – АХИЛОВА ПЕТА ЧЕХОСЛОВАЧКЕ

„Ахилова пета” међуратне Чехословачке био је **положај националних мањина**, пре свега Немаца. Од 13,5 милиона становника међуратне Чехословачке, 8,8 милиона су били Чеси и Словаци, 3,2 милиона Немци, више од 700 хиљада Мађари, а око 460 хиљада Русини. Канадски словенски историчар П. Р. Магочи скреће пажњу на чињеницу да ју је вишенационални карактер међуратне Чехословачке демографски учинио „хабзбуршком империјом у малом”. **У исто време, за Немце и Мађаре који су у њој живели, Чехословачка је остала практично страна држава, у чије дуго постојање нису веровали.**²⁰ Доласком нациста на власт у Немачкој и почетком играња на „судетско-немачку карту” Берлина, Чехословачка је предвидљиво постала једна од првих жртава Хитлеровог разбијања Версајског система. Убрзо се ово разбијање претворило

¹⁷ Švorc P. Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946. Praha, 2007. S. 104.

¹⁸ Пушкаш А. Цивилизација или варварство: Закарпатје 1918–1945. М.: Европа, 2006. С. 86.

¹⁹ Seton-Watson R. W. From Munich to Danzig. London: Methuen & Co. Ltd., 1939. P. 27.

²⁰ Magocsi P. R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest; New York: CEU Press, 2015. P. 191.

у отворено и немилосрдно „пребијање версајских беба”, које су се, супротно својим наивним очекивањима, нашле бачене у зубе западних демократија од сопствених „кумова”, да би их прождрла нацистичка Немачка.

Немачки проблем је остао главни изазов за Чехословачку током читавог међуратног периода. Друго важно питање био је однос између Чеха и Словака. Званична идеологија „чехословаштва”, која је прокламовала постојање јединственог чехословачког народа, критикована је због растуће популарности Словачке народне партије. Предводио ју је А. Глинка, који се залагао за аутономију Словачке и тумачио словачки народ као одвојен од чешког. Један од активиста Словачке народне партије Јурига, критикујући концепт „чехословаштва”, једном је иронично приметио да је концепт „чехословак” иста глупост као и „русопољак”.²¹ Међутим, у другој половини 1930-их, са интензивирањем активности Судетско-немачке партије К. Хенлајна, која је постала послушни инструмент берлинске политике, немачко питање за Чехословачку коначно постаје одлучујуће.

„СЕНТИМЕНТАЛНИ ОДНОС” БРИТАНАЦА ПРЕМА НЕМЦИМА

Важно је напоменути да је узнемирујућа слутња Минхена била карактеристична за многе трезвеноумне чешке политичаре, без обзира на њихову политичку оријентацију. Један од лидера чешке социјалдемократије, Ф. Модрачек, говорећи о три милиона људи немачке мањине укључене у Чехословачку против њихове воље, признао је још 1919. године да „ниједан међународни савез... не може спречити поновно уједињење моћног народа, ако он то тражи. Једног дана можемо изгубити Немце... Немамо довољно снаге да их држимо дуго; ако хоће да се отцепе, онда цела Европа неће моћи да их задржи код нас...”²² **Неки чешки политичари, много пре Минхена, били су прилично трезвени у погледу својих западних савезника и партнера, иако су еуфорија и перцепција себе као миљеника западних демократија биле широко распрострањене у чешком јавном мњењу. Већ 1927. године ветеран чешке**

²¹ *Peroutka F. Budování státu. 1918–1923. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998. S. 224.*

²² *Ibidem. S. 369.*

политике К. Крамар је написао да „Британци показују чисто утилитарно интересовање за нас, никако сентиментално; пре ћемо код њих пронаћи сентименталан однос према Немцима...”²³

„Сентиментални однос” Британаца према Немцима, који је суптилно приметио први премијер Чехословачке, није се нимало променио након доласка Националсоцијалистичке партије на власт у Немачкој. Штавише, симпатије званичног Лондона према Берлину биле су чак појачане извесним интересовањем за могућност извлачења геополитичких дивиденди из Хитлерових војних авантура у Средњој Европи. Тако је један од водећих представника британског политичког естаблишмента, лорд Халифакс, у интимном разговору са Хитлером у Оберсалцбергу 19. новембра 1937. године, у име британске јавности, упутио суптилан и веома упечатљив комплимент нацистичком канцелару Рајха, наводећи да се у Енглеској „у целини и потпуности признају велике заслуге Фирера по питању обнављања Немачке.”²⁴

Након аншлуса Аустрије у марту 1938. године, геополитичка ситуација Чехословачке, која је са северозапада, запада и југозапада била окружена нацистичким Рајхом, нагло се погоршала. У то време, Чехословачка се нашла у ситуацији упоредивој са положајем Хуситске Чешке у првој четвртини 15. века, када су Хусити били приморани да одбију непријатељске нападе одједном „са четири стране – како од стране нападачких армија Рајха, тако и од Угарске”.²⁵ Упркос томе, представници чехословачког војног врха, које је представљао начелник Генералштаба и главнокомандујући Чехословачке армије, генерал Крејци, као и команданти округа, генерали Војцеховски, Лужа и Прхала, након успешне опште мобилизације су инсистирали на оружаном отпору агресору, пошто је „народ јединствен, војска чврсто стоји и спремна је за борбу”.²⁶ Дипломатским путем је потврђена спремност СССР-а да пружи широку оружану подршку Чехословачкој у складу са совјетско-чехословачким уговором из 1935. године. Међутим, **политичко руководство Чехословачке, на челу са председником Бенешом, под директним и веома агресивним притиском Велике Британије**

²³ Крамарж К. В защиту славянской политики. Прага; Париж, 1927. С. 118.

²⁴ Документы и материалы кануна Второй мировой войны. Т. I. Ноябрь 1937–1938 гг. М.: Государственное издательство политической литературы, 1948. С. 15.

²⁵ Seton-Watson R. W. Op. cit. P. 23.

²⁶ Svoboda L. Cestami života. Praha: Orego, 1996. S. 136–137.

и Француске, које су изјавиле да ће у случају рата сматрати Чехословачку кривцем, одлучило је да прихвати минхенске услове који су били самоубилачки за земљу.

Још у мају 1938. године, након аншлуса Аустрије, британски премијер Н. Чемберлен је у интервјуу канадским и америчким новинарима искрено изјавио да „у свом садашњем облику, Чехословачка није одржива” и да „Чеси морају да се сложе са немачким захтевима”.²⁷ Стога не чуди што је у августу 1938. послат у Чехословачку као посредник између Прага и судетске немачке мањине још један истакнути представник британске елите – лорд Рансиман, који је деловао као моћан лобиста за судетске немачке политичаре и Берлин, отворено заговарајући трансфер немачког становништва из чехословачке регије нацистичкој Немачкој. То је заправо постала директна дипломатска и правна припрема Минхена.²⁸

ПОДЛОСТ ПОЉАКА...

У ноћи између 29. и 30. септембра 1938. године на конференцији у Минхену су учествовали лидери Велике Британије, Француске, Немачке и Италије, али нису примљени представници Чехословачке. Шефови влада Велике Британије и Француске, Чемберлен и Даладје, сложили су се са одбацивањем и приступањем Немачкој оних области Чехословачке, чију су већину становништва чинили Немци. Истовремено са Минхенским диктатом, Варшава је поставила ултиматум Прагу, захтевајући да чехословачка влада уступи Цешинску Шлезизију са пољском мањином која је тамо живела. Убрзо су ово подручје заузеле пољске трупе. Према Бечкој арбитражи, почетком новембра 1938. године, јужне области Словачке и Поткарпатске Русије у којима је живела мађарска мањина окупирала је Мађарска, чиме је завршена велика међународна операција немилосрдне геополитичке кастрације Чехословачке под вођством Берлина. Као резултат тога, Чехословачка се, изгубивши око трећине своје територије са стратешки најважнијим и индустријализованим регионима, претворила у неодржив ентитет, чији су дани били одбројани.

Минхен и његове последице биле су шок за чешку јавност и истовремено снажан подстицај за промишљање о правим вредностима.

²⁷ *Seton-Watson R. W. Op. cit. P. 39.*

²⁸ Види: *Polišenský J. V. Op. cit. S. 118.*

Један од чешких публициста тог времена позвао је сународнике да се не упуштају у илузије о могућности нормалних односа са Немачком након Минхенског споразума, јер „Немци делују промишљено и доследно, покушавајући да заузму словенске земље и да их прво германизују уз помоћ колонизације, а потом отвореног насиља. „У животној смо опасности, – пророчки је приметио аутор белешке, – у ситуацији која прети да постане слична положају Лужичких Срба, о којима се пре сто година говорило као о етнографском резервату... Не сме да буде никаквих илузија о пријатељском суживоту са Немцима.. Ми ћутке спремамо судбину Лужичких Срба. Никада сами нећемо обновити старе границе. Запад нас је напустио. Само Словени могу да нам помогну... О словенском питању одлучиће Русија...”²⁹

²⁹ Literární Archiv Památníků Národního písemnictví (LA PNP), fond Vladimír Zmeškal, sign.2-H/112, karton 10.

III
ПРОТЕКТОРАТ ЧЕШКЕ И МОРАВСКЕ:
ЧЕСИ У НАЦИСТИЧКОМ ГЕТУ

Одлуке конференције у главном граду Баварске биле су први корак ка коначном поробљавању Чеха од стране нацистичког Рајха. Према фигуративном изразу једног чешког публицисте, мапа постминхенске Чехословачке личила је на „леш који су изгризле хијене”, а становништво те земље претворило се у „ходаће мртве, који желе да искључе стварност из свог свакодневног живота”.³⁰ Други и последњи корак у том правцу била је директна окупација Чешке од немачког Вермахта у марту 1939. и претварање Чешке у Немачки протекторат Чешке и Моравске, формиран уз помоћ Хитлеровог декрета 16. марта 1939. године. Вођа нацистичког Рајха стигао је у главни град Чешке Републике увече 15. марта 1939. године, одмах по окупацији од стране Вермахта, и сместио се у Прашки замак, чиме је показао свој потпуни тријумф у решавању „чехословачког питања”.³¹

Управо је протекторат Бохемије и Моравске постао својеврсни полигон, где су тестиране и имплементирани различите технике германизације чешког становништва, које су идеолози нацистичке Немачке осудили на потпуни нестанак не само из политичког, већ и такође са етнолингвистичке карте Европе. Проглашење протектората био је „само корак ка постепеном истребљењу чешког народа, што би се свакако догодило да је нацистичка Немачка победила у Другом светском рату”.³² Чланом 1 Хитлеровог указа о формирању протектората Чешке и Моравске проглашена је „припадност Великом немачком Рајху делова бивше Чехословачке Републике, коју су немачке јединице окупирале у марту 1939. године”. Чланом 3. установљена је аутономија и самоуправа протектората, чији су обим и спровођење били одређени искључиво „политичким потребама Рајха”.³³

Уопштено говорећи, планове немачких нациста у односу на Чехе, засноване на нацистичкој расној теорији која је све словенске народе тумачила као расно инфериорне, Хитлер је изложио у Минхену још у лето 1932. „Населићемо територије Чешке и Моравске немачким сељацима. Депортоваћемо Чехе у Сибир или Волињу, доделићемо им резервате. ...Чеси морају напустити Средњу Европу.”

³⁰ *Kuras B.* Češi na vlášku. Příručka národního přežívání. Praha: Baronet, 1999. S. 161.

³¹ *Liška V.* Éra hákového kříže. Protektorát. Praha: Nakladatelství XYZ, 2018. S. 21.

³² *Ibidem.* S. 14.

³³ *Beneš E.* Odsun Němců. Výbor z paměti a projevů doplněný edičními přílohami. Praha, 1995. S. 69.

тврдио је Хитлер. „Ако остану овде, наставиће да формирају ху-ситско-большевички блок.”³⁴ Детаљније су политику нацистичке Немачке према Чесима развили каснији руководиоци протектора-та Чешке и Моравске: К. Г. Франк и К. фон Нојрат. Важну улогу у развијању политике нацистичког рајха у чешком питању одиграли су некадашњи лидери Судетско-немачког покрета у Чехословачкој и судетско-немачки етнографи и историчари.

„ПЛАН ЗА ЛИКВИДАЦИЈУ ЧЕШКОГ НАРОДА”

У документу под елоквентним насловом „План за ликвидацију чешког народа”, упућеном Хитлеру 28. августа 1940. године, К. Г. Франк је јасно и искрено указао да „циљ империјалне политике у Чешкој и Моравској треба да буде потпуна германизација простора и становништва”.³⁵ Франк је истовремено указао на две могућности за постизање овог циља – потпуно исељење Чеха из царства, праћено насељавањем Чешке и Моравске Немцима, или „промену националности расно подобних” Чеха исељењем „расно неподобног” дела чешког становништва, непријатељске чешке интелигенције и свих „деструктивних елемената”. Франк се у свом плану залагао за блажу другу опцију, тврдећи да је техничка немогућност потпуног исељења 7,2 милиона Чеха у ратним условима, недостатак потребног броја немачких колониста способних да брзо овладају испражњеним простором и целисходност коришћења квалификоване чешке радне снаге у интересу Рајха. Франк је предлагао „одвајање оног дела чешког народа, у коме је могућа промена националности, од расно инфериорног дела” и планирао је „систематском политичком неутрализацијом и деполитизацијом да се постигне прво политичка и духовна, а затим национална асимилација чешког народа”.³⁶

Дана 23. септембра 1940. године овај план је подржан током Франковог и Нојратовог састанка са Хитлером у Берлину. **У октобру 1940. Хитлер је коначно формулисао главни циљ нацистичке**

³⁴ Цит. по: *Sládek M. Němci v Čechách. Německá menšina v Českých zemích a Československu 1848–1946.* Praha, 2002. S. 69.

³⁵ Plán na likvidaci českého národa vypracovaný K. H. Frankem pro Adolfa Hitlera 28. srpna 1940. Цит. по: *Beneš E. Odsun Němců. Výbor z paměti a projevů doplněný edičními přílohami.* Praha, 1995. S. 76.

³⁶ Ibidem. S. 77.

политике према чешком становништву, а то је „германизација Чешке и Моравске германизацијом Чеха... Политика асимилације неће важити за оне Чехе чији су расни квалитети у недоумици, као за оне који показују непријатељство према Рајху. Ове категорије се морају уништити.”³⁷

Суштину политике националсоцијалиста у чешком питању исцрпно и јасно је војнички изнео СС обергрупенфирер Рајнхард Хајдрих у свом говору у Прагу 2. октобра 1941. године, убрзо након ступања на функцију вршиоца дужности руководиоца протектората Чешке и Моравске: „Овај простор мора постати немачки и Чесима овде није место... Коначна одлука треба да значи следеће: овај простор треба да буде потпуно насељен Немцима. Ова територија је срце царства и не можемо толерисати – како то немачка историја сведочи – да са ове територије изнова и изнова боду бајонетима по царству... Покушајмо, по старим методама, да германизујемо чешко становништво. Онај део становништва који је негативно настројен, али има добре расне карактеристике, мораће да се пресели у царство, у чисто немачко окружење, германизује и промени мишљење. Ако се покаже да је то немогуће, приклонити га уза зид...”³⁸

Управо је Хајдрих наложио администрацији протектората да предузме прве организационе кораке за припрему предстојећих „депортација Чеха на основу расних студија у циљу германизације „расно погодног” чешког становништва”.³⁹ У оквиру ове акције „припремљено је неколико возова са специјалистима из Рајха за „расно питање”; возови су били опремљени рендгенским зрацима и другим мерним инструментима. Све се то дешавало под изговором борбе против туберкулозе, која је имала за циљ да сакрије смисао целе акције. Међутим, нацисти нису успели да заврше овај расни пројекат усмерен на послератну ликвидацију чешког народа.⁴⁰

Немачки нацисти су полазили од могућности германизације 60-70% чешког становништва, пошто су их расне студије увериле да већина Чеха има неопходне „расне предуслове” за успешну германизацију. Општи концепт германизације Чеха у почетку је претпостављао њихову „политичку асимилацију”

³⁷ Cesta k dekretům a odsun Němců. Praha, 2002. S. 60.

³⁸ Цит. по: Beneš E. Odsun Němců. Výbor z paměti a projevů doplněný edičními přílohami. S. 83.

³⁹ Liška V. Éra hákového kříže. Protektorát. Praha: Nakladatelství XYZ, 2018. S. 97.

⁴⁰ Ibidem.

на основу „империјалне идеје”, осмишљене да избрише идеје чешке државности из националне самосвести Чеха и наметне им перцепцију историјске Чешке као првобитног дела немачког Рајха. Накнадно је планирана постепена германизација Чеха смањењем образовања на матерњем језику, усађивањем немачког језика, делимично пресељавањем Чеха у Немачку, а Немаца на територију протектората Чешке и Моравске, као и путем физичких ликвидација национално оријентисане чешке интелигенције.⁴¹ Према фигуративном и врло искреном изразу једног од вођа судетско-немачког покрета, „циљ нацистичке политике у Бохемији је да се Чесима избије мозак и елиминише интелектуални слој ове нације, који спречава успостављање потребних односа између немачког господара и чешког радника”.⁴²

Нацистичке власти су велику пажњу посветиле научном образложењу потребе тоталне германизације Чеха. Тако је родом из Северне Чешке, истакнути судетско-немачки социолог Карл Валентин Милер, који је од 1941. био професор на немачком универзитету у Прагу, у својим бројним научним радовима доказао да „са биолошке тачке гледишта” Чеси су народ претежно германског порекла. Етногенеза Чеха, према К. В. Милеру, била је симбиоза „германске и словенске биолошке и културне компоненте, уз одлучујућу улогу германског елемента”.⁴³

Неке етнографске групе Чеха, посебно оне које су живеле на чешко-баварским граничним пролазима, немачки етнографи су тумачили као славенизоване потомке првобитног германског предсловенског становништва Чешке, који би требало да се германизацијом врате у своје природно „првобитно стање”. Такве теорије, активно пропагиране на званичном нивоу, биле су позване да поткрепе и легитимишу политику тоталне германизације „расно подобног” чешког становништва протектората. Симптоматично је да је К. В. Милер, који је био активан члан Националсоцијалистичке партије и направио успешну научну каријеру у нацистичкој Немачкој, ништа мање успешно наставио после Другог светског рата на престижним универзитетима Немачке. Међутим, било је много примера

⁴¹ Doležal J. Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie. Praha, 1996. S. 12.

⁴² German Cultural Oppression in Czechoslovakia. Memorandum of the Czechoslovak National Committee. London, 1940. P. 9.

⁴³ Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20 století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit. Brno, 2012. S. 30–32.

када су и прави ратни злочинци, криви за убијање цивила у протекторату, нашли уточиште у ФР Немачкој. Један од организатора уништења чешког села Лидице код Прага, био је Херман Крумеј. У селу су након покушаја атентата на Хајдриха, у јуну 1942. убијена 173 мушкарца и 82 деце – жртве гасних комора у Пољској. Крумеј је до 1969. године живео мирно у Западној Немачкој и чак је био члан баварског парламента.⁴⁴

Програм германизације Чеха почео је постепено да се спроводи у практичној политици немачких власти у протекторату Чешке и Моравске. То се манифестовало у немачкој колонизацији етнички чисто чешких региона протектората; у затварању чешких високошколских установа након догађаја од 17. новембра 1939. и у системској дискриминацији чешког образовно-наставног особља; у ограничавању образовања и масовних медија на чешком језику; у истовременом ширењу домета немачког језика, као и у активној пропаганди империјалне идеологије која је Чешку третирала као изворни део немачког Рајха. Политика германизације нагло је интензивирана именовањем СС обергрупенфирера Р. Хајдриха за вршиоца дужности шефа протектората у септембру 1941. године. Са доласком Хајдриха, број Немаца у влади и управним органима протектората се повећао, а састанци владе протектората почели су да се воде искључиво на немачком језику.⁴⁵

У свом извештају чехословачкој емиграционој влади у Лондону у јесен 1940. године, представници чешког покрета отпора са узнемиреношћу извештавају о наглom порасту германизације Прага и Чешке: „Прилив Немаца у Праг је све већи. Германизација територије се такође наставља... Има извештаја о колонизацији земаља од стране немачких досељеника у области Миловице, Вискова, па чак и Брда... Германизација тече веома брзим темпом. Немци су на челу институција, као и управних одбора и банака... Школе се и даље затварају; у средњошколским установама циљно и по налогу се смањује број ученика; док број немачких школа расте.. Чешка деца су принуђена да их похађају притиском на родитеље...”⁴⁶ Према извештајима аутора меморандума Чехословачког националног

⁴⁴ *Liška V. Éra hákového kříže. Protektorát. Praha: Nakladatelství XYZ, 2018. S. 128.*

⁴⁵ Види: *MacDonald C. The killing of SS Obergruppenführer Reinhard Heydrich, 27 May 1942. London, 1989.*

⁴⁶ Цит. по: *Beneš E. Odsun Němců. Výbor z paměti a projevu doplněný edičními přílohami. S. 78–79.*

комитета у Лондону о немачким репресијама у Чехословачкој, до новембра 1939. године број ученика првог разреда у чешким средњим школама смањен је за 50% у односу на 1938. годину.⁴⁷

Немачке власти су вешто подржавале и на сваки могући начин подстицале културну и језичку хетерогеност различитих области протектората. Моравски регионализам и антипрашка осећања у неким областима јужне Моравске нацисти су користили као средство за подривање чешког националног идентитета и етно-културног јединства Чеха. Великодушну помоћ протекторатских власти, укључујући и финансијску, примило је пронацистичко друштво „Етнографска Моравија”, чије је руководство јула 1941. године „у име моравско-словачких националиста” затражило од Хитлера дозволу да се укључи у оружану борбу против „јеврејско-бољшевичке Русије” у својству добровољаца.⁴⁸

МЕКА ОКУПАЦИЈА И ПОЈАВА ДОМАЋИХ ИЗДАЈНИКА

Међутим, у условима рата са СССР-ом, немачке власти нису могле да почну да реализују свој програм германизације Чешке у потпуности. Релативна мекоћа окупационе политике у Чешкој у поређењу са окупираним регионима СССР-а била је диктирана интересом нациста за стабилност социо-економске ситуације у протекторату и несметаним радом чешких војних фабрика у условима рата са Совјетским Савезом. Зато је, према речима руског историчара С. В. Кретињина, „ситуација ненемачког становништва Судета, Чешке и Моравске била тешка, али... нацисти нису спроводили масовне дискриминаторске акције против њих... Нацистичке новине су писале о одличним животним условима Чеха... И Немцима и Чесима су се повећале плате, побољшало снабдевање...; здравствени систем је био добро успостављен. ...Многи Чеси су добровољно отишли да раде у Немачкој. Чеси нису били подложни регрутацији у немачку војску. Све је то предодредило спољашње смирење у протекторату...”⁴⁹

⁴⁷ German Cultural Oppression in Czechoslovakia. Memorandum of the Czechoslovak National Committee. P. 14.

⁴⁸ *Mezihorák F.* Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945. Praha, 1997. S. 99.

⁴⁹ *Кретињин С. В.* Судетские немцы: народ без родины. 1918–1945. Воронеж,

Брзо се прилагодивши условима нацистичке доминације, део становништва протектората се нашао не само у улози жртве, већ и у улози саучесника у нацистичким злочинима. Тако су чешке структуре моћи протектората учествовале у спровођењу злочиначке нацистичке политике геноцида над „неаријевским” народима. Према истраживачким подацима, на територији протектората Бохемије и Моравске истребљена је скоро целокупна циганска популација, бројности око 30-35 хиљада људи. Уништавање Цигана вршиле су углавном чешке снаге безбедности, почевши још пре коначне немачке окупације Чешке. Чешки Цигани били су сакупљени у два концентрациона логора на територији протектората – у Лети у Јужној Чешкој и у граду Ходонин у Моравској. Истовремено, „концентрациони логор у Летију створен је по налогу чехословачког руководства 2. марта 1939. године, две недеље пре ликвидације „друге Чехословачке”!⁵⁰

Период постојања протектората Бохемије и Моравске такође је открио прилично висок степен активности локалних колаборациониста који су постали део пропагандне машинерије нацистичког Рајха. Тако је, да би неутралисао прословенска и просовјетска осећања у чешкој јавности која су се распламсала после напада нацистичке Немачке на СССР 22. јуна 1941. године, протекторатски радио започео 15. јула 1941. циклус пропагандних програма под називом: „Чех не може бити бољшевик”. У једној од радијских емисија у оквиру овог циклуса, чешки протекторатски новинар А. Кршиж је убеђивао чешке слушаоце да су „словенство и патриотизам само једна од жидовско-бољшевичких обмана”.⁵¹

Значајан број становника протектората је у овом или оном облику сарађивао са структурама моћи нацистичког Рајха, примајући за то различите врсте материјалних награда. Према грубим проценама историчара, „агенти или доушници Гестапоа у протекторату бројали су око 80 хиљада људи”. „Ово је”, сматра савремени чешки публициста и историчар В. Лиска, „запањујућа фигура, која указује да су се многи становници протектората помирили не само са окупацијом, већ и са политиком нацистичких

2000. С. 176.

⁵⁰ Исто. стр. 186.

⁵¹ *Pinard P. R. Aloiz Kříž a cyklus rozhlasových relací «Co víte o Židech a zednářích?» // Terezínské studie a dokumenty 2005. Editorka Jaroslava Milotová. Praha: Institut Terezínské iniciativy, 2005. S. 196.*

злочинаца. За многе од нас ово је била уобичајена манифестација њиховог опортунизма. Стога није изненађујуће што су након рата многи колаборационисти и они који су били лојални Рајху хитно ступили не само у редове самопроглашене „Револуционарне гарде”, већ и у Комунистичку партију, представљајући се као чланови отпора како би сакрили своју мрачну протекторатску прошлост”.⁵²

Све до ослобођења од нацистичке доминације, чешка протекторатска штампа је показивала бесан пронацистички тон, чак и у последњим недељама и данима рата, када је скори крај нацистичког Рајха већ био очигледан. Тако су протекторатске новине 25. марта 1945. године са лојалним одушевљењем писале о „новим успесима немачких подморница”, о „успешном одбијању” офанзиве совјетских трупа између Балатона и Дунава од стране немачких дивизија, и о „храбрости гарнизона у Глогову”, који је одбио нападе Совјетске армије, при чему је уништено 55 јединица совјетских оклопних возила.⁵³ Почетком априла 1945. чешка протекторатска штампа радосно је извештавала читаоце о „огромним совјетским губицима” током борби у северозападној Мађарској, о „храбром гарнизону Кустрин”, који је „херојски одолевао” напредујућој совјетској армији, и о „жестоком отпору и одлучном моралу” 4. немачке армије генерала Ф. В. Милера у Источној Прусској. Као резултат тога, „фронт ове армије није пробијен и непријатељ је освојио сваки метар источнопруске земље по цену изузетно великих губитака... Бољшевици су од 12. јануара до 28. марта изгубили 2.557 тенкова и оклопних аутомобила, 2.734 артиљеријска оруђа, 82 авиона и неколико хиљада људи је заробљено...”⁵⁴

Занимљив је био број прашког листа „Народна политика” од 20. априла 1945. године, у којем је на првој страни, испод великог Хитлеровог портрета, објављен подужи чланак „Човек несаломиве воље”, посвећен рођендану нацистичког фирера. На почетку чланка, аутор је написао да Хитлеров рођендан „даје прилику да се сетимо свих његових заслуга, захваљујући којима је своје име заувек уписао у историју... и кажемо за шта је Европа захвална Хитлеру, чија биографија нам изгледа као јуначки еп”.⁵⁵ Према речима једног чешког протекторатског новинара, Хитлерова

⁵² *Liška V.* Op. cit. S. 131.

⁵³ *Národní politika.* 25.března 1945. Ročník LXIII. Číslo 72.

⁵⁴ *Národní politika.* 1.dubna 1945. Ročník LXIII. Číslo 78.

⁵⁵ *Národní politika.* 20.dubna 1945. Ročník LXIII. Číslo 94.

заслуга лежи у томе што је отресао са свог народа „понижење неправедног версајског диктата, пробудио немачки народ ослабљен деструктивним деловањем демократске и јеврејско-капиталистичке коалиције. У правом тренутку схватио је суштину обмане у коју су жидо-марксисти увукли радни народ после светског рата. Вођа се није плашио борбе против стоголаве хидре јеврејских интрига... Да би се схватио револуционарни значај Хитлеровог учења, – наводи се у чланку, – може се рећи да националсоцијализам значи... приближно исту идеолошку револуцију која је била током настанка Коперникове теорије Сунчевог система... Ако погледамо шта тачно „савезници” доносе народима опљачканим током такозваног ослобођења, видећемо да је то само повратак јеврејских експлоататора, политички хаос и глад. Победа Рајха, напротив, значи за све Европљане миран економски и политички развој. Европу”, закључио је панегирик Хитлеру и нацизму чешки протекторатски новинар, „од болшевичке опасности може спасити само тако јака личност као што је Адолф Хитлер, који је у наше време отворио нову еру херојства и патриотске жртве...”⁵⁶

И почетком маја 1945. године Протекторат Чешке и Моравске је наставио да буде бастион нацистичке пропаганде. Дакле, 4. маја 1945. године, неколико дана пре слома нацистичке Немачке, „Народна Политика” је на првој страни поставила материјале о „херојским браниоцима царске престонице”, о „храбрости берлинског гарнизона” и о томе како „у срцу херојских бранилаца царске престонице пао је Вођа који је жртвовао свој живот у настојању да спасе свој народ и Европу од болшевичке заразе.” Овде је објављена и порука Чешке новинарске агенције о телеграму председника протектората Гахија адмиралу Деницу, Хитлеровом наследнику. У телеграму, шеф чешког протектората је изразио „дубоко саучешће у вези са тешким губитком који је задесио немачки народ – херојском смрћу вође Адолфа Хитлера” – и чак је изразио наду у „срећно извлачење Царства из актуелне дубоке кризе”.⁵⁷

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Národní politika. 4.května 1945. Ročník LXIII. Číslo 106.

ОСЛОБОЂЕЊЕ ПРАГА ОД СТРАНЕ ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ И ПРОМЕНА ПОЛИТИЧКОГ КРУСА ЧЕШКИХ ПОЛИТИЧАРА

Ослобођењем Прага од стране Црвене армије и променом политичке ситуације, чешка штампа се одмах окренула за 180 степени, радикално променивши тон и демонстрирајући невероватну флексибилност. Иста „Народна Политика”, која је 4. маја опедала подвиге нациста и оплакивала „херојску смрт вође Адолфа Хитлера”, већ је 11. маја објавила Стаљинов говор совјетском народу на насловној страни под великим откуцаним насловом „Дошао је велики дан победе над Немачком”. У чланку „Ми смо слободни!” писало је да „у људској историји вероватно нема примера који би могао да пренесе толико зло и ђаволску мржњу која је била у суштини Хитлеровог режима... Наш будући развој никада више не сме да се сукоби са деструктивним немачким империјализмом... Немац се више никада неће усудити да понизи ниједног Чеха шамарима и другим увредама... Ми смо своју земљу отворили за нове економске и друштвене токове, желимо да положимо нови темељ наше привреде и друштвених утврђења, вођен историјским примером Совјетског Савеза...”⁵⁸ Занимљиво је, међутим, да је главни и одговорни уредник листа „Народна политика” све ово време био и остао исти човек – др Вацлав Јиржина...

Према познатом чешком историчару Ј. Полишенском, период нацистичке окупације био је за Чехе „најфаталнији испит” и донео им је најтеже патње у читавој њиховој историји.⁵⁹ Убиство СС-обергрупенфирера Хајдриха вршиоца дужности протектора Протектората Чешке и Моравске, чехословачки падобранци током операције Антропоид 27. маја 1942. и Прашки устанак у мају 1945. били су најистакнутији примери чешког покрета отпора током нацистичке окупације. Неколико примера борбе Чеха против нацистичког режима тражено је у историјском сећању значајног дела чешког друштва у данашње време. Током социолошког истраживања у октобру 2018. године у Чешкој Републици, 33% испитаника је навело да сматра да је време „антифашистичког покрета отпора” најхеројскији период у модерној историји њихове земље.⁶⁰

⁵⁸ *Národní politika*. 11.května 1945. Ročník LXIII. Číslo 113.

⁵⁹ *Polišenský J. V.* Op. cit. S. 122.

⁶⁰ <https://www.stem.cz/rok-2018-a-osmickova-vyroci/>

Одлуке Минхена, које су створиле услове за коначну нацистичку окупацију Чешке и запечаћене потписима лидера Велике Британије и Француске, као и потоњи останак у нацистичком протекторату Бохемије и Моравске, значиле су, заправо, смртну казну за Чехе као изворни словенски народ. Међутим, смртна казна коју су нацисти изrekli не само Чесима, већ и низу других словенских народа, није извршена. Само захваљујући победи Совјетског Савеза над нацистичком Немачком, западни Словени су спасени од трагичне и наизглед неизбежне судбине коју им је приредио Хитлер, или да умру или постану биолошко ђубриво за немачко национално тло.

IV
У НАРУЧЈУ РЕАЛНОГ
СОЦИЈАЛИЗМА: НАСТАНАК И
ПОЧЕТАК ПРАШКОГ ПРОЛЕЋА

Шок Минхена, нацистичка окупација која је уследила и понижавајуће постојање протектората изазвали су колосалну жељу у чешком друштву да превазиђе њихове последице. Управо је то предвидиво и дуго времена постало одлучујући фактор у чехословачкој политици након националне трагедије 1938–1939. поверење у оне политичке партије које су се најактивније супротстављале Минхену, пре свега комунистима. Након понижавања од Минхена и страдања током протектората, „жртве ослободилаца у лику Црвене армије, многи Чеси и Словаци поистовећивали су са идејом комунизма. Фебруар 1948. године многи су доживљавали као праву наду за изградњу праведнијег система.”⁶¹

У извесном смислу, можемо се сложити са мишљењем оних истраживача који сматрају да су не само драматично протеривање тромилионске немачке мањине из послератне Чехословачке, већ и догађаји из фебруара 1948. године деривати догађаја из септембра 1938. године. Један број чешких интелектуалаца с правом наглашава да је постојала директна узрочна веза између исељавања немачке мањине из Чехословачке у првим послератним годинама и успостављања комунистичког режима у земљи 1948. године.⁶²

Ригидан формат односа са СССР-ом у оквиру социјалистичког лагера у настајању и наметање совјетског модела социјализма са његовим бројним социо-економским и политичким омашкама, донекле због логике све већег Хладног рата и сукоба Запада и Истока и ревност локалних комунистичких ортодокса, брзо су разочарали чехословачку јавност. Средња и старија генерација Чеха добро се сећала демократских слобода и либералне атмосфере Прве републике. Јачи је био шок чехословачке јавности од таласа великих политичких репресија 1949–1954. са великим бројем смртних казни; у исто време, последњи талас репресија против „словачких буржоаских националиста”, током којег је осуђен и Г. Хусак, активни учесник Словачког националног устанка, догодио се после Стаљинове смрти. Занимљиво је да већина оних који су је водили није могла да учествује на прослави поводом десетогодишњице Словачког народног устанка августа 1954. године у Банској Бистрици – у то време су били у затвору. И мада су после шест година „уведени

⁶¹ Procházková L. Odkaz pro budoucí kacíře // СССР и Чехословакия в XX веке: ключевые события и вызовы эпохи. Минск: Колорград, 2018. С. 175.

⁶² Čítanka odsunutých dějin. Uspořádal Petr Pithart a Petr Příhoda. Praha: Prago Media News, 1998. S. 6.

млинови смрти престали да раде, мирис проливане крви није изве-трио”.⁶³ Стаљинистичке репресије у Чехословачкој 1950-их година „само су ојачале у националној свести оне идеале које су власти на све могуће начине покушавале да искорене”.⁶⁴ Историјско сећање на репресије из 1950-их још је живо у данашњем чешком друштву. Током социолошког истраживања у Чешкој у јесен 2018. године, 40% испитаника је указало на политичке процесе из 1950-их као на време којег би Чеси највише требало да се стиде.⁶⁵

„СЛАВА РАДУ, ДРУГАРИЦЕ УЧИТЕЉИЦЕ!”

Руководство Комунистичке партије Чехословачке тада је доживљавало брзо механичко копирање совјетског модела као природан и логичан процес. У свом говору 1953. године у Банској Бистрици, А. Дубчек, у то време шеф партијске организације Банско-бистричке области у Средњој Словачкој, понављајући мисао К. Готвалда, нагласио је да „што пре пређемо на совјетски модел, брже ће бити наше кретање на путу ка социјализму”.⁶⁶ Као резултат механичког копирања совјетског економског модела, већ „1951. године 99% свих производних капацитета припада социјалистичком сектору” и „усвојен је совјетски диригистички систем планирања”,⁶⁷ што је брзо довело до „драматичног смањења ефикасности” привреде и озбиљним диспропорцијама међу индустријама. То је довело до раста економских тешкоћа, недостатка кључних потрошачких добара и, као резултат, незадовољство становништва.⁶⁸ У јуну 1953. године у низу великих чешких градова, укључујући градове Плзен и Оставу, одржане су масовне радничке демонстрације, чији су учесници протествовали против текуће монетарне реформе. У једном од својих говора у ово време Дубчек је објаснио радничке

⁶³ *Procházková L.* Odkaz pro budoucí kacíře // СССР и Чехословакия в XX веке: ключевые события и вызовы эпохи. Минск: Колорград, 2018. С. 175.

⁶⁴ *Млынерж З.* Мороз ударил из Кремля. М.: Республика, 1992. С. 130.

⁶⁵ <https://www.stem.cz/rok-2018-a-osmickova-vyroci/>

⁶⁶ *Shawcross W.* Dubcek. Revised and Updated Edition. New York: Simon and Schuster Touchstone, 1990. P. 52.

⁶⁷ *Шук О.* Весеннее возрождение — иллюзии и действительность. М.: Прогресс, 1991. С. 65.

⁶⁸ Исто, стр. 83.

протесте искључиво као „утицај антисоцијалистичких снага” и позвао на већу партијску контролу над радницима.⁶⁹

Степен и размера идеолошке индоктринације чехословачког друштва и испољавања лојалности СССР-у понекад су добијали гротескне форме. Ученици у чехословачким школама, укључујући и основце, морали су да поздрављају своје наставнике комунистичким слоганом „Слава раду, другарице учитељице!” (чеш. „Čest gráci soudružko učitelko!”). Када су Чеси сазнали да у совјетским школама нема такве праксе, били су искрено изненађени и нису ни поверовали у то. Године 1955, непосредно пре 20. конгреса Комунистичке партије Совјетског Савеза, у Прагу је на високој обали Влтаве на Летни отворен монументални петнаестометарски споменик Стаљину, који је постао највећи споменик совјетском вођи ван СССР-а. Лик „вође свих народа” величанствено се надвио над главним градом Чехословачке, а пратили су га представници свих радничких класа чехословачког друштва.

Специфични облик чехословачког „реалног социјализма” 1950-их и 1960-их у великој мери је био одређен личношћу и стилем руковођења А. Новотног, који је у својим жилавим рукама концентрисао функције шефа Комунистичке партије и председника Чехословачке. Као директан производ партијске машинерије К. Готвалда, Новотни се одликовао „потпуном безбојношћу и одсуством сваке индивидуалности” – за разлику од Тита у Југославији, Кадара у Мађарској или Гомулке у Пољској. Као врхунски пример „устајалог ума и жеље да се одржи статус кво”, Новотни није био заинтересован за било какву промену; његов главни циљ био је очување и репродукција сопствене моћи.⁷⁰ Из тог разлога, он није тежио да активно прати Хрушчовљеве иновације, ограничавајући се само на неопходни минимум. Истовремено, његова политика „инертности и самовоље довела је режим до перспективе пада, претећи друштвеном експлозијом. У круговима чланова Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке и високих партијских функционера расло је незадовољство, које је, међутим, имало различите разлоге.⁷¹ Са своје стране, после бурних догађаја

⁶⁹ *Shawcross W. Dubcek. Revised and Updated Edition. New York: Simon and Schuster Touchstone, 1990. P. 51.*

⁷⁰ *Ibidem. P. 65.*

⁷¹ *Havlíček D. Jaro na krku. Můj rok 1968 s Alexandrem Dubčekem. Olomouc: Nakladatelství Burian a Tichák, 2018. S. 31.*

у Пољској и Мађарској у јесен 1956. године, Хрушчов је, плашећи се сличних компликација у Чехословачкој, дао Новотном приличну слободу у унутрашњој политици, сасвим задовољан појавом стабилности и очувањем спољне лојалности.

Комбинација ових фактора, у извесној мери, даје одговор на питање зашто „земља са дугогодишњом хуманистичком традицијом, етаблираним грађанским друштвом западног типа, комунистичком партијом познатом пре Другог светског рата по својој еволуционо-парламентарној пристрасности, постао тврдоглави настављач Стаљинове праксе и после смрти „вође народа... Талас дестаљинизације који је захватио цео источноевропски блок после 20. конгреса Комунистичке партије Совјетског Савеза стигао је до Чехословачке са великим закашњењем”.⁷²

СТВАРАЊЕ ОПОЗИЦИЈЕ

Активна опозиција режиму Новотног најпре је почела да се формира у Словачкој, где је оправдано незадовољство његовом арогантном и дискриминаторском политиком по словачком питању стално расло. Такво незадовољство је у великој мери подстицао и сам Новотни честим испољавањем чисте нетактичности према Словацима. Тако је 1966. године, када је Новотни стигао на отварање нове фабрике у Нитри у југозападној Словачкој, за ручак понео са собом велики број сендвича умотаних у папирну кесу. Обезбеђење Новотног, са хипертрофираном будношћу је пркосно чувало интегритет ових сендвича од неовлашћених лица, укључујући и руководство Словачке, на челу са Дубчеком. Убрзо су се по Братислави прошириле гласине да је Новотни то урадио из страха да га не отрују издајнички Словаци...

Још већи одјек имала је његова посета у августу 1967. године граду Турчијански Свети Мартин у Западној Словачкој, где је говорио у згради Матице словачке, која је била једна од најауторитетнијих и најугледнијих културно-просветних организација у Словачкој. Током ове посете, председник Чехословачке „као да је пошао да окрене све Словаке против себе и почини што је могуће више промашаја”.⁷³ После обраћања Новотног, Јурај Паска, старешина Матице словачке, затражио је од њега да издвоји средства

⁷² *Латыш М. В.* «Пражская весна» 1968 г. и реакция Кремля. М., 1997. С. 8–9.

⁷³ Исто, стр. 12.

за обнову старе зграде Матице. Као одговор, Новотни је изразио сумњу у сврсисходност овога и предложио да се сва грађа Матице пребаци у Праг на чување, а да се старање о словачкој дијаспори у иностранству пренесе у прашке структуре. Поврх свега, Новотни је на крајње нетактичан начин одбио да прими на поклон од Матице реликвије које су му претходно биле одабране и пажљиво припремљене. Пошто је Матица словачка била један од најцењенијих симбола словачке културе, то је изазвало скандал, који је коначно поткопао положај Новотног у Словачкој.⁷⁴

Генератор критике система и формулисања реформистичких идеја у Чехословачкој била је научна и стваралачка интелигенција, која се ослањала на наслеђе Прве републике. Она се гласно изјаснила на 13. конгресу Комунистичке партије Чехословачке 1966. године, а из уста економисте О. Шика чула се фраза о потреби широке демократизације друштва. То је изазвало нервозну реакцију првог секретара Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке и председника земље А. Новотног и Л. И. Брежњева, који је био присутан на конгресу као гост. Године 1967. чехословачки писци и прашки студенти су деловали као гласноговорници опозиције, постајући стална главобоља за Новотног и његово окружење. Повод за исказивање незадовољства у студентским заједницама био је још један нестанак струје у студентском дому у прашком Страхову крајем октобра 1967. године. Спонтану демонстрацију прашких студената који држе свеће и скандирају „Хоћемо светло!“ полиција је насилно растерала, што је изазвало талас негодовања јавности и дуго је било једна од главних тема опште расправе.

На 4. конгресу чехословачких писаца јуна 1967. године, писац И. Клима је, критикујући постојећа цензурна ограничења, изјавио да је „Чехословачка држава озаконила прелиминарну цензуру сто година након њеног укидања од стране Аустроугарске монархије“.⁷⁵ Писац Л. Вацулик, дајући оцену владавине комуниста у Чехословачкој од 1948. године, донео је донекле провокативан закључак да Комунистичка партија „за двадесет година није решила ниједно витално питање у земљи“.⁷⁶ Овде је јавно прочитано и писмо А.

⁷⁴ *Shawcross W.* Op. cit. P. 105–108.

⁷⁵ *Šmid M.* Rozhlas, noviny a televize v období Pražského jara // Pražské jaro 1968. Literatura — Film — Média. Praha: Literární akademie, 2009. S. 40.

⁷⁶ *Procházková L.* Odkaz pro budoucí kacíře // СССР и Чехословакия в XX веке:

Солжењицина конгресу совјетских писаца са оштром критиком социјалистичког система. Неки писци су за казну искључени из редова Комунистичке партије Чехословачке; осим тога, распуштена је и књижевна редакција органа чехословачких дописника листа „Литерарни новини”. Конгрес чехословачких писаца 1967. године је постао својеврсни увод у догађаје из 1968. године.⁷⁷ За разлику од Чешке, у Словачкој, где је толерантни Дубчек већ тада био први секретар Комунистичке партије, углавном је владала либералнија атмосфера. Тако је и даље излазио популарни недељник словачких писаца „Културни живот”, дозвољавајући с времена на време да објављује оштре критичке чланке о ситуацији у земљи у целини, а посебно о чешко-словачким односима.

Значајна оставка Н. С. Хрушчова у октобру 1964. година, која се догодила скоро одмах након његове посете Чехословачкој на прослави годишњице Словачког националног устанка у августу 1964. године, била је снажан ударац позицијама А. Новотног, активирајући његове многобројне противнике из редова високе комунистичке номенклатуре, која је дуго спремила „палатски преврат”. **Посебно незадовољство Новотним показала је словачка партијска политичка елита и јавност, која је са крупним разлозима сматрала да је његов однос према Словачкој бахат и пркосно игнорише словачке специфичности.**

Током своје посете Прагу крајем 1967. године Л. И. Брежњев се није мешао у унутарпартијске препирке високих чехословачких апаратчика, не желећи да улази у замршеност међуклановских противречности и ограничио се на позивање чехословачких колега да „зауставе препирке” и дођу до обострано прихватљиве кадровске одлуке. Током закулисне борбе, Новотни је, ослањајући се на њему лојалну војну елиту, чак разматрао могућност државног удара и употребе војске за сузбијање својих противника, међутим, због организованог цурења информација од стране његовог противника генерала Прхлика и неспремности министра одбране генерала Ломског да се упусти у политику, овај план није спроведен.

ключевые события и вызовы эпохи. Минск: Колорград, 2018. С. 176.

⁷⁷ Uhde M. Rok 1968, jak se jevil z Brna //Pražské jaro 1968. Literatura — Film — Média. Praha: Literární akademie, 2009. S. 45.

ПРАШКО ПРОЛЕЋЕ - „ВРЕМЕНСКИ РАЗВУЧЕНА ИМПРОВИЗАЦИЈА”

Као резултат дугих закулиских интрига на пленуму Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке почетком јануара 1968. године, уместо А. Новотног, за првог секретара је изабран А. Дубчек као компромисна фигура која је свима одговарала, након чега је процес реформи почео постепено да добија на замаху. Међу присталицама промена у то време није постојао јасан програм реформи; у најбољем случају, постојале су само опште идеје о томе којим путем треба ићи. Чехословачки књижевник А. Лим је основано окарактерисао Прашко пролеће као „временски развучену импровизацију”.⁷⁸ Важно је напоменути да је искусни апаратчик А. Новотни, који је напустио место првог секретара Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке, али је успео, додуше за кратко, да задржи фотељу председника земље, заједљиво говорио о свом партијском наследнику као о „слабићу који неће успети да изнесе овај посао”.⁷⁹ У извесној мери, ова карактеризација је касније била оправдана.

У исто време, међутим, Дубчек је поседовао низ атрактивних квалитета, који су у то време били посебно тражени у широким масама социјалистичке Чехословачке. Према З. Млинаржу, који је добро познавао Дубчека, „Дубчеков став према насилним, диктаторским методама руковођења у потпуности је одговарао националним, демократским, хуманистичким традицијама и Масариковљевом антидиктаторском филозофском концепту. После деценија цинизма и лицемерја, Дубчекова искреност била је посебно привлачна у очима народа. ...Он није био ауторитарна личност, а то се испољавало буквално на сваком кораку”.⁸⁰ Многе Дубचेкове колеге су приметиле да је, упркос дугој „апаратској прошлости”, задржао искреност и хуманост⁸¹ – особине које су увек биле дефицитарне међу политичарима, без обзира на историјске епохе, облике власти и политичке режиме.

⁷⁸ *Латыш М. В.* «Пражская весна» 1968 г. и реакция Кремля. М., 1997. С. 81.

⁷⁹ *Млинарж З.* Мороз ударил из Кремля. М.: Республика, 1992. С. 102.

⁸⁰ Исто. стр. 134-135.

⁸¹ *Havlíček D.* Jaro na krku. Můj rok 1968 s Alexandrem Dubčekem. Olomouc: Nakladatelství Burian a Tichák, 2018.

Међутим, није без основа мишљење да би то за искусног апаратчика Дубчека могло бити, у извесној мери, имитација. Занимљиво је да је током Дубчековог боравка на вишим спратовима политичког Олимпа било покушаја да се „херојизује” његово учење у Словачком националном устанку 1944. године, и то не без знања и помоћи самог Дубчека.⁸² Међутим, он се уопште не помиње у белешкама и дневницима његових непосредних команданата, укључујући и команданта партизанског одреда „Јан Жижка” Теодора Пола, код којег је наводно служио. То нам, према британском истраживачу В. Шоукросу, омогућава да са сигурношћу претпоставимо да „Дубчек није учинио ништа изванредно као партизан”.⁸³

Редови Комунистичке партије Чехословачке у почетку нису били јединствени. У току унутарпартијске борбе, „кристализацију снага на оба пола често је диктирала не жеља за обновом, већ лични обзири, узајамне симпатије и антипатије, стрепња за сопствену каријеру”.⁸⁴ Један од идеолога Прашког пролећа издвојио је међу члановима Комунистичке партије „ултрареакционаре”, „реакционаре”, „конзервативце” и „реформаторе”. Истовремено, реформистички део комунистичке номенклатуре је, брзо успоставивши контролу над медијима, успео да противницима наметне сопствена правила игре, постепено их истискујући са кључних позиција у држави. У вези са тим, карактеристично је да је прво упутство које је Д. Гавличек (постављен за шефа медијског одељења Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке) јуна 1968. године, добио од свог непосредног претпостављеног, секретара ЦК КП Чехословачке Ч. Цисаржа, наређење да се неопходне кадровске промене изведу „без велике буке”, при чему је Цисарж искрено говорио о конкретним личностима.⁸⁵

Покушаји реформисања система који се развио у Чехословачкој под слоганом „социјализам са људским лицем”, који су предузели архитекти Прашког пролећа 1968. године, очигледно су од самог почетка били осуђени на неуспех. Покрет обнове и реформи „покренули су унутар Комунистичке партије Чехословачке

⁸² *Shawcross W. Dubcek. Revised and Updated Edition. New York: Simon and Schuster Touchstone, 1990. P. 37.*

⁸³ *Ibidem.*

⁸⁴ *Латыш М. В. Указ. соч. С. 20.*

⁸⁵ *Havlíček D. Jaro na krku. Můj rok 1968 s Alexandrem Dubčekem. Olomouc: Nakladatelství Burian a Tichák, 2018. S. 21.*

групе номенклатурне елите... Очигледно, А. Дубчек и други лидери обновљеног руководства Комунистичке партије Чехословачке наивно су у дубини душе веровали да ће на примеру своје земље доказати КП Совјетског Савеза да је потребна ревизија социјалистичке теорије и праксе”.⁸⁶

Почињујући своје реформе, Дубчек и други чехословачки реформатори су се надали да ће „добити прећутно одобрење Москве, пошто ће цела социјалистичка заједница имати користи од процеса обнове у Чехословачкој. Осим тога, чехословачки реформатори су и даље били под утиском да су Хрушчовљеве реформе, упркос оставци самог Хрушчова, учиниле СССР толерантнијим хегемоном.⁸⁷ Пракса је врло брзо показала да ове наде апсолутно не одговарају стварности. Штавише, специфичан сценарио и формат реформи у Чехословачкој врло брзо је окупио и мобилисао све конзервативне и умерено конзервативне снаге у земљама социјалистичког блока, које су јединственим фронтом изашле против прашких реформатора.

Врло брзо Прашко пролеће је престало да буде само пројекат реформског дела руководства Комунистичке партије Чехословачке. Према речима познатог чешког историчара П. Чорнеја, чије су студентске године протекле крајем шездесетих, Прашко пролеће није било само дело Комунистичке партије, јер је „цело чехословачко друштво подигло главу, пронашло наду... и сањало слободу”.⁸⁸ Међутим, руски историчар Н. Платошкин сматра да је реформе подржала углавном „креативна хуманитарна интелигенција”, док су радници и сељаци углавном били критички настројени према њима.⁸⁹

Значајан извор реформистичког расположења међу руководством КП Чехословачке била је и непривлачна проза совјетске стварности далеко од ружичасте и свеобухватне Хрушчовљеве иновације. **Чехословачки комунисти који су студирали у СССР-у и били политичка елита земље, били су приморани да коригују своје првобитно надуване и често идеализоване идеје о Совјетском**

⁸⁶ *Мусатов В. Л.* Россия и Восточная Европа. Связь времен. М.: URSS, 2008. С. 125–127.

⁸⁷ *Williams K.* The Prague Spring and its Aftermath: Czechoslovak Politics, 1968–1970. Cambridge University Press, 1997. P. 10.

⁸⁸ *Čornej P.* Pražské jaro 1968 // Pražské jaro 1968. Literatura — Film — Média. Praha: Literární akademie, 2009. S. 12.

⁸⁹ Историк. Журнал об актуальном прошлом. 2018. № 6(42). С. 29.

Савезу, након што су се упознали са нивоом и квалитетом живота обичних совјетских грађана, са совјетским бирократским системом и његовим наглашеним репресивно-номенклатурним почетком и са општим стањем совјетског друштва.

„Уместо да се вратимо као још убеђенији стаљинисти, ми, и даље остајући стаљинисти, сусрели смо се са црвоточином”, присећа се својих студија на Правном факултету Московског државног универзитета 1950-их година један од идеолога Прашког пролећа З. Млинарж. Године 1968. добио је функцију секретара Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке. – „Више нас није дотицала главна драж званичне партијске политике – универзалност и обавезност совјетског модела. Совјетски Савез је за нас изгубио ауторитет као савршен узор.”⁹⁰ Међу живописним успоменама на студирање у Москви са Млинаржом биле су гозбе и искрени разговори у дому са студентима са фронта уз пуно вотке, реална претња да будете згњечени у гомили током опроштаја од Стаљина у мартовским данима 1953. као и образовна пракса у органима совјетског тужилаштва. Према Млинаржу, на чехословачке реформаторе у редовима Комунистичке партије Чехословачке највише је утицао Хрушчовљев извештај о култу личности Стаљина на 20. конгресу Комунистичке партије Совјетског Савеза, који је „разнео пљесниву атмосферу”, након чега је „КП Чехословачке доживела шок, а онда су почели спорови и расправе”.⁹¹ Млинарж је касније приметио да је „управо Хрушчовљева критика Стаљина направила револуцију у мом размишљању”.⁹²

О. Шик, један од аутора чехословачких економских реформи 1960-их, после свог путовања у Москву 1954. године као члан делегације Више партијске школе у Прагу, имао је сличан утисак. Шика, тада правоверног комунисту, није толико погодило опште сиромаштво, недостатак добара и „дуги редови суморних људи”, које је с правом повезивао са разорним последицама рата, колико „постојање великих друштвених разлика, привилегије за партијске чиновнике” и бахат однос номенклатуре према простом народу. На крају, према речима Шика, искуство путовања у Москву нас је „лишило било каквих илузија”.⁹³ Очигледно, сличне утиске је понео и

⁹⁰ *Млинарж З.* Мороз ударил из Кремля. М.: Республика, 1992. С. 28.

⁹¹ Исто, стр. 33-35.

⁹² Исто, стр. 41.

⁹³ *Шик О.* Указ. соч. С. 78.

будући вођа Прашког пролећа А. Дубчек, који је студирао 1955–1958. године у Вишој партијској школи при ЦК КПСС у Москви, где су одлуке 20. конгреса изазвале општу пометњу и код наставника и код ученика. Буквално „преко ноћи, све утврђене вредности су одбачене, а да ништа није понуђено заузврат. Ипак, Дубчек је, схватајући значај добрих академских резултата за његову каснију партијску каријеру, наставио да учи са највећом марљивошћу.”⁹⁴

УТИСЦИ И РЕФОРМЕ

Занимљиво је да су утисци совјетских научника из посете социјалистичкој Чехословачкој били супротни. Позната руска словенска историчарка Л. П. Лаптева, награђивана професорка Московског државног универзитета, која је први пут посетила Чехословачку 1962. године на дужој научној пракси, касније се присећала да је била прилично изненађена „релативном слободом” локалног научног живота у поређењу са СССР-ом. Према речима Лаптеве, „сви су имали прилику да отворено изнесу своје мисли и да се не плаше. Изашао је велики број научних часописа, пружио се прилика за широку размену мишљења...”⁹⁵

Вектор реформских тежњи лидера Комунистичке партије Чехословачке у почетку је био потпуно одређен совјетским моделом Хрушчовљевог формата. Формална смерница чехословачког руководства био је нови партијски програм усвојен на 22. конгресу КПСС, чија је једна од кључних идеја била теза о важној улози научно-технолошке револуције у преласку из развијеног социјализма у комунизам. На новембарском пленуму ЦК КП Чехословачке 1961. године, први секретар ЦК КП Чехословачке А. Новотни сачинио је извештај о значају 22. конгреса КПСС, истичући да се линија Комунистичке партије Чехословачке потпуно поклапа са лењинистичким програмом КПСС.⁹⁶ Симптоматично је да је одмах после 22. конгреса КПСС у Прагу, по налогу Новотног, споменик Стаљину демонтиран. Међутим, иако је било могуће срушити

⁹⁴ *Shawcross W. Dubcek. Revised and Updated Edition. New York: Simon and Schuster Touchstone, 1990. P. 64.*

⁹⁵ *Ševčenko K. Život ve službách slavistiky. Ludmila Pavlovna Laptěvová (9. září 1926–16 května 2016) // Slovanský přehled. 2016. Číslo 2. S. 375.*

⁹⁶ *Солодухин О. Апрельские тезисы коммунистической партии Чехословакии // СССР и Чехословакия в XX веке: ключевые события и вызовы эпохи. Минск: Колорград, 2018. С. 187.*

споменик Стаљину, макар тек након треће експлозије, поновљени су неуспешни махнути покушаји да се поправи економска ситуација у земљи почетком шездесетих година прошлог века. Трећи петогодишњи план је потпуно пропао; животни стандард становништва нагло је пао; дошло је до несташице основних потрошачких добара.

За хитну модернизацију посрнуле привреде, подизање нивоа благостања и обнављање друштвеног живота у земљи у првој половини 1960-их, уз подршку неких „просвећених секретара ЦК КП Чехословачке”⁹⁷ створено је неколико истраживачких тимова. Проучавањем проблема планског управљања привредом бавио се научни тим састављен 1963. године под руководством О. Шика на основу Економског института Чехословачке академије наука. Проучавање друштвених и хуманитарних аспеката научне и технолошке револуције спровео је научни тим формиран 1965. године, на челу са познатим чехословачким интелектуалцем Р. Рихтом, са седиштем на Институту за филозофију Чехословачке академије наука. За проучавање демократије и политичког система друштва 1966. године створен је тим на основу Института за државу и право под руководством З. Млинаржа, дипломца Правног факултета Московског државног универзитета. Коначно, научни тим П. Махоњина, створен на основу Института за марксизам-лењинизам Карловог универзитета у Прагу 1965. године, успешно је проучавао одлике социјалне диференцијације чехословачког друштва.⁹⁸ Деловање ових научних структура, уско повезаних са државним органима, у великој мери је припремило сет представа и идеја, на које су се потом ослонили челници Прашког пролећа.

Извесну друштвену обнову олакшало је и доношење новог Устава Чехословачке 1960. године. Устав је прокламовао изградњу у Чехословачкој „општенародне државе”, која је претпостављала одсуство антагонистичких противречности између различитих друштвених група. То је, пак, подстакло опште оживљавање правне културе. Правници су, ослањајући се на тезу о „држави целог народа”, тврдили да друштво које је превазишло друштвени антагонизам „може себи да приушти регулацију на основу социјалистичких правних норми”.⁹⁹

⁹⁷ *Williams K.* The Prague Spring and its Aftermath: Czechoslovak Politics, 1968–1970. Cambridge University Press, 1997. P. 7.

⁹⁸ *Солодухин О.* Указ. соч. С. 189.

⁹⁹ *Williams K.* Op. cit. P. 8.

Многи интелектуалци укључени у поменуте научне пројекте, које је покренуло руководство Комунистичке партије Чехословачке, касније су постали водећи архитекти Прашког пролећа и постали део реформистичког политичког руководства Чехословачке. Нови трендови су се појавили у политичком новинарству водећих представника реформистичког крила Комунистичке партије З. Млинаржа и Ј. Смрковског у јануару-фебруару 1968. године. Међутим, телевизијски говор почетком фебруара 1968. председавајућег Савеза чехословачких писаца и истакнутог специјалисте за дело Ф. Кафке, Е. Голдштукера, који је јавно подржао књижевнике и студенте које су власти прогањале 1967. године, изазвао је много веће негодовање јавности. Резонантни говор професора Голдштукера о једној од најболнијих тема тог времена постао је показатељ драматично измењене политичке ситуације у земљи.¹⁰⁰

А. Дубчек је 29. јануара 1968. године први пут посетио Москву као шеф Комунистичке партије Чехословачке. Током разговора са Брежњевим и члановима Политбироа Централног комитета КПСС А. Косигином, М. Сусловом, А. Кириленком и П. Шелестом, Дубчек је, одговарајући на Брежњевљево питање о предложеним реформама у циљу општег развоја Чехословачке, рекао да совјетски модел не одговара у потпуности чехословачким специфичностима. Да би се превазишли постојећи проблеми и противречности у чехословачком друштву, према Дубчеку, била је неопходна демократизација, која није представљала никакву претњу социјализму. Намере које је Дубчек у то време изразио у духу иновација Хрушчовљевог „одмрзавања” тешко да ће наићи на разумевање и подршку у совјетском Политбируу – после Хрушчовљеве оставке 1964. године, у Москви су почели да дувају потпуно другачији политички ветрови...

ЗАБРИНУТОСТ ПОВОДОМ ТРЕНДОВА У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ

Неколико дана након састанка са лидерима СССР-а, Дубчек је разговарао са лидерима Пољске и Мађарске В. Гомулком и Ј. Кадаром. Значајно је да су већ у то време лидери Пољске и Мађарске, ослањајући се на недавна искуства својих држава, сматрали да је

¹⁰⁰ Šmíd M. Rozhlas, noviny a televize v období Pražského jara //Pražské jaro 1968. Literatura — Film — Média. Praha: Literární akademie, 2009. S. 41.

сврсисходно да Дубчеку скрену пажњу на потенцијалну опасност од пораста антисовјетских и антисоцијалистичких расположења.¹⁰¹ Касније би се ова тема стално чула на разговорима између руководства Чехословачке и држава Варшавског пакта.

Већ крајем фебруара 1968. године неки представници највишег совјетског руководства почели су да исказују забринутост због узнемирујућих трендова у унутрашњем политичком животу Чехословачке. Први секретар Централног комитета Комунистичке партије Украјине, члан Политбироа ЦК КПСС П. Ј. Шелест био је члан делегације совјетске партије пристигле у Праг 21. фебруара 1968. на прославу у част 20. годишњице догађаја из 1948. У својим мемоарима приметио је да се „контрареволуција оснажује у Чехословачкој. До сада се нико није отворено противио постојању закона и прописа. Али „пузајућа контрареволуција” је тајно деловала. На делу су биле тајне снаге које су заузеле сва средства масовног информисања, све врсте клубова и друштава. Одиграо се и напад на КП Чехословачке, безбедносне агенције, економску политику земље. Цео „ток акције” се осетио, режирала га је искусна рука ЦИА-е и обавештајних служби ФР Немачке. Дубчек... је коришћен као слепо оруђе у борби против КПЧ.”¹⁰² Шелест је до таквих разочаравајућих закључака дошао и на основу личних запажања и као резултат поверљивих разговора са чехословачким колегама, углавном истомишљеницима, као и са амбасадором СССР-а у Чехословачкој С. Червоненком, који је од краја јануара све чешће говорио о „опасностима контрареволуције” у Чехословачкој.

Од самог почетка Прашког пролећа, Шелест је постао један од најстрожих и најнеумољивијих критичара чехословачких реформи у совјетском Политбироу. Шеф Совјетске Украјине, који је одржавао блиске личне односе са првим секретаром Централног комитета КП Словачке В. Биљаком и имао прилику да својим каналима преко Закарпатске области добија алтернативне информације о процесима у Чехословачкој. Украјинска ССР, која се граничи са Словачком, имала је значајан утицај на совјетску политику у „чехословачком питању”.

¹⁰¹ Назаров О., Пирин Д. Хроника «Пражской весны» // Историк. Журнал об актуальном прошлом. 2018. № 6(42). С. 20.

¹⁰² Шелест П. Е. Да не судимы будете. Дневники и воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС. М.: Центрполиграф, 2016. С. 309.

V

**ПРВИ МЕСЕЦИ ПРАШКОГ ПРОЛЕЋА:
САВЕЗНИЧКИ СТРАХОВИ**

Демократизација јавног живота Чехословачке, коју је најавио Дубчек, симболично је почела оним што ће се назвати „гласношћу” двадесет година касније у време Горбачовљеве перестројке. Тако су 4. марта 1968. године извршене измене и допуне чехословачког законодавства, којима је заправо укинута прелиминарна цензура у масовним медијима. Истовремено, чехословачки медији које је великодушно „ослободила” Комунистичка партија – у потпуном складу са тезом да је „слобода свесна неопходност” – били су у ствари у великој мери контролисани од стране реформистичког дела руководства политичких партија у земљи и ефективно су коришћени у сврху апаратурне борбе против политичких противника. Као и у периоду совјетске перестројке, главне теме чехословачких медија током Прашког пролећа биле су политичке репресије 1950-их, дуготрајна рехабилитација њихових жртава, критика конзервативаца и реакционара свих раса, као и бројни проблеми и недостаци у друштвено-економској и културној области.

Од самог почетка, тенденција да се бројни чехословачки проблеми објасне искључиво погубним утицајем „великог брата” са Истока почела је да расте. Истовремено, у највећој мери, то се тичало политичких репресија 1950-их година, за које је главна кривица стављена управо на СССР и совјетско руководство. Реагујући на понашање чехословачке штампе по овом питању, једна од жртава стаљинистичких репресија, Г. Хусак, који је провео десет година у затвору, ушао је у расправу са сличном тачком гледишта. Хусак, који је у то време обављао функцију заменика шефа владе Чехословачке, изјавио је на пленуму Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке 29. маја 1968. године да „у садашњој антикомунистичкој и антисовјетској хистерiji, стари функционери сву кривицу сваљују на Совјетски Савез и совјетске саветнике. Сматрам ово кукавичлуком... 1953. године, Берија и његови агенти су већ били погубљени. Ко је одговоран за оно што се догодило после? Од осам великих суђења [у социјалистичкој Чехословачкој – К.Ш.], седам је одржано након погубљења Берије. Да ли су А. Новотни и други знали да су Берија и његови агенти осуђени и погубљени? Десет година, током Новотновљевог мандата као првог секретара и председника, неколико стотина невиних комуниста било је у затвору...”¹⁰³

¹⁰³ Husák G. O vině a nevině A. Novotného // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 19–26 června 1968. Číslo 25. S. 5.

ПАМЕТНО И НЕПАМЕТНО ОСЛОБАЂАЊЕ ЧЕШКЕ

Формат ослобођења Чехословачке од стране Црвене армије током Другог светског рата такође је постао предмет критике – па је, према неким прогресивним чешким новинарима, Црвена армија „не баш паметно” ослободила Чешку од нациста, злоупотребљавајући употребу артиљерије приликом ослобађања појединих градова, чиме су нарушене њихове архитектонске вредности... Суморне 1950-е су својим масовним репресијама и кршењем закона пркосно супротстављене епохи Прве Републике са узорним демократом Масариком, тумаченим као изгубљено „златно доба” чехословачке државности. Говорећи о улози интелигенције у модерној епохи, један од чехословачких интелектуалаца је указао на Масарика као на пример за угледање и образац бескомпромисног „трагања за истином”, истичући његов колосалан морални ауторитет – уз Палацког и Пекаржа.¹⁰⁴

Чехословачка штампа је активно развијала тему погубног утицаја СССР-а на послератни економски развој Чехословачке. Тако је омладински лист „Млада фронта” у фебруару 1968. године горко жалио што је потпуна зависност Чехословачке од СССР-а и противљење Источне Немачке постала препрека нормализацији односа између Чехословачке и СР Немачке, што би, према писању листа, могло донети значајне економске дивиденде.¹⁰⁵ Трговинско-економске односе са СССР-ом пролећно-прашко новинарство протумачило је као чисто „неравноправне” и наносење значајне штете чехословачкој привреди.

Друга популарна тема чешких медија била је словачко питање и чешко-словачки односи. Чешка штампа је признала низ грешака у националној политици, посебно напомињући да су „Словаци били приморани да бране свој језик сасвим недавно, када је бивши председник у једном од својих говора аматерски најавио приближавање чешког и словачког језика, што се може схватити као неминовно спајање два језика – притом, на рачун словачког језика.¹⁰⁶ Ауторитативни политички недељник „Репортер” је навео да

¹⁰⁴ Černý V. Úloha mladého intelektuála v dnešnej dobe // Mladá tvorba. 1968. Číslo 5. S. 17–19.

¹⁰⁵ Mladá fronta. 14 února 1968.

¹⁰⁶ Eis Z. Od izolace k dialogu // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 3–10 dubna 1968. Číslo 14. S. 28.

је „чешка свест о ситуацији у Словачкој катастрофална” и позвао чешку јавност да „из изолације пређе на дијалог са Словацима”.¹⁰⁷

Од самог почетка штампа је Дубчеку пружала веома озбиљне услуге у његовој борби против политичких противника у лику Новотног и његових присталица у руководству земље. С тим у вези, важно је напоменути да је већ четири дана након укидања цензуре, 8. марта 1968. године, словачки омладински лист „Смена”, који излази у Братислави, објавио отворено писмо председнику Новотном у којем га позива да напусти функцију председника државе.¹⁰⁸ У априлу 1968. године, орган Савеза чехословачких новинара, часопис „Репортер”, са задовољством је констатовао нагло повећану улогу медија у друштву. Последњи месеци су показали политичку улогу медија”, истиче „Репортер”. „У новинама, на радију и телевизији почела је страственa, али у исто време демократска борба за нови дух у нашој политици, за улазак прогресивних снага у наше друштво.”¹⁰⁹

Налет критичких публикација у медијима приметно је узбуркао и политизовао чехословачко друштво. У другом по величини и значају граду Чешке, историјском центру Јужне Моравске, Брну, 14. марта 1968. године, у договору са локалним градским властима и партијским органима, одржана је демонстрација на којој је учествовало више хиљада студената и становника града. Пароле демонстраната одражавале су читаву идеолошку „дентлменску гарнитuru” Прашког пролећа: „Доле Новотни и његова банда”, „Живео Масарик”, „За Русе Лењин, за нас Масарик”. Слоган „Хоћемо Цисаржа!” био је посебно популаран међу студентима. Огромна студентска жеља да Цисарж постане председник земље објашњавала се чињеницом да је овај секретар Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке за образовање, науку и културу уживао јаку репутацију либерала и носиоца прогресивних идеја. У Братислави су 19. марта одржане још једне студентске демонстрације које су захтевале оставку председника Новотног; сличне демонстрације одржане су у низу других великих градова Чехословачке наредних дана.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Назаров О., Пирин Д. Указ. соч. С. 21.

¹⁰⁹ Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 27 března — 3 dubna 1968. Číslo 13. S. 4.

У марту 1968. одржана су два велика јавна састанка у Прагу са представницима реформистичког крила Комунистичке партије Чехословачке, укључујући Ј. Сврковског и О. Шика, као и са водећим књижевницима. Састанци су изазвали велико негодовање јавности, а преносили су их водећи чехословачки медији. Разговарало се о ранијим табу темама, укључујући репресију из 1950-их, злоупотребе моћи и сталне економске проблеме. Током другог састанка усвојен је апел председнику Новотном у којем се позива да напусти председничку функцију. Кампања за ескалацију притиска на Новотног била је добро организована и уживала је снажну медијску подршку.

ИЗДАЈА ГЕНЕРАЛА ШЕЈНА

Одлазак Новотног са председничке функције убрзала је такозвана „превара генерала Шејне” и медијско представљање истог. Генерал-мајор Шејна, Новотновљев штићеник и близак пријатељ његовог сина, имао је невероватно успешну и блиставу каријеру захваљујући овој номенклатурној вези. Почетком 1968. године, добро организовано цурење информација открило је озбиљне финансијске малверзације Шејне, који је побегао на Запад да би избегао кривично гоњење, дајући ЦИА-и тајне информације које су му биле доступне у вези са активностима Варшавског пакта. Чехословачки медији су од почетка марта, пошто су о томе добили информације из владиних извора, активно пропратили овај догађај, што је потпуно дискредитовало Новотног.

Као резултат тога, 22. марта 1968. Новотни је био приморан да поднесе оставку на место председника. Оставка Новотног довела је до бројних оставки других високих функционера. Истовремено, Чехословачком је завладао талас мистериозних смрти једног броја запослених у чехословачким агенцијама за спровођење закона – према званичној верзији, реч је о самоубиствима. Кадровске реконструкције у партијском апарату и у структурама власти изазвале су забринутост у Москви, тим пре што је Дубчек раније уверавао да неће бити већих кадровских промена. Говорећи на седници Политбироа 25. марта 1968. године, Брежњев, изузетно забринут због чехословачког „кадровског прескока”, рекао је да у Чехословачкој „иде тура за туром смене особља, а 80% снимљених су људи који у прошлости студирали у Москви. Шта је ово, случајна појава

када секретари обласних и окружних комитета дају оставке? Куда ће ова линија водити ако се не заустави?"¹¹⁰ Москва се очигледно плашила да на овај начин не изгуби „своје” људе у чехословачким органима за спровођење закона и у партијском апарату. Кадровско питање је, уз активности медија, од самог почетка постало једна од најболнијих тачака у односима Москве и Прага.

Наследник Новотног на месту председника државе – на велико згражање чехословачке студентске омладине – био је генерал Лудвик Свобода, активни учесник у Другом светском рату у Црвеној армији, где је од септембра 1944. године командовао Првим чехословачким армијским корпусом. Заузимање председничког места од стране популарног војног генерала у земљи, који је дао колосалан допринос ослобађању Чехословачке од нациста и страдао током репресија, већина становништва је позитивно перципирала.

Почетак Прашког пролећа, који је био медијски и кадровски прилично буран, одмах је привукао највећу пажњу како међународне заједнице, тако и независног новинарства. Овакво „тешко, грубо и видљиво” мешање широких маса у високу политику, а посебно у доношење деликатних кадровских одлука, светих за партијску номенклатуру, морало је да изазове забринутост у престоницама земаља чланица Варшавског пакта. Најкритичнији однос према процесима у Чехословачкој у почетку су показали Берлин и Варшава. Прва манифестација све веће забринутости Савезника за процесе у Чехословачкој био је састанак лидера земаља социјалистичке заједнице, са изузетком Румуније, у Дрездену 23. марта 1968. године.

Почетни дневни ред састанка лидера земаља чланица Савета за међусобну економску помоћ укључивао је разговор о економској сарадњи, али је шеф Источне Немачке Валтер Улбрихт, као домаћин састанка, предложио да се разговара о ситуацији у Чехословачкој. За представнике Чехословачке, који су се спремали да разговарају о економским питањима, ово је било потпуно изненађење, па су њихови говори били, у једној или другој мери, импровизовани. Весели и животно-потврђујући говор шефа чехословачке делегације А. Дубчека, где је он позитивно описао промене које се дешавају у Чехословачкој, изазвао је скептицизам и бес лидера свих осталих социјалистичких земаља. Према речима учесника скупа у Дрездену, првог секретара Централног комитета Комунистичке

¹¹⁰ *Латъин М. В.* Указ. соч. С. 72.

партије Украјине П. Ј. Шелеста, „Дубчевков говор је био неорганизован, прилично конфузан и неуверљив”.¹¹¹ Истовремено, оценио је Гомулкин говор као „компетентан и добро образложен”.¹¹² Коментаришући Дубчевков говор, Брежњев је навео да „лидери Комунистичке партије Чехословачке или заиста потцењују озбиљност ситуације у партији, или из неког разлога желе да умање негативне аспекте догађаја који се дешавају”.¹¹³

Понашање чехословачких медија већ у то време изазвало је крајње незадовољство и бес лидера социјалистичких земаља. Према Брежњеву, „радио, телевизија и штампа су измакле контроли партије... Медији објављују антисоцијалистичке, антисовјетске материјале, оцрњују цео историјски пут КПЧ... Убацују паролу попут „либерализација друштва”, „независна спољна политика”, „чешки Масариков социјализам”..., разне врсте антисовјетских изјава...”¹¹⁴ У жару дискусије, Брежњев је, говорећи о растућој претњи контрареволуције у Чехословачкој, навео број контрареволуционара једног од водећих представника реформистичког крила Комунистичке партије Чехословачке Ј. Смрковског. Брежњев је говорио о економисти О. Шики као о једном од оних који би могли да „разбију партију”.

Пољски лидер В. Гомулка изразио је изузетну забринутост због дебате у чехословачкој штампи око водеће улоге Комунистичке партије. Шеф Источне Немачке Валтер Улбрихт био је незадовољан чињеницом да догађаје у Чехословачкој западна пропаганда, пре свега масовни медији Западне Немачке, користе за утицај на друге социјалистичке земље. Процесе у Чехословачкој тада је критички оценио и лидер Мађарске Ј. Кадар, који је својим чехословачким колегама скренуо пажњу да у почетку Имре Нађ није био контрареволуционар – по Кадару, логика тзв. борба га је учинила таквим. „Догађаји који се дешавају данас могу од сваког од вас направити Имреа Нађа”,¹¹⁵ закључио је Ј. Кадар, позивајући чехословачко руководство да искористи трагично мађарско искуство из 1956. године.

¹¹¹ Шелест П. Е. Да не судимы будете. Дневники и воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС. М.: Центрполиграф, 2016. С. 313.

¹¹² Исто.

¹¹³ Солонухин О. Апрельские тезисы коммунистической партии Чехословакии // СССР и Чехословакия в XX веке: ключевые события и вызовы эпохи. Минск: Колорград, 2018. С. 201.

¹¹⁴ Исто, стр. 203.

¹¹⁵ Исто, стр. 205.

Напети и емотивни преговори у Дрездену завршени су својеврсним компромисом: као одговор на Дубчеково обећање да ће преузети контролу над медијима, руководство социјалистичких земаља удовољило је Дубчековом захтеву да се већ припремљено саопштење не објављује након састанка уз оштру критику политике чехословачког руководства. Ток састанка у Дрездену је значајан по томе што је поставио основу за конзистентан накнадни садржајни алгоритам за контакте између руководства земаља Варшавског пакта и лидера Прашког пролећа. Спектар питања о којима се разговарало у Дрездену, у различитим форматима и са различитим стављањем акцената, покренуто је и током каснијих састанака руководства земаља Варшавског пакта и Чехословачке до инвазије 21. августа; истовремено, Дубчек је редовно обећавао да ће преузети контролу над медијима и утицати на медијску политику, водећи рачуна о жељама савезника у Варшавском пакту.

Чехословачка штампа је, коментаришући састанак у Дрездену и жалећи због недостатка информација, признала да је дошло до „конфронтације између Чехословачке и представника неких социјалистичких земаља. Између новог чехословачког руководства и учесника састанка постоје различита мишљења о путу развоја социјалистичког друштва. Истовремено, наглашена је неспремност савезника да се „на било који начин мешају и утичу на процес наше демократизације”.¹¹⁶ Истовремено, З. Млинарж, један од водећих идеолога Прашког пролећа, на страницама утицајног политичког недељника Репортер, наговештавајући противречности које су се појавиле у Дрездену, писао је о потреби да се „обезбеде услови за независно решење сопствених проблема, без страног мешања”.¹¹⁷

Касније, у својим мемоарима, Шелест је, солидаран са ставом најоштријих критичара Прага у лику Гомулке и Улбрихта, написао да је већ у Дрездену постало јасно да је „Брежњев направио грубу политичку погрешну рачуницу са јануарским пленумом Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке. ...Резултате Дрезденске конференције реакционарни кругови у Чехословачкој су искористили за распиривање антисовјетских осећања”.¹¹⁸

¹¹⁶ *Hanák J. Dráždany // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 3–10 dubna 1968. Číslo 14. S. 4.*

¹¹⁷ *Mlynář Z. Nový president a nové poměry // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 3–10 dubna 1968. Číslo 14. S. 3.*

¹¹⁸ *Шелест П. Е. Да не судимы будете. Дневники и воспоминания члена Политбюро*

Већ после недељу дана од дебате у Дрездену, вест из Чехословачке изазвала је нови напад акутне главобоље руководству земаља чланица Варшавског пакта. Дана 31. марта 1968. године одржана је конститутивна скупштина организације под називом „Клуб 231” која је у својим редовима ујединила бивше политичке затворенике. Организација је названа по броју одговарајућег члана Кривичног закона Чехословачке. „Клуб 231”, о чијем стварању и активностима су увелико извештавали чехословачки медији, усредредио се на критику Стаљинових злочина и потребу да се казне они који су били криви за њихово спровођење. Број ове организације је брзо растао и достигао око 80 хиљада људи.¹¹⁹ Неколико дана касније, 8. априла, створена је друга јавна структура под називом Клуб активних непартијских људи (чеш. Klub angažovaných nestraníků, скр. КАН). Међу члановима овог клуба у то време био је и млади драмски писац В. Хавел. Ове јавне структуре су активно учествовале у јавном животу и политичким полемикама и, у ствари, биле су ембрион будућих алтернативних политичких партија. Велику забринутост међу лидерима социјалистичких земаља изазвало је формирање припремног одбора за обнову Социјалдемократске партије 22. марта, што су тумачили као директну претњу водећој улози Комунистичке партије.

Контроверза током састанка у Дрездену одиграла је улогу катализатора реформске активности руководства КПЧ. Већ 5. априла 1968. године на априлском пленуму Централног комитета КП Чехословачке, након жучних и дугих дискусија, усвојен је „Програм деловања Комунистичке партије Чехословачке”, чији је текст био готов још у фебруару и који је представљао обиман документ који је садржао како детаљну процену досадашњег развоја Чехословачке, тако и детаљан програм политичких и друштвено-економских трансформација у земљи. Генерално, „Програм акције” Комунистичке партије Чехословачке био је усмерен на постепено разбијање тоталитарног система, на увођење елемената тржишне привреде и утирање пута „политичкој демократији”,¹²⁰ док је један од аутора овог програма био дипломац правног факултета Московског државног универзитета З. Млинарж. Међу ауторима програма били

ЦК КПСС. М.: Центрполиграф, 2016. С. 315–320.

¹¹⁹ Назаров О., Пирин Д. Хроника «Пражской весны» // Историк. Журнал об актуальном прошлом. 2018. № 6(42). С. 22.

¹²⁰ Млинарж З. Указ. соч. С. 52.

су и познати чехословачки интелектуалци као што су К. Каплан, Р. Рихта, Ј. Фојтик, О. Шик, Б. Шимон, С. Провазник и П. Ауерсперг. Значајно је да се рад на тексту „Програма акције” одвијао у просторијама редакције међународног теоријског часописа комунистичких и радничких партија „Проблеми света и социјализма”, који је излазио у Прагу на руском језику.

ПРОГРАМ АКЦИЈЕ

„Историјски значај овог документа лежи у чињеници да је то био први интегрални пројекат реформе социјализма совјетског типа који је усвојила владајућа комунистичка партија”, каже руски политиколог О. Ј. Солодухин. – Било је планирано да се изврше трансформације не само у економској, већ и у политичкој и духовној сфери. Претпостављало се да ће реформе извести друштво из кризе и омогућити претварање постојећег режима у просперитетно демократско друштво. Не би било претерано рећи да је програм био претеча горбачовско-јаковљевске перестројке.¹²¹ „Програм акције” је прилично позитивно оцењен и на Западу. Према речима познатог биографа Дубчека Шокроса, „вероватно није претерано оценити овај програм као најзначајнију реинтерпретацију марксистичке праксе владајуће Комунистичке партије од 1948. године”.¹²²

„Програм акције”, ритуално наглашавајући верност комунистичкој перспективи и јединство са социјалистичким земаљама на челу са СССР-ом, ипак је садржао низ одредби које су морале да изазову забринутост код конзервативно настројеног руководства социјалистичких земаља. Тако је у програму забележено да се диктатура пролетаријата постепено претворила у диктатуру партијске бирократије. Програм је осудио командно-административни систем, наводећи да су „централистичке и административно-директивне методе коришћене у борби против остатка буржоазије и јачању власти у условима заоштравања међународних тензија после фебруара 1948. године неоправдано пренете у даље фазе развоја и постепено дегенерисане у бирократски систем. У унутрашњем животу републике појавили су се секташтво,

¹²¹ Солодухин О. Указ. соч. С. 185.

¹²² Shawcross W. Dubcek. Revised and Updated Edition. New York: Simon and Schuster Touchstone, 1990. P. 124.

затирање демократских права и слобода, кршење закона, елементи самовоље и злоупотребе власти...”¹²³

Говорећи о улози Комунистичке партије, у програму је наглашено да она „своју водећу улогу остварује не доминирајући друштвом, већ верно служећи његовом слободном, прогресивном, социјалистичком развоју. Она не може да намеће свој ауторитет, већ мора стално да га постиже својим деловањем”.¹²⁴ Поред тога, скренута је пажња на значај слободних дискусија у странци и недопустивост било каквих ограничења у овој области. Констатовано је да је неопходно стати на крај са праксом замене органа власти партијским. Наглашен је партнерски карактер свих политичких партија укључених у Национални фронт. Указујући на недопустивост монополизације државне власти, у програму је писало да „ниједна партија, ниједна коалиција политичких партија не може монополизovati социјалистичку државну власт, све политичке организације народа морају имати директан приступ њој”.¹²⁵

Поред тога, у програму је наглашена потреба да се у пракси осигура слобода организовања, окупљања и савести, слобода говора и штампе, слобода кретања, укидање цензуре, као и проширење приступа страним медијима. Уочена је потреба да се у пракси обезбеди слобода уметничког стваралаштва. Призната је сврсисходност преласка на федерални облик владавине, што је Словачка дуго тражила. У области економије планирано је делимично коришћење тржишних механизма, значајно проширење економске независности предузећа и повећање интересовања радника за резултате свог рада кроз остваривање права радника као власника својих предузећа. Уочена је неопходност проширења економских контаката са капиталистичким земљама Западне Европе.

Према историчарима, у специфичној политичкој ситуацији у Чехословачкој у пролеће 1968. године „Програм деловања” је био „еклектичан документ” који је садржао „елементе компромиса” и пружао „одређену основу за уједињење различитих политичких снага”.¹²⁶

Реакција руководства социјалистичких земаља на „Програм акције” кретала се од уздржане критике до категоричког одбијања

¹²³ Солодухин О. Указ. соч. С. 208.

¹²⁴ Исто, стр. 209.

¹²⁵ Исто, стр. 210.

¹²⁶ Латыш М. В. Указ. соч. С. 77.

овог документа. „С једне стране, лидери социјалистичких земаља су у томе осећали смртну претњу, јер се радило о одбацивању јединог правог совјетског модела... Са друге стране руководство је и даље могло да буде толерантно, под условом да идеје садржане у документу никада не буду примењене у пракси. Није случајно што је Правда, додуше у разводњеној форми, објавила Дубчеково излагање и говор на пленуму ЦК КПЧ, и сам Програм акције,¹²⁷ како примећује О. Солодухин.

Друга важна одлука везана за априлски пленум Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке била је радикална обнова руководства Чехословачке, где је позиција реформиста нагло ојачала. О. Черник, који је имао репутацију технократе, преузео је место шефа владе, а О. Шик, присталица радикалне тржишне реформе и широких демократских реформи, постао је министар економије у његовом кабинету. Ј. Смрковски, још један истакнути представник реформистичког крила у Комунистичкој партији Чехословачке, постао је председник највишег законодавног тела Чехословачке – Народне скупштине. Занимљиво је да је Смрковског, који је постао шеф највише законодавне власти у земљи, само неколико недеља раније у Дрездену Брежњев жигосао као „контрареволуционара”, а О. Шик, који је преузео дужност министра економије, као особу која је способна да „разбије партију”. Именовање на тако високе положаје личности неприхватљивих за Москву морало је да поквари расположење совјетског руководства. Након тога, Брежњев је морао да се састане и обрачуна са неким кога је сам назвао „контрареволуционаром” – због чињенице да је тај „контрареволуционар” био на челу врховног законодавног тела Чехословачке.

Априлски пленум Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке, који је усвојио „Програм акције” и извршио значајну кадровску реконструкцију у политичком врху, постао је важна прекретница у преиспитивању става савезника у Варшавском пакту према процесима у Чехословачкој. Од тада се коначно на практичном дневном реду појавила разрада могућности насилног решења „чехословачког питања”. Значајно је да је већ 8. априла 1968. године командант ваздушно-десантних трупа СССР-а, генерал армије В. Маргелов, добио директиву од највишег совјетског руководства да почне са планирањем ваздушних напада на територију

¹²⁷ Солодухин О. Указ. соч. С. 219.

Чехословачке. Као један од кључних учесника потоње инвазије на Чехословачку, генерал армије А. М. Мајоров, који је командовао 38. армијом Карпатског војног округа у чину генерал-потпуковника, сведочио је у пролеће 1968. године, о постојању тајне карте-наредбе за инвазију на Чехословачку коју је потписао министар одбране СССР маршал А. А. Гречко и о свим потребним усменим упутствима која је добио у штабу Карпатског војног округа у Лавову 12. априла 1968. године.¹²⁸

Ток првомајске прославе у главном граду Чехословачке морао је да изазове нови акутни напад алергије на Праг од стране политичког врха социјалистичких земаља. Уочи првомајске прославе, прашки студенти су сликовито показали своје спољнополитичке симпатије. Након „демонстративног паљења америчке заставе од стране совјетских и вијетнамских студената у Прагу, делегација чехословачких студената дошла је у амбасаду САД са извињењима и уручила заставу”.¹²⁹ Током 300. првомајске демонстрације у Прагу, која је трајала неколико сати, уз традиционалне пароле и транспаренте, представљени су портрети првог председника Чехословачке Т. Г. Масарика, које су носили бројни чланови Активног непартијског клуба (КАН). Демонстрацијама су присуствовали и чланови другог алтернативног политичког клуба – К 231, који је уједино бивше политичке затворенике.

Званичне првомајске демонстрације су тако у потпуности искоришћене за популаризацију алтернативних политичких група. Поред тога, прашки студенти су у потпуности искористили првомајске демонстрације да јавно покажу своју ватрену американофилију тако што су у свечаној поворци развили припремљене америчке заставе. Прашки студенти су 18. маја још једном показали своје изузетне креативне способности. Десетак хиљада студената у пратњи пива и петарди весело је продефиловало чехословачком престоницом уз пароле „Са Совјетским Савезом – заувек, али ни дан дуже!” и „Нека живи СССР – али о свом трошку!”¹³⁰ У чехословачком друштву у то време било је широко распрострањено веровање да су економске везе између СССР-а и Чехословачке биле корисне искључиво за СССР и да Совјетски Савез експлоатише

¹²⁸ *Мајоров А. М.* Вторжение. Чехословакия, 1968. Свидетельство командарма. М.: «Права человека», 1998. С. 19.

¹²⁹ *Латыш М. В.* Указ. соч. С. 85.

¹³⁰ Исто, стр. 118.

Чехословачку у сопственим интересима. Ако је главни циљ ових студентских говора био да нервирају Москву и друге земље Варшавског пакта, онда је овај циљ бриљантно постигнут.

Лидери земаља социјалистичког блока такође су били узнемирени процесима унутар руководства Комунистичке партије Чехословачке. Дакле, на свечасности посвећеној 150. годишњици рођења К. Маркса, једног од водећих партијских идеолога, секретар ЦК КП Чехословачке, Ч. Цисарж који одговара условима последње трећине 20. века¹³¹ је одржао резонантан говор. Цисарж је опширно говорио о разноврсности облика изградње социјализма и о праву сваке марксистичко-лењинистичке партије да води своју политику узимајући у обзир националне карактеристике. Такви „ревизионистички говори“ тешко да би се могли свидети главном идеологу ЦК КПСС М. А. Суслову и његовим колегама у Берлину, Варшави и Софији. Све је то предвидиво постало предмет највеће пажње у престоницама земаља чланица Варшавског пакта. Ови Цисаржеви аргументи су „толико узнемирили совјетско руководство да су одговорили посебним писмом и позивима директно Дубчеку. Осим тога, Дубчеку је било препоручено да се отараси Цисаржа, или бар да се пред руководством позове на тако „осетљиво“ подручје, што је у систему совјетског типа одувек била идеологија”¹³².

„СИНХРОНИЗАЦИЈА САТОВА”

Забринутост Москве довела је до тога да је почетком маја 1968. године, на иницијативу Кремља, дошло до билатералне „синхронизације сатова” између највишег политичког руководства СССР-а и Чехословачке. Чехословачка делегација, која је стигла у Москву 4. маја 1968. године, у саставу Дубчек, Черник, Смрковски и Биљак, чула је неколико непријатних питања са совјетске стране. Косигин је посебно био заинтересован за суштину текуће економске реформе; Брежњев – за разлоге за стварно отварање граница Чехословачке са СР Немачком и Аустријом, што је, према речима совјетског лидера, утицало на интересе свих земаља Варшавског пакта, будући да су „субверзивни елементи” и „контрареволуционарна литература” могли да доспеју у социјалистичке земље под

¹³¹ *Havlíček D.* Jaro na krku. Můj rok 1968 s Alexandrem Dubčekem. Olomouc: Nakladatelství Burian a Tichák, 2018. S. 19.

¹³² *Латыш М. В.* Указ. соч. С. 113.

маском туриста. Забринутост совјетског руководства о отвореним границама са ФР Немачком није била исисана из прста – од 1956. до 1968. западнонемачку обавештајну службу БНД коју је створила ЦИА предводио је бивши генерал-мајор Вермахта Р. Гелен, који је под Хитлером био шеф одељења за иностране армије Источног Генералштаба копнених снага Вермахта и касније постао консултант америчких обавештајних служби.¹³³

Говорећи о економским реформама, чехословачки лидери су жалили због неизбежног повећања малопродајних цена за становништво и тражили су од совјетског руководства да хитно обезбеди зајам од 550 милиона долара у страном валути, не желећи да га узима у житу и месо, иако је земља доживљавала недостатак хране. Према речима Биљака, члана делегације Чехословачке, на захтев совјетске стране да се прецизира намена коришћења кредита, чехословачка страна није могла да да разумљив одговор. Ипак, Косигин је изјавио спремност СССР-а да Чехословачкој обезбеди аванс на рачун овог зајма.¹³⁴ Што се тиче граница са Немачком и Аустријом, лидери Чехословачке су обећали да ће „поштристи систем заштите западних граница”, али ово обећање није испуњено, поставши један од разлога раста неповерења Москве према Прагу.

Током мајског састанка, лидери СССР-а су догађаје који су се одиграли у Чехословачкој у марту-априлу и током првомајских демонстрација у Прагу протумачили као оштро активирање „антисоцијалистичких елемената”. Намера руководства Комунистичке партије Чехословачке да одржи ванредни конгрес партије због губитка контроле над медијима постала је предмет посебне забринутости совјетских лидера. Према Брежњеву, конгрес је било немогуће припремити у „атмосфери хистерије” и сталних митинга; захтев за хитним конгресом, према његовим речима, није ништа друго до смицалица „антисоцијалистичких снага” којима се више не могу правити уступци.¹³⁵ По повратку у Чехословачку Дубчек је више волео да не говори о детаљима преговора у Москви,

¹³³ Аллен Ч. Уроци историји: Мюнхен-1938 // Мюнхен-1938. Падение в бездну Второй мировой. Москва: Кучково поле, 2018. С. 24.

¹³⁴ Назаров О., Пирин Д. Хроника «Пражской весны» // Историк. Журнал об актуальном прошлом. 2018. № 6(42). С. 22.

¹³⁵ Procházková L. Odkaz pro budoucí kacíře // СССР и Чехословакия в XX веке: ключевые события и вызовы эпохи. Минск: Колорград, 2018. С. 181.

ограничавајући се на констатацију да руководство СССР-а „са интересовањем прати” процесе у Чехословачкој.

Занимљиво је да је одмах по повратку чехословачке делегације из СССР-а, руководство Министарства унутрашњих послова Чехословачке 7. маја 1968. године објавило престанак ометања у земљи западних радио-станица које емитују програм на чешком језику. Истовремено, од почетка маја, у суседној Немачкој Демократској Републици је, напротив, почело ометање емитовања програма чехословачког радија на немачком језику. Руководство Немачке је већ тада сматрало друштвено-политичке процесе који се одвијају у Чехословачкој као пужућу контрареволуцију и јасну претњу успесима социјализма.

Процеси у Чехословачкој довели су до постепеног пораста противречности и раздруживања у највишем партијском и политичком руководству земље, где се формирала група промосковски оријентисаних противника реформистичког курса. Међу најпознатијим и најутицајнијим противницима реформистичког руководства Чехословачке били су чланови Президијума Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке А. Индра, Д. Колдер, О. Швестка, А. Капек и шеф Комунистичке партије Словачке В. Биљак, који је дуго био у пријатељским односима са А. Дубчеком. Већ током мајских преговора у Москви, В. Биљак, који је био члан чехословачке делегације, сложио се у многим тачкама са ставом совјетске стране. На пленуму Комунистичке партије Словачке 22. маја 1968. Биљак је, сасвим у духу Москве, Варшаве и Берлина, говорио о „опасности од контрареволуције”, која, по његовим речима, „не почиње када почну пуцњава и вешања. Ту се контрареволуција завршава. Сада опозиционе снаге не иступају са отвореним антисоцијалистичким програмом. Непријатељ је научио поуке контрареволуције у Угарској...”¹³⁶ Москва ће накнадно покушати да се ослони управо на те људе.

Од самог почетка реформског процеса у Чехословачкој, поједини лидери социјалистичких земаља показали су негативнији став од Брежњева према Прашком пролећу и лично према Дубчеку, појачавајући одбијање чехословачких реформи међу московским руководством. Већ током првомајских демонстрација у Прагу 1968. године, понашање Дубчека је помно пратио источњемачки

¹³⁶ *Bil'ak V. Pravda zostala pravdou. Prejavy a články. Október 1967 — december 1970. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1974. S. 87.*

„Штази”, бележећи и анализирајући сваки покрет чехословачког лидера. Учешће у прашкој првомајској демонстрацији разних јавних организација које су настале на таласу демократизације постало је за руководство Источне Немачке тежак доказ пужуће контрареволуције у Чехословачкој.¹³⁷

Усвајање „Програма акције”, радикална кадровска обнова чехословачког руководства и одржавање првомајске прославе у Прагу постали су повод за следећи састанак лидера социјалистичких земаља на којем се разговарало о ситуацији у Чехословачкој. На скупу у Москви 7. маја 1968. године најоштрије оцене о ситуацији у Чехословачкој изнели су лидери Источне Немачке и Пољске – В. Улбрихт и В. Гомулка, који су категорично изнели своје мишљење о победи контрареволуције у Чехословачкој. Штавише, Гомулка је прилично оштро критиковао Брежњева због претерано меког положаја према Прагу, са становишта пољског лидера. Гомулка је изјавио да је наставак такве линије „безнадежан” и да „политика ’љубљења’ не може да доведе ни до чега доброг”¹³⁸, због чега је Брежњев био очигледно збуњен.

Велика пажња током преговора посвећена је „Програму акције”. Ако је шеф Мађарске Ј. Кадар „Програм акције” оценио као „велику нулу”, што се може тумачити на потпуно различите начине, онда је Гомулка овај документ описао као оруђе којим „контрареволуција крчи свој пут у борби против социјализма”.¹³⁹ Током дискусије, Брежњев и његов саборац Живков су заузели умеренији став, изражавајући мишљење да се ситуација у Чехословачкој ипак може ставити под контролу.

Следећи састанак руководства Чехословачке и СССР у мају 1968. године у Москви изазвао је велику пажњу и ироничне коментаре у чехословачкој штампи. „Када би се степен пријатељства међу државама мерио учесталост међусобних посета политичког врха, онда би садашњи лидери Комунистичке партије Чехословачке оборили све досадашње рекорде чехословачко-совјетског пријатељства... Ако се претходни први секретар партије састајао са совјетским руководством отприлике једном у шест месеци, онда је друг Дубчек скоро свакомесечно” – писао је утицајни прашки политички

¹³⁷ *Paauer J.* Praha 1968. Vpád Varšavské smlouvy. Pozadí — Planování — Provedení. Praha: Argo, 2004. S. 48–49.

¹³⁸ *Шелест П. Е.* Указ. соч. С. 322.

¹³⁹ *Солодухин О.* Указ. соч. С. 219.

недељник „Репортер” у мају 1968. године. – „Мајска посета нашег руководства била је изненадна... Дубчек је рекао да су совјетски другови изразили забринутост да се наш процес демократизације може искористити против социјализма. Нема сумње да се у нашој земљи одвијају антисоцијалистичке акције. Совјетски другови су можда забринути, али свакако познају наш народ, снагу наше радничке класе и чврст став руководства на чијем је челу Дубчек до те мере, да не могу ни на тренутак сумњати у поузданост нашег социјалистичког система и нашу лојалност савезу са СССР-ом.”¹⁴⁰ У ствари, до маја 1968. сумње „совјетских другова” и њихових колега у Берлину, Варшави, Будимпешти и Софији о процесима у Чехословачкој већ су прерасле у упорне страхове и тражење контрамера, укључујући и оружану интервенцију.

Већ у првим месецима Прашког пролећа, према ауторитативном експерту, може се рећи да „ослободивши контролу над током трансформација, вођство Дубчека није могло да избегне ситуацију у којој се ствара утисак да земља клизи ка понављању мађарског искуства из 1956. године. Опасност оваквог стања била је у чињеници да су односи са савезницима били угрожени”.¹⁴¹

¹⁴⁰ *Budín S.* Nač ty tajnosti? // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 15–21 května 1968. Číslo 20. S. 3.

¹⁴¹ *Латыш М. В.* Указ. соч. С. 44.

VI
ПРАШКО ПРОЛЕЋЕ У ЛЕТО 1968:
НА ПУТУ КА ИЗНУДИЦИ

Од маја 1968. године у Москви и другим престоницама социјалистичке заједнице, понашање чехословачког руководства је све више доживљавано као политика „скривене саботаже” и својеврсног „удара по цепу”, коју су развијали и брусили чешки политичари преко векова аустријске доминације и често су га користили у делу Аустријског царства. Неки историчари примећују да је Праг након стицања независности 1918. године инвентивно и креативно репродуковао политику Хабзбурга, која се посебно манифестовала у уметности брбљања, успоравања и, под разним изговорима, развлачења непријатних питања.¹⁴² Од пролећа 1968. године управо је та политика, у комбинацији са елементима непроменљивог кројења, почела да коначно одређује алгоритам односа између Прага и савезника у Варшавском пакту. То је неминовно дало повода растућим баријерама у комуникацији Прага са Кремљом, чији су строги становници практиковали сасвим другачији стил решавања питања.

Ток реформи у Чехословачкој и њихове конкретне манифестације у виду све слободније штампе и алтернативних друштвено-политичких структура само су повећале њихово одбацивање од стране лидера социјалистичких земаља. Руководство земаља Варшавског пакта, забринуто због реформи у Чехословачкој као несигурног преседана, било је категорично против наставка таквих експеримената. Са становишта Л. И. Брежњева у Москви, В. Улбрихта у Берлину, В. Гомулке у Варшави и Т. Живкова у Софији, ови експерименти би могли да угрозе унутрашњу политичку стабилност и јединство социјалистичког тора пред конфронтацијом са Запад, амерички рат у Вијетнаму и напете односе са Кином. Шефови Источне Немачке и Пољске који се директно граниче са Чехословачком, В. Улбрихт и В. Гомулка, били су више од других забринути због могућих негативних последица утицаја чехословачких реформи на унутрашњу политичку ситуацију у њиховим земљама.

Опрезни однос лидера социјалистичких земаља према процесима у Чехословачкој био је подстакнут порастом критичких осећања и радикализма у чехословачкој штампи, која је ослобођена цензуре у марту 1968. године. По речима једног ауторитативног чехословачког савременика, 1968. године „медији су се међусобно такмичили у разоткривању белих и црних тачака новије историје,

¹⁴² *Magocsi P. R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest — New York: CEU Press, 2015. P. 194.*

с времена на време демонстрирајући склоност сензационализму и булеварству¹⁴³; у исто време, како примећује савремени руски историчар, „наводно демократски медији покренули су информативни и психолошки терор против оних који су имали другачије мишљење од мишљења реформатора... Људи који су били прогањани нису имали прилику да одговоре... Новине нису објављивале демантовања...”¹⁴⁴

Представници совјетске војне делегације на челу са министром одбране СССР-а маршалом Гречком, који је крајем маја 1968. године стигао у посету Чехословачкој ради испитивања терена и разговора о детаљима предстојећих вежби чланица Варшавског пакта, били су прилично обесхрабрани притиском чехословачког телевизијског новинарства. Храбро крчећи пут вођама совјетске војне делегације, пробојна новинарка је шефу Главне политичке управе генералу Јепишеву поставила питање: „Да ли је тачно да сте на састанку Централног комитета Комунистичке партије Совјетског Савеза захтевали војску ради окупације Чехословачке?” Одговор првобитно затеченог генерала Јепишева био је предвидив и више него лаконски: „То је глупост!”¹⁴⁵

Иста наметљива новинарка чехословачке телевизије, упркос вишеслојној заштити представника разних специјалних служби, успела је да дође до А. Н. Косигина, који се у мају 1968. одмарао у Карловим Варима, и да са њим направи подужи интервју, изазвавши шок и збрку у ходницима Кремља. Шеф медијског одељења Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке Д. Хавличек, чија је супруга била веома наметљива новинарка која је иницирала интервјуе са Јепишевим и Косигином, са иронијом је у својим мемоарима написала да су московски функционери „били шокирани не толико по садржају интервјуа колико по начину на који је вођен. Обична ТВ новинарка је себи дозволила да олако, на улици, разговара са председником Савета министара СССР, као са себи равним и поставља му до тада неусаглашена питања! Смртносни грех у очима партијских бирократа...”¹⁴⁶

¹⁴³ Čornej P. Op. cit. S. 12.

¹⁴⁴ Историк. Журнал об актуалном прошлом. 2018. № 6(42). С. 31.

¹⁴⁵ Havlíček D. Jaro na krku. Můj rok 1968 s Alexandrem Dubčekem. Olomouc: Nakladatelství Burian a Tichák, 2018. S. 38.

¹⁴⁶ Ibidem. S. 41.

Главни циљ Косигинове мајске посете Чехословачкој није био толико лечење у Карловим Варима, колико директно на лицу места проучавање унутрашње политичке ситуације у земљи. Једностране информације које је дао амбасадор СССР-а у Чехословачкој Червоњенко, очигледно су престале да одговарају Кремљу. У разговорима са чехословачким руководством, Косигин је стекао утисак да Дубчеково руководство ужива значајан ауторитет у земљи, док су Дубчекови промосковски противници, напротив, организационо слаби и да „Ако елементи контрареволуције уопште постоје у Чехословачкој, онда ситуација неће експлодирати данас и неће сутра. Дубчеков тим се уверио да у Кремљу постоји неко ко „Прашко пролеће” доживљава са извесним степеном разумевања. Посета Косигина је донекле унапредила односе између двеју страна”.¹⁴⁷

ЗАБЛУДЕ

Једна од занимљивих епизода Косигинове посете Чехословачкој био је његов сусрет са гуруом чехословачке економске реформе Шиком, који је, желећи да одржи лекцију из економске теорије шефу совјетске владе, „затражио састанак и два сата излагао Косигину свој концепт економских реформи. Али Косигин је, као снажан практичар, збунио Шика конкретним питањима о стању појединих индустрија, као што је металургија, о којима Шик није био свестан и „зинуо је”. **Косигин је, савршено разумевајући детаље, почео да објашњава Шики са каквим тешкоћама ће се суочити ако предузму одређене мере.**¹⁴⁸ Шиково предавање Косигину тако се органски трансформисало у Косигиново предавање Шики. Међутим, Шик, који је патио од помало надуваног самопоштовања, једва да је био склон да слуша препоруке совјетског „конзервативца” обраслог маховином.

На пленуму Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке 29. маја 1968. године, у извесној мери и под утицајем разговора са Косигином, партијско руководство је пристало да усвоји резолуцију која је констатовала пораст „десних снага”, указујући на „праву опасност” као главну. Ово је неко време смирило Москву. Занимљиво је да је на мајском пленуму Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке делатност масовних медија

¹⁴⁷ *Латъши М. В.* Указ. соч. С. 118.

¹⁴⁸ Исто, стр. 117-118.

била подвргнута изузетно оштрој критици. Тако је члан Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке и председник једне од земљорадничких задруга у чешкој залеђини у присуству Дубчека и других чланова ЦК изјавио да ако директор телевизије „Пеликан”, „оправда акције телевизије са пленарне трибине, онда ће га она ударити у лице и плунути”, јер „немогуће је издржати оно што телевизијски коментатори себи дозвољавају”.¹⁴⁹ Међутим, овај излив емоција према медијима није имао организоване последице.

У мају-јуну 1968. године нагло се повећао број критичких публикација о ситуацији у Чехословачкој у медијима Пољске и Источне Немачке. Заузврат, пролећно-прашка штампа се активно укључила у ову полемику, критикујући објаве у пољским и источнонемачким новинама због пристрасности и неразумевања суштине процеса који су се одиграли у Чехословачкој. Како је то деликатно рекао један од чешких публициста, „не може се тврдити” да су материјали пољске штампе о Чехословачкој „тачни, коректни и пријатељски”.¹⁵⁰ Током ове полемике, чехословачки новинари су својим противницима из других социјалистичких земаља скренули пажњу да у чехословачким медијима нема цензуре и да је обезбеђена „права слобода говора”, чиме су транспарентно нагостили неслободу својих критичара.

Конзервативце је веома нервирала жеља да се у потпуности рехабилитује доба Прве Републике, које се непрестано представљало као „златно доба” чешке историје и као узорни модел демократије, који се све јасније манифестује у историјској публицистици. Историчари су критиковали „црно-беле оцене Т. Г. Масарика и групе реалиста у чешком политичком животу, условљене политичким и идеолошким потребама”¹⁵¹, истичући да су за време Прве републике „осигурана широка грађанска права без обзира на националну и верску припадност и био је спроведен низ прогресивних друштвених реформи”¹⁵². Такав распоред приоритета тешко да је могао да изазове одушевљење код тадашњих совјетских дипломата из амбасаде СССР-а у Прагу, тим пре што

¹⁴⁹ Исто, стр. 135.

¹⁵⁰ *Klinger E.* Odpověď polským přátelům // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 12–19 června 1968. Číslo 24. S. 9.

¹⁵¹ *Kořalka J.* Národ bez státu// Naše živá i mrtvá minulost. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1968. S. 150.

¹⁵² *Olivová V.* Op. cit. S. 191–192.

су међу њима били и професионални историчари-слависти, који су били веома осетљиви на било каква „одступања” која су противречила „општој линији”...

Ј. Кадар, искусни реформатор и аутор успешног модела мађарског „гулаш социјализма”, који је испрва позитивно доживљавао Прашко пролеће, до лета 1968. такође није био одушевљен њиме, „плашећи се победе ревизиониста у Комунистичкој партији Чехословачке и раскола у социјалистичком блоку”.¹⁵³ Важан разлог за нагло захлађење односа Будимпеште и Прага било је понашање еманципованих чехословачких медија, који су окренули главу након укидања цензуре у марту 1968. године. Појава у чехословачкој штампи материјала посвећених годишњици погубљења И. Нађа, у којима је „Имре Нађ уздигнут на ниво хуманисте и весника демократског социјализма”,¹⁵⁴ изазвала је велики бес Кадара и његовог окружења. Најпотресније је то што је чланак о Нађу, у којем се Кадар помиње као његов убица, објавио лист „Литерарни новини” током званичне посете Мађарској чехословачке делегације коју је предводио Дубчек ради потписивања новог споразума о пријатељству. Напредак преговора био је безнадежно у сенци слободне чехословачке штампе. Као резултат тога, испоставило се да су односи између прашких реформатора и Будимпеште озбиљно нарушени, иако би Мађарска потенцијално могла да постане посредник између остатка земаља социјалистичког блока и Чехословачке. Слично томе, неке публикације чехословачке штампе о околностима преноса Закарпатја из Чехословачке у састав СССР-а 1944-1945, где се расправљало и доводио се у питање сам легитимитет овог чина, изазвале су крајње негативну реакцију шефа Совјетске Украјине Шелеста. То је био један од добрих разлога за Шелестово преображавање у једног од најактивнијих противника Прашког пролећа у совјетском руководству.

Изражени медијски центризам Прашког пролећа од самог почетка постао је снажан притирајући фактор у односима Прага и лидера земаља Варшавског пакта. Ако је Дубчек испрва, након што је уклонио брњицу цензуре са штампе, успешно користио да ојача своје позиције у борби против апарата, онда је

¹⁵³ *Williams K. The Prague Spring and its Aftermath: Czechoslovak Politics, 1968–1970. Cambridge University Press, 1997. P. 110.*

¹⁵⁴ *Мусатов В. Л. Указ. соч. С. 158.*

каснје штампа почела да му ствара све више спољнополитичких проблема, због чега је Дубчек више пута жалио, па чак и негодовао.

Бесну реакцију совјетског руководства нису изазвале само иновативне публикације чехословачких медија о политичким и историјским темама. Професионалним читаоцима чехословачке штампе из совјетске амбасаде у Прагу такви материјали очигледно нису могли да се допадају, као, на пример, надахнути извештај о првој стриптиз емисији у Чехословачкој, која је одржана 16. јула 1968. у Јаблонцу на Ниси. Обимни материјал о овом епохалном културном догађају садржао је и детаљан интервју са две стриптизете које су радо делиле са јавношћу тајне својих професионалних вештина.¹⁵⁵ Публикације ове врсте јасно су натерале конзервативце из Амбасаде СССР у Прагу да културне процесе у Чехословачкој оцењују као „буржоаску дегенерацију”. Међутим, пролећно-прашка штампа била је много суздржанија и пуританска у поређењу са сојетском перестројком у последњим годинама Совјетског Савеза.

Отресајући презрени пепео цензуре са својих слободних ногу, прашка пролећна штампа је убрзо почела да полаже право на улогу цензора у односу на друштвени и политички живот. У извесном смислу, медијски „реп” почео је све сигурније да „маше псом” у лице чехословачког партијског и политичког врха. Председник Народне скупштине Чехословачке Смирковски, који је предводио посету парламентарне делегације Чехословачке СССР-у јуна 1968. године и дозволио себи да изнесе неке критичке примедбе о Прашком пролећу, посебно признајући „опасност од контрареволуције „да би угодни својим совјетским саговорницима”, након повратка из Москве, оптужен је принципијелним прашким новинарима за повлачење из процеса демократизације. Смирковски је морао да се правда „четвртом влашћу”, објашњавајући да је погрешно схваћен.

Током расправе о закону о штампи у Президијуму ЦК КП Чехословачке крајем јуна 1968. године присталице делимичног очувања контроле над штампом, међу којима је био и секретар ЦК КП Чехословачке Млинарж, били су приморани да пристану на потпуно укидање цензуре. То се догодило након што је шеф владе Черник током расправе искористио аргумент да би у супротном морали да имају посла са „читавом армијом новинара”. Управо је претња незадовољне „армије новинара” оставила највећи утисак

¹⁵⁵ Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 7–14 srpna 1968. Číslo 32. S. XII.

на учеснике дискусије, који нису желели да себи праве тако моћне непријатеље.¹⁵⁶

Још један позив за буђење Москви било је лично писмо члана Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке и посланика Народне скупштине Чехословачке А. Капека, послато јуна 1968. године Централном комитету КПСС, у којем је Капек изразио забринутост због активирања „антисоцијалистичких снага” и затражио од СССР-а да пружи помоћ за очување тековина социјализма. Занимљив и прилично упечатљив сигнал била је посета Прагу тада младог америчког професора З. Бжежинског, који је средином јуна допутовао у Чехословачку како би одржао предавања члановима алтернативних политичких структура које су представљали Клуб 231 и Клуб непартијских активиста (КАН). Бжежински је тада био професор на Колумбијском универзитету и консултант председника и америчког Стејт департмента за Источну Европу. Званична сврха посете америчког професора била је одржавање предавања, али се у пракси гост из САД бавио узбудљивијим практичним и примењеним питањима.

Доласком на политичку турнеју у Праг 14. јуна 1968. године Бжежински, политички компетентно ожењен унуком-нећаком Е. Бенеша, у својим предавањима је, заправо, „директно упућивао чехословачку опозицију”, указујући на потребу „заплене иницијативе Комунистичке партије, стварање сопствених политичких структура које ће се борити за власт”.¹⁵⁷

Значајно је да је сензационални манифест Л. Вацулика „Две хиљаде речи” објављен у чехословачкој штампи 27. јуна 1968. показао јасне трагове утицаја предавања Бжежинског, што је одмах примећено како у Москви, тако и у другим престоницама чланица Варшавског пакта. На ову околност је посебно скрећу пажњу будни шеф Источне Немачке В. Улбрихт на састанку вођа комунистичких и радничких партија у Варшави 14. јула 1968. године.¹⁵⁸ Међутим, како примећује савремени руски историчар А. Замостјанов, сам Бжежински је током своје турнеје у Прагу „једва

¹⁵⁶ *Havlíček D.* Jaro na krku. Můj rok 1968 s Alexandrem Dubčekem. Olomouc: Nakladatelství Burian a Tichák, 2018. S. 66.

¹⁵⁷ *Тростин Е.* Пражское лето пана Бжежинского // Историк. Журнал об актуальном прошлом. 2018. № 6(42). С. 17.

¹⁵⁸ Исто.

веровао у успех ове провокације. Главно је да се распали жар, а онда на повољан начин коментарише, што је и учињено”.¹⁵⁹

Све већа забринутост лидера социјалистичких земаља ситуацијом у Чехословачкој изражена је у чињеници да су на иницијативу војно-политичког руководства Организације Варшавског пакта од 20. јуна на територији Чехословачке уз сагласност њене владе започете војне вежбе земаља чланица Организације Варшавског пакта. **Сврха вежби је била како да се испита борбена способност чехословачке војске и војске савезника-чланица Варшавског пакта, тако и у ширем „извиђању борбености” са циљем да се утврди тренутно стање у чехословачком друштву и могућност распоређивања Совјетског војног контингента у Чехословачкој.** Резултати вежби открили су висок степен декомпозиције чехословачких оружаних снага, алармантан за лидере земаља чланица Варшавског пакта, као резултат кадровских чистки које су спровели реформатори, приметан пораст антисовјетских осећања, као и значајне противречности у чехословачком друштву у односу на текуће реформе.

МАНИФЕСТ „ДВЕ ХИЉАДЕ РЕЧИ...“

Нови моћни камен спотицања за руководства социјалистичких земаља био је чувени манифест „Две хиљаде речи које припадају радницима, пољопривредницима, чиновницима, уметницима и свима”, који је написао Л. Вацулик и објављен 27. јула 1968. године у листу „Књижевни листи”, објављене у огромном тиражу од 300.000 примерака, као и у другим водећим чехословачким листовима. У документу је оштро критиковано руководство Комунистичке партије због чињенице да је њена „погрешна линија” претворила Комунистичку партију, која је раније уживала поверење широких маса, у „организацију моћи која је постала атракција за властољубиве егоисте, разборите кукавице и људе нечисте савести”, позивајући најшире кругове чехословачког друштва на активну одбрану „процеса препорода”.¹⁶⁰ Манифестом је предложено да се организују „грађански одбори и комисије” за утицај на политику власти и за заштиту слободе говора, као и да се током јавних акција организује

¹⁵⁹ *Замостьянов А.* Миф о 1968-м // Литературная газета. 2018. № 25–26 (6649). С. 16.

¹⁶⁰ *Literární listy. Týdeník Svazu čs. spisovatelů.* 27 června 1968. Číslo 18.

„сопствена служба за спровођење закона”.¹⁶¹ Наглашено је да је у контексту припреме Комунистичке партије за конгрес потребно захтевати да „нови Централни комитет партије буде бољи од старог”, а конкретни начини притиска на „реакционаре” су назначени како би их натерали да напусте своја места. Јавне критике, резолуције, демонстрације, бојкот непожељних особа, па чак и „скупљање поклона” за њих када оду у пензију, наведени су међу методама притиска на „реакционаре”.¹⁶²

Манифест је био јасна реакција „прогресивних” чехословачких интелектуалаца на заострену борбу у највишем руководству Комунистичке партије Чехословачке и био је позван, с једне стране, да подржи реформистички део партијске елите, а са друге стране, да се изврши притисак на онај део комунистичке номенклатуре који је третиран као „реакционари” и неостаљинисти. Истовремено, у документу се снажно препоручује избегавање „непристојних”, „незаконитих” и „непоштених” метода обрачуна са противницима, јер би се то могло искористити за утицај на Дубчека. Такав одломак је био индиректно признање чињенице да су се у кампањи против „реакционара” која се одвијала почетком Прашког пролећа често користиле врло ружне методе које су могле дискредитовати реформаторе.

Хитно сазвана седница Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке у почетку је критички реаговала на манифест „Две хиљаде речи”. Истовремено, неки од реформиста су то сматрали контрапродуктивним, оцењујући га као „убод ножем у леђа”.¹⁶³ Многи од високих партијских функционера који су надгледали штампу и имали блиске односе са новинарима нису били унапред обавештени о објављивању таквог материјала. Секретар Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке Ч. Цисарж био је увређен до дубине душе што му нико од потписника манифеста ово није ни поменуо. Касније је, међутим, усвојена помирљива изјава у којој се наводи да се реформски процес успешно наставља и да је предстојећи ванредни конгрес КПЧ-а позван да постави курс за обнову.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ Procházková L. Odkaz pro budoucí kacíře // СССР и Чехословакия в XX веке: ключевые события и вызовы эпохи. Минск: Колорград, 2018. С. 182.

Лидери социјалистичких земаља нису имали времена да у потпуности сваре стваралаштво писца Вацулика – манифест „Две хиљаде речи”, који су примили са изузетном забринутости, пошто их је чекало ново изненађење из чехословачке престонице. Као да испуњава жељу аутора „Две хиљаде речи” да нови Централни комитет Комунистичке партије Чехословачке, који је требало да буде изабран на Конгресу КП, буде „бољи од старог”, руководство Комунистичке партије Чехословачке сазвало је партијску конференцију 6. јула 1968. у Прагу, осмишљену да започне практичне припреме за сазивање ванредног партијског конгреса. Ово је био заиста тежак шамар совјетском руководству на челу са Брежњевим, који се на састанку са чехословачким челницима маја 1968. године у Москви директно изјаснио против сазивања конгреса Комунистичке партије Чехословачке у тешким, према мишљењу Кремља, унутрашњим политичким приликама у земљи.

Најпикантније је то што је на конференцији објављена унапред припремљена „црна листа” реформатора, оних које су приписали презреној и запостављеној касти „реакционара”, „конзервативаца” и „догматичара”. Грађанима који су наведени на овој листи категорички „није препоручено” да буду изабрани у Централни комитет на планираном ванредном конгресу Комунистичке партије Чехословачке. Истовремено, председник Народне скупштине Чехословачке и члан Президијума Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке Ј. Смрковски је више пута појачавао значај овог документа, позивајући учеснике конференције да „гласају против” оних који су били на „црној листи”.

Одлучна кадровска офанзива реформатора на њихове политичке противнике, коју је покренула јулска конференција Комунистичке партије Чехословачке, донекле је подсећала на тако карактеристичан облик парницења у средњовековној Московској Русији у периоду 15-16. века као што је „фингирање”¹⁶⁴. Суштина „фингирања” била је у томе да је неколико „добрих људи” који су имали добру репутацију и високе приходе могли да оптуже било коју особу да је „познати злобник”, након чега је према оптуженом примењено мучење и казна; истовремено, „покривени” злочинац који није признао кривицу могао је бити осуђен на неодређено

¹⁶⁴ Лажно оптуживање, намештање кривице недужном, да би кривац избегао казну. – Прим. прев.

време.¹⁶⁵ У Чехословачкој је током Прашког пролећа реформистички део партијског политичког врха могао да буде у статусу „добрих људи” који су могли да „фингирају” своје противнике и то из редова „реакционара” и „конзервативаца”. Неке манифестације партијско-политичке активности чехословачких реформатора из доба Прашког пролећа, тако су се на чудесан начин биле у корелацији са правном праксом Московике у средњем веку, показујући дубоку блискост правне културе братских словенских народа...

Заоштравање конфронтације у редовима Комунистичке партије Чехословачке одразило се у прашкој штампи, која је почетком јула опширно спекулисала да „конзервативни блок остаје главна претња не само за процес препорода, већ и за саму партију... На конгресу Комунистичке партије Чехословачке у септембру, чешки конзервативни блок у својој борби против прогресивних снага може да рачуна на подршку блока Биљака, што може негативно утицати на састав новог Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке.”¹⁶⁶

Увиђајући све већи значај процеса који се одвијају у Чехословачкој, Политбиро ЦК КПСС у договору са руководством других социјалистичких земаља-чланица Варшавског пакта, обратио се руководству Чехословачке са предлогом да дође на састанак у Варшави 10-11. јула ради најновије расправе о ситуацији која је настала у Чехословачкој. Као одговор, Президијум Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке, не желећи да се појави „на тепиху” властима и указујући на могућу компликацију ситуације у земљи услед таквог састанка, предложио је замену генералног састанка чланица Варшавског пакта са преговорима са руководством СССР-а у билатералном формату. Као резултат тога, делегација Чехословачке није дошла на састанак у Варшаву. Руководство СССР-а је морало „са жаљењем” да констатује негативан став Президијума Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке према „иницијативи братских партија”.

Састанак лидера комунистичких и радничких партија у польској престоници, који су чинили представници СССР-а, Источне Немачке, Пољске, Мађарске и Бугарске, одржан је 14-15. јула 1968. године без учешћа чехословачке стране. Процеси у Чехословачкој

¹⁶⁵ *Исаев И. А.* История государства и права России. Москва: Проспект, 2009. С. 60.

¹⁶⁶ *Hochman J.* Okresní a krajské konference KSČ // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 3–10 července 1968. Číslo 27. S. 3.

добили су недвосмислено негативну оцену свих присутних. Истовремено, шеф Пољске В. Гомулка је на отварању скупа сматрао потребним да напомене да се у Чехословачкој одвија процес трансформације социјалистичке државе у „републику буржоаског типа”.¹⁶⁷ Веома тешком се показала и позиција Ј. Кадара, који је крајње негативно реаговао на игнорисање састанка у Варшави од чехословачке стране. Према речима мађарског лидера, одбијање Президијума Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке да учествује на састанку био је „тежак корак”, стварајући „потпуно нову ситуацију у односима наших партија, јер се Президијум Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке супротставио водећим органима наших партија”.¹⁶⁸

По кулоарима састанка у Варшави, пољски лидер В. Гомулка је позвао Брежњева „да не касни са уласком трупа” у Чехословачку, замеривши совјетском лидеру што је предуго „отезао”.¹⁶⁹ Према речима П. Шелеста, учесника скупа у Варшави, Гомулка је поново критиковао Брежњева због „веровања у басне и преваре Дубчека”, који те „једноставно води за нос”, као и за то што Брежњев не узима „одговарајуће мере за сузбијање пужуће контрареволуције у Чехословачкој”.¹⁷⁰

Манифест „Две хиљаде речи” је предвидиво постао предмет посебно велике пажње учесника скупа. У завршном документу, који је усвојило пет учесника састанка у Варшави, наводи се да је у Чехословачкој „реакција имала прилику да отворено говори целој земљи и објави своју политичку платформу под називом „Две хиљаде речи”, која садржи отворени позив на борбу против Комунистичке партије и уставног поретка...” Манифест „Две хиљаде речи” учесници Варшавског митинга означили су као „политичку платформу контрареволуције”.¹⁷¹

У својој реакцији на критику из Варшаве, Президијум Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке покушао је

¹⁶⁷ Назаров О., Пирин Д. Хроника «Пражской весны» // Историк. Журнал об актуальном прошлом. 2018. № 6(42). С. 24.

¹⁶⁸ Исто.

¹⁶⁹ Майоров А. М. Вторжение. Чехословакия, 1968. Свидетельство командарма. М.: «Права человека», 1998. С. 211.

¹⁷⁰ Шелест П. Е. Да не судимы будете. Дневники и воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС. М.: Центрполиграф, 2016. С. 345.

¹⁷¹ Procházková L. Odkaz pro budoucí kasíře // СССР и Чехословакия в XX веке: ключевые события и вызовы эпохи. Минск: Колорград, 2018. С. 182–183.

да покрене политичку контраофанзиву, одбацивши оцену „Две хиљаде речи” као „платформу контрареволуције” и наводећи да овај документ не представља претњу ни социјализму ни Комунистичкој партији, која се, напротив, „консолидовала у процесу припрема за конгрес заказан за септембар”.¹⁷² Занимљиво је да су такве изјаве биле у супротности са првобитном реакцијом на манифест, који је један број водећих реформатора у Президијуму ЦК КП Чехословачке оценио као „убод ножем у леђа”. Чешка књижевница и публициста Ј. Прохазкова афористично је оценила резултате овог састанка лидера земаља Варшавског пакта као „пуцањ упозорења из Варшаве”.¹⁷³ Као и претходни хици, и овај је био празан.

Резултати скупа у Варшави изазвали су огорчење реформистичког дела руководства Комунистичке партије и жељу за даљом консолидацијом реформатора. „Био је састанак петорице – о нама без нас. Стигло је заједничко писмо – као ултиматум са циљем да се поцепа руководство партије и државе, сломи њен отпор, – коментарисао је прашки политички недељник „Репортер” резултате скупа у Варшави. „Наши пријатељи су направили фаталну грешку: нису схватили да се у одлучујућем тренутку народи не само раздвајају, већ, напротив, уједињују и стапају.”¹⁷⁴ Један од политичких посматрача часописа „Репортер” са забринутошћу је написао да „ако прочитате писмо из Варшаве и штампу пет земаља учесница, можете закључити да је идеолошко оправдање интервенције већ у потпуности припремљено”.¹⁷⁵

Ток Варшавског састанка и реакција руководства Чехословачке на њега показали су да се до тада реформистички курс вођа Прашког пролећа нашао у дубокој изолацији међу савезницима у Варшавском пакту. Штавише, поједини представници чехословачког генералског корпуса и словачког партијског врха су врло критички реаговали на одбијање руководства Чехословачке да дође на састанак у Варшаву. Тако је у разговору са совјетским официрима крајем јула 1968. године командант Источне војне области Чехословачке генерал-потпуковник Валеш „разлоге одбијања

¹⁷² Исто.

¹⁷³ Исто.

¹⁷⁴ *Ruml J. Malý pokus o velký zásah // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 31 července — 7 srpna 1968. Číslo 31. S. 7.*

¹⁷⁵ *Hochman J. Luxus iluzí // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 31 července — 7 srpna 1968. Číslo 31. S. 4.*

чехословачког руководства да учествује на Варшавској конференцији објаснио претераном амбицијом. Он је даље додао да у политици не би требало да буде амбиција. Секретар Комунистичке партије Чехословачке друг Турчек сматра да Дубчек и Черник нису били спремни за састанак у Варшави и да су се плашили оштрих критика лидера социјалистичких земаља¹⁷⁶. Најзаклетијим противницима Прашког пролећа, које представљају челници Источне Немачке и Пољске у целини, придружио се и шеф Мађарске Ј. Кадар. Међутим, требало је хитно превазићи кризу у односима са Чехословачком. Совјетско руководство је изашло са иницијативом за нови састанак.

Као одговор на предлог Брежњева да се крајем јула на територији Украјине састане са целим Политбироом ЦК КП Совјетског Савеза и Президијумом Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке, чехословачко руководство је пристало на такав састанак само под условом да совјетски Политбиро дође на територију Чехословачке. Рачуница је, очигледно, направљена на томе да се руководство СССР-а не би сложило са таквим предлогом и да због тога до састанка неће доћи; док ће формални кривац за ово бити управо совјетска страна. Међутим, на изненађење многих, Москва се сложила да се разговори у пуном саставу највиших партијских органа две земље воде управо на чехословачкој територији. Важно је напоменути да су, када су услови овог састанка постали познати у Вашингтону, „сви у америчкој влади и ЦИА-и били просто шокирани”,¹⁷⁷ јер је то било очигледно у супротности са општеприхваћеном међународном праксом.

На поздрављању са чехословачком делегацијом уочи њеног одласка на разговоре, уредници прашког политичког недељника „Репортер” упутили су 25. јула апел у којем се говори о потреби да се „одбаци демагогија, одбаци тврдња да издајемо идеје социјализма и интернационализма чињеницом да сами желимо да доносимо одлуке и да разумемо шта је добро за нас, а шта није. Интернационализам је добровољна сарадња суверених... и слободних народа”¹⁷⁸. Јасну међународну оријентацију имала је и заједничка изјава

¹⁷⁶ *Майоров А. М.* Указ. соч. С. 148.

¹⁷⁷ *Платошкин Н.* Осень социализма // Историк. Журнал об актуальном прошлом. 2018. № 6(42). С. 31.

¹⁷⁸ Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 31 července — 7 srpna 1968. Číslo 31. S. 3.

о совјетско-чехословачким односима шефова Југославије и Румуније Ј. Броза Тита и Н. Чаушескуа, чије су фотографије објављене под значајним насловом „Наши прави пријатељи”, објављена почетком августа 1968. године у политичком недељнику „Репортер”. Конкретно, Ј. Броз Тито је изјавио да „не верује да је у руководству СССР-а било тако кратковидих људи који би силом решавали унутрашње проблеме Чехословачке”.¹⁷⁹ Н. Чаушеску је истакао да је Варшавски пакт створен као колективно тело за одбрану држава чланица ове организације од спољне империјалистичке агресије. „Нико никада није замишљао”, рекао је Чаушеску, „да ће пакт постати изговор за мешање у унутрашње ствари других држава”.¹⁸⁰

Преговори су вођени у малом словачком граду Чјерна на Тиси на чехословачко-совјетској граници од 29. јула до 1. августа 1968. године. Совјетска делегација је дошла на преговоре специјалним возом и након њиховог завршетка отпутовала је на територију СССР-а. Учесници ових преговора, како са совјетске тако и са чехословачке стране, сигурно су искусили упорни осећај „већ виђеног”. Заиста, опсег свих питања о којима се разговарало упадљиво је подсећао и на преговоре у Дрездену у марту и на билатерални совјетско-чехословачки самит у Москви у мају 1968. године. Садржај проблема о којима се расправљало, углавном је остао исти. Међутим, форма и распоред приоритета су постали приметно оштрији и радикализовани. На врху дневног реда, као и раније, било је питање понашања чехословачке штампе и потребе да Комунистичка партија поврати контролу над њом, на чему је инсистирала совјетска страна, забринута због континуираног активног објављивања материјала који су перципирани као „антисовјетски” и „антисоцијалистички”; као и кадровско питање – Москва је инсистирала на што бржем уклањању најрадикалнијих реформатора, који су, између осталог, надгледали медије.

Неки амерички публицисти, позивајући се на преговоре у Чјерни на Тиси, осликавали су хипертрофирану агресивност и бруталност совјетских лидера, од којих су неки, посебно Косигин и Шелест, наводно потчинили председника Народног фронта Чехословачке Социјалистичке Републике Кригела, родом из источне Галиције, на грубе антисемитске нападе.¹⁸¹ Међутим, 1968. године

¹⁷⁹ Ibidem. S. 17.

¹⁸⁰ Ibidem.

¹⁸¹ Levy A. Rowboat to Prague. New York, 1972. P. 277.

тако ауторитативан домаћи истраживач као што је М. В. Латиш, који је веома критичан према чехословачкој политици СССР-а, наводи да „транскрипт преговора не садржи ништа што би личило на расправу о националним архетиповима или етичким карактеристикама понашања совјетских маршала”.¹⁸² Овакве „импресивне, али потпуно непоуздане детаље” Латиш објашњава искључиво као „дивљу фантазију западних дописника”.¹⁸³ Ови „потпуно непоуздани детаљи” су ипак постали веома распрострањени у популарној литератури на енглеском језику и преликани широм света.¹⁸⁴

Почетак преговора у Чјерни на Тиси почео је у изузетно напетој атмосфери и био је веома непријатан за совјетско руководство. Члан делегације СССР-а, први секретар Централног комитета Комунистичке партије Украјине Шелест са огорчењем се присећао да су мештани, када су учесници преговора отишли са перона станице на место састанка, „суздржано” поздравили совјетске представнике, али су се у исто време чули „срцепарани узвици „Чувајте Дубчека!”. Није нам било баш пријатно да слушамо ове вапаје, као да смо дошли да украдемо Дубчека”.¹⁸⁵ Шелест је тада једва слутио да ће се догађаји врло брзо испоставити тако да ће Дубчека и друге чехословачке лидере заиста „украсти” совјетске специјалне службе и испоручити СССР-у одмах након инвазије трупа чланица Варшавског пакта у ноћи 21. августа 1968. године.

Дубчек је у свом говору у потпуности одбацио све оптужбе савезника за „одступање од социјализма” и „контрареволуцију”, крајње оштро осудивши Варшавско писмо као мешање у унутрашње ствари Чехословачке. Шелест је подсетио да је „Дубчеков говор био веома оштар, увредљивог карактера и да је оставио депресиван утисак на нас, чланове совјетске делегације”.¹⁸⁶ Међутим, каснији говори Дубчевих промосковских противника Биљака, Колдера и Барбирека, који су говорили о дивљању неконтролисаних медија и нападима на оне који подржавају став Варшавске петорке, донекле су поправили расположење совјетског руководства. Члан Президијума Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке Колдер, третиран као „реакционар” у пролећно-прашкој

¹⁸² *Латиш М. В.* Указ. соч. С. 193.

¹⁸³ Исто.

¹⁸⁴ Shawcross W. *Dubcek*. Revised and Updated Edition. P. 144.

¹⁸⁵ *Шелест П.* Указ. соч. С. 374.

¹⁸⁶ Исто, стр. 378.

штампи, жалећи се на сталне претње њему, рекао је: „Ја сам лично у таквој позицији да ћу тражити азил код Вас, друже Шелесте”.¹⁸⁷

Совјетска страна је кренула у идеолошку контраофанзиву говором шефа совјетске Украјине Шелеста. У веома емотивној форми, Шелест је изнео све традиционалне оптужбе савезника у Варшавском пакту на рачун прашких реформатора, додајући овде као потврду манифестација „контрареволуције” – своју личну увреду на сумње које су се појавиле у неким чешким публикацијама о легитимности транзиције Закарпатја, које је у међуратном периоду било у саставу Чехословачке, у састав СССР-а 1944-1945. године. Према Шелестовим сећањима, за време „помирљиве” вечере уз пиво у вагону чехословачке делегације другог дана преговора, „И. Смрковски је сео, већ видно пијан... Ударио ме је по рамену пријатељски и рекао: „Друже Шелесте, а добро си поступио, можда си понешто упропастио, али тако је требало. Ми немамо вођу. Дубчек није вођа, он је ђубре. Потребан нам је други вођа, јак, слободарски”¹⁸⁸. Шелест је открића Смрковског, који је тада био председник Народне скупштине Чехословачке, схватио као „манифестацију борбе за власт у чехословачком руководству”.¹⁸⁹ Занимљиво је да се током путовања чехословачке парламентарне делегације у СССР јуна 1968. године њен шеф Смрковски, у разговорима са совјетским руководством у уском кругу, жалио на недостатак правих пуноправних лидера у Чехословачкој. Неки су то видели као прикривену понуду Смрковског о његовој кандидатури Москви за председника Комунистичке партије Чехословачке уместо Дубчека.

Као резултат дугих и напетих дискусија у уском формату, постигнути су начелни договори о враћању контроле чехословачке комунистичке партије над чехословачким медијима у блиској будућности, о заустављању објављивања „антисоцијалистичких” материјала, о уклањању са функција неколико личности у чехословачком руководству неприхватљивих за Кремљ, као и о распуштању „илегалних” политичких клубова и партија. Поред тога, јасно је дефинисан оквирни распоред за спровођење постигнутих споразума, који, међутим, нису забележени и објављени, представљајући својеврсни „центлменски споразум” између Брежњева и Дубчека. Резултати преговора у Чјерни на

¹⁸⁷ Исто, стр. 387.

¹⁸⁸ Исто, стр. 396.

¹⁸⁹ Исто.

Тиси и поштовање тамо постигнутих договора постали су главни критеријум за оцену деловања руководства Чехословачке од стране Москве. Управо на ове споразуме и њихово непоштовање од чехословачке стране Брежњев је непрестано апеловао током телефонских разговора са Дубчеком уочи уласка трупа 21. августа.

Коментаришући резултате преговора у Чјерни на Тиси, чехословачка штампа је традиционално жалила због недостатка информација и изражавала опрезан оптимизам. „Преговорима у Чјерни на Тиси претходила је криза у односима између потписника Варшавског писма и Чехословачке”, писао је политички недељник Репортер. – Чини се да су оштри углови као резултати састанака изглађени, да ће доћи до извесног затишја. Желимо да верујемо да је компромис био вредан, позитиван и обострано користан.”¹⁹⁰ Истовремено, Репортер је сматрао потребним да нагласи да „убудуће чисто унутрашњи проблеми наше земље не би требало да буду предмет расправе ни у каквим међународним преговорима”.¹⁹¹

После напетих билатералних совјетско-чехословачких преговора у Чјерни на Тиси, 2-3. августа 1968. године у Братислави је одржан састанак руководства Комунистичке партије Чехословачке са лидерима социјалистичких земаља – СССР, Источне Немачке, Пољске, Мађарске и Бугарске. Као резултат овог прилично протоколарног састанка, осмишљеног да јавно сведочи о нормализацији односа између Чехословачке и других земаља социјалистичког блока, усвојена је изјава да су странке социјалистичких земаља – чланица Варшавског пакта, у изградњи социјализма и комунизма руководе „општим законима изградње социјалистичког друштва”. Истовремено, на иницијативу чехословачке стране, додата је одредба да свака „братска партија” у процесу изградње социјализма „узме у обзир националне карактеристике и услове”. Такође, на иницијативу совјетске стране, документу је додата и фраза о колективној одговорности у одбрани социјализма. Пикантан детаљ састанка у Братислави било је тајно преношење писма совјетском руководству са молбом за помоћ у борби против „контрареволуције” у Чехословачкој. Писмо, које је Шелесту дао шеф Комунистичке партије Словачке Биљак, потписала је група противника прашких реформатора, међу којима су и чланови председништва

¹⁹⁰ Hochman J. Se zátěží provizoria // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 7–14 srpna 1968. Číslo 32. S. 3.

¹⁹¹ Ibidem.

Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке Биљак, Индра, Колдер, Капек и Швестка.

Прашка штампа коментарисала је резултате скупа у Братислави као користан компромис, погодан за чехословачке реформаторе, пре свега зато што је обезбедио „време и простор за решавање важних унутрашњих политичких проблема, отварајући пут за припрему хитног конгреса КПЧ”.¹⁹² Такво тумачење састанка у Братислави појачало је сумње у престоницама чланица Варшавског пакта у озбиљност намере Прага да испуни договоре постигнуте у Чјерни на Тиси и у Братислави.

Сиви кардинал чехословачке пролећно-прашке политике Кригел, члан председништва Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке и шеф Националног фронта Чехословачке, говорио је крајње искрено о преговорима у Чјерни на Тиси и могућим тамошњим споразумима. Уочи одласка чехословачке делегације у Чјерну на Тиси, Кригел је изјавио да „ми идемо у Чјерну, спремни да прихватимо све услове, али ћемо одложити њихову примену до 14. конгреса... На конгресу ћемо довести ствари у ред, ојачати наше позиције у ЦК и државним органима, преиспитати све постојеће уговоре и обавезе у односу на социјалистичке земље и ојачати наш суверенитет”.¹⁹³ На тај начин Кригел, који је имао огроман утицај на доношење одлука и лично на Дубчека, у почетку је изјавио да чехословачко руководство нема намеру да испуни договоре постигнуте у Чјерни.

Међутим, сам Дубчек, по свему судећи, од самог почетка није био расположен да испуни постигнуте договоре. Алгоритам његовог деловања у односу на Москву, која му је, искрено, досадила својим заморним учењима, најбоље карактерише Дубчеково сопствено признање једном од његових најближих пријатеља. Према Дубчеку, „само покушавам да се насмејем док Брежњев виче на мене. Кажем „да, да, слажем се”, али када се после тога вратим кући, не радим ништа”.¹⁹⁴ Међутим, овај вредан Дубчеков допринос развоју бесмртног стваралачког наслеђа Јозефа Швејка, у тадашњим условима, био је бременит озбиљним спољнополитичким последицама,

¹⁹² *Ruml J.* Po járu léto, po létě zas // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 14–21 srpna 1968. Číslo 32. S. 3.

¹⁹³ *Латыш М. В.* Указ. соч. С. 188.

¹⁹⁴ *Shawcross W.* Dubcek. Revised and Updated Edition. P. 148.

пре свега по једну малу средњоевропску државу и комунистичку партију на чијем је челу био баш Дубчек.

Током разговора у Чјерни на Тиси и Братислави почетком августа изашао је још један број популарног прашког политичког недељника „Репортер”, органа Савеза чехословачких новинара. На насловној страни часописа, у облику Чехословачке је приказана опуштена плавуша у модерном купаћем костиму како се сунча под експресивним натписом „Молим вас, не сметајте!”, написан на главним језицима земаља Варшавског пакта – руском, пољском и немачком... Мађарског и бугарског језика није било, то је очигледно. Тако су наметљиве суседне земље Варшавског пакта добиле експресиван одговор на своје непрестано и досадно узнемиравање од стране слободне чехословачке штампе.

VII
СОЦИЈАЛИСТИЧКА ЧЕХОСЛОВАЧКА,
ПРАШКО ПРОЛЕЋЕ И
КАРПАТСКИ РУСИНИ

Важан и изузетно осетљив аспект Прашког пролећа било је национално питање. Поред Словака, који су формално били један од титуларних народа Чехословачке, Карпатски Русини који живе у североисточној Словачкој, који су у то време били лишени самог права да се називају својим традиционалним етнонимом, почели су да активно показују незадовољство својим положајем. Ако су Словаци енергично настојали да побољшају статус Словачке претварањем Чехословачке у савезну државу, онда су Русини имали много скромнији задатак – они су пре свега тражили право да поврате своје првобитно име и традиционално културно наслеђе које су изгубили као резултат политике присилне украјинизације 1950-их година.

По завршетку Другог светског рата, бивша чехословачка покрајина Поткарпатска Русија, насељена Карпатским Русинима, 1939-1944. коју је окупирала Мађарска, ушла је у састав СССР-а, претварајући се у Закарпатску област Украјинске ССР са центром у Ужгороду. Истовремено, значајан део региона североисточне Словачке насељених Русинима (Прешов или Прјашевска Русија) остао је у саставу Чехословачке државе. Значајно је да се током Другог светског рата, током расправа о политичкој судбини земаља насељених Русинима, значајан део карпатско-руске јавности противио њиховом повратку у састав Чехословачке.

У новембру 1943. године, утицајни новински орган карпато-руске дијаспоре у Сједињеним Државама, Амерички руски гласник / Американский Русский Вестник, коментаришући изјаве владе Бенеша у егзилу да ће Поткарпатска Русија после рата поново постати део Чехословачке, изразио је незадовољство таквом перспективом и сумње у могућност њеног спровођења. „У бенешовским новинама пишу да је совјетска влада обећала Бенешу Карпатску Русију. Сумњамо, јер у Москви добро знају како је тамо живео руски народ под Чесима. Не верујемо да је московска влада обећала Карпатску Русију Чесима, достојним наследницима Хабзбуршке монархије, – писао је 4. новембра 1943. „Амерички руски гласник”. – Руско национално осећање је ојачало у Русији. Хиљаде руских војника није гинуло за величину Пана Бенеша, већ за слободу, а не за враћање дела руског народа под Чехе. Верујемо да ће Русија, као ми овде у Америци, подржати идеју о плебисциту у Карпатској Русији, како би наш народ могао слободно да говори шта хоће.”¹⁹⁵

¹⁹⁵ Amerikansky Russky Viestnik. Homestead, PA. November 4, 1943. № 44.

Истовремено, многе карпатско-руске личности у Северној Америци противиле су се уласку Карпатске Русије у састав СССР-а, а то су аргументовали посебно антицрквеном политиком совјетске владе.¹⁹⁶ Један број представника карпатско-руског покрета чак је изнео идеју о стварању независне карпатско-руске државе, иако је у тадашњим међународним условима та перспектива била потпуно нереална.

Истовремено, значајан део карпатско-руске јавности у Северној Америци током Другог светског рата био је просовјетски, залажући се за улазак Карпатске Русије у састав СССР-а и за „поновно уједињење” Карпатских Русина са руским народом. У извештају ТАСС-а од 21. априла 1945. године дат је податак да совјетска амбасада у Сједињеним Државама „наставља да прима резолуције са масовних митинга карпато-русинских организација у којима се тражи од њих да подрже тежње Карпато-Русина да се поново уједине са руским народом”.¹⁹⁷ Међутим, украјински курс Москве у Закарпатју, који се манифестовао одмах по њеном уласку у Украјинску ССР, подстакао је просовјетски део карпатско-руске заједнице да преиспита своје ставове и критикује политику совјетске украјинизације Карпатских Русина. Активисти карпатско-руске дијаспоре у Северној Америци су у то време наставили да се придржавају концепта „тројединственог руског народа”, сматрајући Карпатске Русине саставним делом руске нације и критички се односећи према украјинском покрету.

Високи ауторитет СССР-а на крају рата и у првим послератним годинама довео је до тога да су у пролеће 1945. многи лидери главног тела словачких Русина – Украјинске Народне Раде Прјашевшчине (УНРП) – активно су се залагао за отцепљење русинских области из састава Чехословачке и њихово прикључење СССР-у. То је изазвало изузетну забринутост чехословачког руководства, које је већ изгубило Поткарпатску Русију.¹⁹⁸ Међутим, пошто совјетско руководство, задовољно територијом Закарпатја, није показало интересовање за области североисточне Словачке насељене Русима, препоручујући активистима русинског покрета у Прешовској области да прекину кампању за прикључење Совјетском Савезу,

¹⁹⁶ Amerikansky Russky Vestnik. Homestead, PA. February 25, 1943. № 8.

¹⁹⁷ Марвина В. В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. М.: Новый хронограф, 2003. С. 152.

¹⁹⁸ Исто, стр. 151.

лидери словачких Русина били су принуђени да одустану од својих планова за прикључење СССР-у.

АСИМИЛАЦИЈА РУСИНА У УКРАЈИНИ

Иронично, у културној и језичкој сфери Русини Чехословачке су се у почетку нашли у много повољнијем положају од Русина Закарпатја, који су постали део Украјинске ССР. Ако је у Украјинској ССР на територији Закарпатске области готово одмах почела оштра украјинизаторска политика, која је довела до административног проглашавања локалних Русина од стране Украјинаца и наметања украјинског идентитета и украјинског књижевног језика, онда су у Словачкој Русини тзв. Прешовски крај је имао прилику да сачува своју традиционалну културу и идентитет све до доласка комуниста на власт у Чехословачкој 1948. године.

Са преузимањем власти у Чехословачкој од стране Комунистичке партије у фебруару 1948. године, чехословачко руководство је постепено почело да користи „совјетско искуство” у решавању „русинског питања”. Априла 1950. године на црквеном сабору у Прешову донета је одлука о ликвидацији Грkokатоличке цркве; истовремено је изванредан број грkokатоличких свештеника био подвргнут репресији, укључујући и епископа П. Гојдича, кога су чехословачки органи државне безбедности ухапсили 1951. године под оптужбом за „украјински буржоаски национализам” и „антидржавну делатност”. Гојдич је осуђен на доживотни затвор и преминуо је у затвору у словачком граду Леополдову 1960. године.

Важна нијанса која је суштински разликовала улогу Грkokатоличке цркве у источној Галицији и у Прешовском региону у Словачкој била је да се Грkokатоличка црква, која ако се у Галицији претворила у моћно оруђе за украјинизацију галицијских Русина од краја 19. века под митрополитом Шептицким, онда је на Прешовском крају грkokатоличко свештенство углавном подржавало традиционалну русинску културу, противећи се украјинизацији локалног становништва. Етноконфесионалну ситуацију у Источној Словачкој компликовала је и чињеница да су, према речима словачких историчара, више од половине од око 300.000 грkokатолика у овој регији били етнички Словаци. Управо у словачким регионима Источне Словачке, посебно

у Земплину, процес „повратка православљу” наишао је на највеће тешкоће у његовом спровођењу.¹⁹⁹

Од почетка 1950-их година, украјинизација Русина североисточне Словачке нагло је порасла и добила системски и доследан карактер. У јуну 1952. године руководство Комунистичке партије Словачке одлучило је да се украјински књижевни језик уведе у све русинске школе, иако локално становништво практично није познавало украјински књижевни језик. Од 1953. године украјински језик, који прешовским Русинима није био добро познат, постао је наставни језик у локалним школама. Русинско становништво административно је проглашено украјинским; укинут је и сам етноним „Русин” као симбол „заосталости” и „реакционарности”.

Непосредно пре почетка кампање украјинизације за Русине Словачке, русинска интелигенција Прешовског краја успела је да 1948. године објави на руском књижевном језику историјску и књижевну збирку о Прјашевској Русији, категорично проглашавајући у њој локалне Русине као интегрални део руског народа. Објављивање такве збирке у совјетском Закарпатју у то време је већ било незамисливо из идеолошких разлога. „Прјашевщина је руски кутак у близини Бескида, који је вољом судбине остао ван граница уједињених руских земаља. ...Становништво Прјашевске Русије, у процесу дуготрајног очувања својих права... чврсто се остварило као део великог руског народа, који је, упркос снажној денационализацији у прошлости, без икакве спољне помоћи, задржао истински руски облик, – написао је његов уредник у предговору збирке, познати руски културни радник И. Шлепецки. „Народни дијалекат становништва Прјашевске Русије је стари дијалекат руског језика”.²⁰⁰

Кампања насилне украјинизације Русина североисточне Словачке, коју су предузеле власти комунистичке Чехословачке, била је посебно болна, јер је руска културна оријентација, комбинована са одбацивањем украјинске идеологије, у почетку доминирала међу Русинима Прешовског краја. Ова околност била је резултат дугог етно-културног развоја локалних Русина у 19. и раном 20. веку, који је био одређен идејама и стваралаштвом карпатско-руских будитеља, пре свега Духновича и Добријанског,

¹⁹⁹ Konečný S. K niektorým otázkam pravoslávizácie na Slovensku v roku 1950 // Rusini: otázky dejín a kultúry. Prešov, 1994. S. 126–127.

²⁰⁰ Прјашевщина. Историко-литературный сборник. Прага, 1948. С. 3.

који су били упорни русофили и присталице оријентација ка руској култури.

Углавном негативну слику Украјинца, која је постојала у свакодневној свести Русина у Словачкој, на крају Другог светског рата појачало је трагично искуство мештана у комуникацији са борцима УПА који су се пробијали на Запад. Истовремено, нагло су се појачала русофилска осећања, овде већ распрострањена, што је било резултат блиставих војних победа Црвене армије. „Никада у својој историји”, сматра словачки историчар Ј. Гараксим, „Русини источне Словачке се нису тако снажно идентификовали са Русима као на крају Другог светског рата и непосредно после њега”.²⁰¹

Као резултат тога, кампања насилне украјинизације Русина у Словачкој довела је до њихове масовне асимилације. У немогућности да остану Русини, локални становници су често решавали дилему „Словак или Украјинац” у корист титуларне словачке националности, не желећи да прихвате украјински идентитет који су му наметнуле власти. Ако је 1930. године званично било 91.079 Русина у Источној Словачкој, онда је до 1961. године у истом региону број оних који су се изјашњавали као Украјинци пао на 35.435. Број школа са украјинским наставним језиком је такође нагло опао. Тако је 1948. године било 275 основних русинских школа са руским наставним језиком. Након превођења процеса учења на украјински, многи родитељи су и сами почели да захтевају увођење словачког као наставног језика. Као резултат тога, број школа на украјинском језику пао је са 245 у 1955. на 68 у 1966. години.²⁰² „Русинска национална самосвест је преовладала међу широким народним масама. Није било осећања припадности украјинском народу. Многима није било јасно зашто су одједном постали Украјинци...”²⁰³ – забележио је у својој књизи објављеној уочи Прашког пролећа словачки историчар русинског порекла И. Бајцура.

Упркос оштрим облицима украјинизације и масовној словакизацији Русина Прјашовшчине, традиционални русински идентитет наставио је да се чува у скривеном облику међу локалним становништвом. То се јасно показало током Прашког пролећа, када

²⁰¹ *Haraksim L.* Rusínská identita a emancipácia na Východnom Slovensku // Střední Evropa a Podkarpatská Rus. 16 svazek. Praha, 1997. S. 68.

²⁰² *Magocsi P. R.* With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest — New York: CEU Press, 2015. P. 329.

²⁰³ *Bajcura I.* Ukrajinská otázka v ČSSR. Východoslovenské vydavateľstvo, 1967. S. 134.

су источнословачки Русини убедљиво доказали своју одрживост, изјашњавајући се управо као Русини и постижући извесне успехе на културном пољу. Чехословачке власти су пристале да обнове делатност Грkokатоличке цркве и да делимично легализују сам етноним „Русин”, који је почео да се користи уз етноним „Украјинац”.

Либерализацијом јавног живота и штампе и укидањем цензуре у русинском друштву, анимирано је почело да се расправља о дотадашњим табу темама насилне украјинизације Русина, забрани грkokатоличке цркве и репресија над грkokатоличким свештенством. Русинска штампа током Прашког пролећа често је истицала потребу да се напусти „вештачка” и насилно наметнута украјинска оријентација Русинима и врати се „изворно русинским” културним вредностима.

На конгресу чехословачких новинара у Прагу 22. јуна 1968. године, председник секције украјинских новинара у Прешову, одражавајући расположење русинске јавности, у свом говору је изјавио: „Наш народ је у послератни живот ушао као русински. Педесетих година 20. века украјинска националност је административно проглашена, а Русини су се буквално за трен ока претварали у Украјинце – без икакве припреме, без стрпљивог васпитног рада, без школовања украјинских учитеља... Резултат: магични број од 33.333 Украјинца, иако скоро 140.000 Русина и даље живи у истим селима... Сада, када скоро сви причају о рехабилитацији и демократизацији, Русини-Украјинци постављају питање: шта су нам урадили, ко је дозволио себи да одлучује о нашој судбини без нас?”²⁰⁴

На таласу побуне јавности у Чехословачкој, русински активисти на страницама прешовског листа „Нови живот / Нове життя” позвали су на стварање политичке, економске и културне аутономије за Карпатске Русине који живе у Словачкој. Међутим, идеја о било каквој аутономији Русина била је супротна принципу централизма, којег се држала Комунистичка партија Чехословачке, и одмах је одбачена.²⁰⁵

Један од ретких успеха русинског покрета током Прашког пролећа била је легализација Грkokатоличке цркве у јуну 1968. године. Међутим, то је одмах довело до сукоба са Православном

²⁰⁴ Černický I. Jak jsme se rozdělili a zase spojili // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 3–10 července 1968. Číslo 27. S. 9.

²⁰⁵ Magocsi P. R. With Their Backs to the Mountains. A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns. Budapest — New York: CEU Press, 2015. P. 330.

црквом око храмова и црквене имовине. У исто време, супротстављене стране су понекад прибегле насиљу, што је доводило до нежељених експеса. Услед тога су питање црквене имовине решавали плебисцити у појединим парохијама. Током године одржани су плебисцити у 210 русинских парохија; само у 5 њих је одлучено да остане веран Православљу. На крају су чехословачке власти, „не желећи нестанак Православља, признале постојање 205 гркокатоличких и 87 православних парохија”.²⁰⁶

Друга неочекивана последица препорода Гркокатоличке цркве била је да она, супротно очекивањима, није постала инструмент за препород русинске културе и самосвести, већ делотворно средство даље словакизације Русина. Прословачка група међу гркокатоличким свештенством, уз подршку Ватикана и утицајне словачке дијаспоре у Северној Америци, успела је да на место поглавара Гркокатоличке бискупије у Прешову постави не Русина, већ словачког монсињора Јана Гирку. Његово деловање довело је до приметног пораста словакизације црквеног живота у 75 русинских гркокатоличких парохија. То је нашло израз у чињеници да је „црквенословенски језик традиционално коришћен у литургији,... постепено потискиван и замењен словачким језиком”.²⁰⁷ Као беседнички језик, словачки језик је такође постепено заменио раније раширену праксу употребе локалних русинских дијалеката.

Друга последица Прашког пролећа за Карпатске Русине било је приметно повећање трвења између русинске јавности и словачке интелигенције. Према П. Р. Магочију, „словачка штампа и неке организације, углавном обновљена Матица словачка, критиковали су русинске политичке и културне захтеве и чак оптуживали Русине за сарадњу са Совјетима”.²⁰⁸ Значајно је да је један од главних идеолошких противника прашких реформатора и један од потписника писма руководству СССР-а са захтевом да се Чехословачка заштити од „контрареволуције” В. Биљак, који је током Прашког пролећа био на месту првог секретара Комунистичке партије Словачке, био родом из русинског села у источној Словачкој и у анкетама се изјаснио као Украјинац по националности. „Чешко и словачко јавно мњење повезивало је Биљакову позицију са његовим националним пореклом”, примећује П. Р. Магочи. „По

²⁰⁶ Ibidem.

²⁰⁷ Ibidem. P. 331.

²⁰⁸ Ibidem.

аналогiji, сви Карпатски Русини Прешовске области у Словачкој били су осумњичени за просовјетске симпатије...²⁰⁹

Легализацију етнонима „Русин”, оживљавање Грkokатоличке цркве у Источној Словачкој, као и дискусију о контроверзним аспектима примопредаје Закарпатја СССР-у после Другог светског рата кроз чешке медије болно је дочекало руководство Совјетске Украјине, које је овај аспект Прашког пролећа тумачило као манифестацију антиукрајинске политике прашких реформатора. Ова околност је додатно учврстила позиције конзервативног дела совјетског партијско-политичког врха, који се залагао за насилно решење „чехословачког питања”.

Истакнути представник конзервативног дела совјетске партијске елите у то време био је први секретар Централног комитета Комунистичке партије Украјине П. Шелест, који је играо истакнуту улогу у „чехословачкој игри” совјетског руководства и имао блиске везе са првим секретаром Централног комитета Комунистичке партије Словачке В. Биљаком, по националности Украјинцем. Шелестово незадовољство политиком прашких реформатора по овом питању испољавало се, посебно, током преговора у Чјерни на Тиси 29. јула – 1. августа 1968. године. У свом критичком говору лидерима Прашког пролећа, Шелест је изјавио: „Ви сте огорчени шовинизмом... Ваши „пишчићи” су отишли толико далеко да у својим летцима захтевају ревизију граница и полагају право на закарпатске земље.”²¹⁰

После гушења Прашког пролећа, Карпатски Русини су успели да задрже своје скромне добитке – право на употребу етнонима „Русин” и оживљену Грkokатоличку цркву, која, међутим, није могла постати поуздано оруђе за препород русинског националног живота. У сваком случају, током Прашког пролећа створени су важни предуслови за русински препород, који се у потпуности одиграо после „баршунасте револуције” у Чехословачкој у јесен 1989. године.

²⁰⁹ Ibidem. P. 332.

²¹⁰ Шелест П. Е. Указ. соч. С. 394.

VIII
ВОЈНО-ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ
ПРАШКОГ ПРОЛЕЋА:
НАСЛЕДНИЦИ ХРАБРОГ ВОЈНИКА
ШВЕЈКА И ВАРШАВСКИ СПОРАЗУМ

Важан разлог за улазак група у Чехословачку била је забринутост челника земаља чланица Варшавског пакта због нагло смањене борбене способности Чехословачке народне армије и немира међу чехословачким војним врхом, откривених током командно-штабних вежби армије Варшавског пакта „Шумава” у Чехословачкој јуна 1968. године. Идеју о одржавању оваквих вежби Брежњеву је предложио сам Дубчек, како би доказао лојалност Чехословачке Варшавском пакту и одагнао сумње совјетског руководства да вође Прашког пролећа настоје да повуку Чехословачку из Варшавског пакта.²¹¹ Међутим, резултати вежби били су разочаравајући и за руководство Чехословачке и за руководство земаља Варшавског пакта. Учесник догађаја, генерал-потпуковник А. М. Мајоров, писао је у својим мемоарима о распаду једног броја јединица чехословачке војске и о „полигонима прекривеним травом”. Према његовим речима, на Либавском војном полигону код града Оломоуца, једном од највећих у Чехословачкој, „две-три године није било наставе... Асфалт је зарастао у траву и шибље”.²¹²

Приликом посете једној од јединица Чехословачке народне армије, генерал-потпуковник Совјетске армије А. М. Мајоров, уместо поздрава и извештаја прописаног повельом, срео је групу траљаво обучених и прилично припитих чехословачких војника, од којих је један пријатељски позвао совјетског генерала да са њим подели већ започету флашу пива „Будвар”. Непотребно је рећи да је генерал Мајоров био заиста импресиониран тако живописним приказом борбене готовости чехословачких оружаних снага, што је снажно утицало на његову општу перцепцију процеса који се одвијају у Чехословачкој. Унутрашња декорација касарне Чехословачке народне армије често је изазивала културни шок међу совјетским официрима, где су уместо аскетских пропагандних материјала и портрета класика марксизма-лењинизма познатих совјетском погледу, често висиле репродукције из забавних часописа са голим женама.

Совјетски генерал је изнео своје негативне утиске о нивоу борбене обучености особља чехословачке војске и о односу чехословачке команде према вршењу њихових директних дужности,

²¹¹ *Havlíček D.* Jaro na krku. Můj rok 1968 s Alexandrem Dubčekem. Olomouc: Nakladatelství Burian a Tichák, 2018. S. 60.

²¹² *Мајоров А. М.* Указ. соч. С. 36.

описујући их у својим мемоарима као „изругивање војној дужности и ратној служби”²¹³

Различити проблеми политичке и организационе природе у вези са извођењем вежби „Шумава” појавили су се и пре него што су почеле. Први секретар Централног комитета Комунистичке партије Украјине Шелест, који је индиректно био укључен у припрему вежби као шеф совјетске републике која се граничи са Чехословачком, подсетио је да је било „много потешкоћа”. Конкретно, чехословачки железничари су били „непријатељски настројени према извођеним маневрима, у неким случајевима се манифестовала организована саботажа... Машиновође одбијају да возе парне и дизел локомотиве преко своје територије са нашом војном опремом и војницима. Покушавамо да поставимо своје возаче, али их граничари не пуштају на своју територију”²¹⁴ На основу доступних информација, Шелест је изјавио „очигледну неспремност чехословачког руководства да изведе такве маневре”²¹⁵

Током вежби армија Варшавског пакта „Шумава” на територији Чехословачке јуна 1968. године, јединице Чехословачке народне армије деловале су крајње неуспешно, показујући депресивно низак ниво борбене обучености, као и општу неспремност команданата оружаних снага Чехословачке. Официри војски земаља чланица Варшавског пакта, посматрајући ово, нису могли да не закључе да су „процеси демократизације” и „препорода” у Чехословачкој за директну последицу имали нагли пад борбене способности и, у низу случајева, директно разлагање јединица чехословачке војске. Приликом анализе вежби у којима су учествовале јединице чехословачке војске 29. јуна 1968. године у Миловици, догодио се инцидент када је у присуству главнокомандујућег Здружених оружаних снага унутрашњих послова маршала И. И. Јакубовског и представника Пољске армије генерала Ф. Сивицког, љутити председник Чехословачке Лудвик Свобода јавно назвао чехословачке учеснике вежби „шваљама” због њихових демонстративно пасивних акција.²¹⁶

²¹³ Исто, стр. 39.

²¹⁴ Шелест П. Е. Да не судимы будете. Дневники и воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС. М.: Центрполиграф, 2016. С. 329.

²¹⁵ Исто.

²¹⁶ Майоров А. М. Указ. соч. С. 72.

Током вежби у „Шумави”, Л. Свобода, бивши војни официр и генерал са богатим војним искуством, више пута је јавно говорио да се стиди неуспешних акција чехословачке војске. Током завршне анализе вежби „Шумава” и накнадног бифеа уз учешће највише војне команде земаља Варшавског пакта и политичког руководства Чехословачке, дошло је до оштрог вербалног сукоба између председника Чехословачке Свободe и совјетског генерала Мајорова, са једне стране, и водећих идеолога Прашког пролећа, чланова Президијума Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке Ф. Кригела и Ј. Смрковског са друге стране. Пркосно пацифистички говори Смрковског и Кригела изазвали су крајње негативну реакцију представника армија Варшавског пакта. Коментаришући говор Кригела, гинеколога по професији, Ф. Сивицки, генерал пољске војске, рекао је у приватном разговору са генерал-потпуковником Мајоровим да Кригел треба да узме медицинску пинцету у руке и преузме своје директне професионалне дужности, а не да се меша у политику.²¹⁷ На опаску председника Свободe да би било пожељно да совјетске трупе остану у Чехословачкој како би Чеси и Словаци од њих могли да се уче војним пословима, Смрковски је емотивно приговорио, истичући да би то било „антиуставно”. „Али је поуздано”,²¹⁸ одговорио је председник Чехословачке.

КАДРОВСКА ЧИСТКА У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ АРМИЈИ

У поверљивој комуникацији са колегама из чехословачке војске, совјетски официри су стекли утисак да су присталице Варшавског пакта и СССР-а међу командним и политичким кадром чехословачких оружаних снага били систематски малтретирани од стране политичког руководства земље и постали су жртве добро организоване кадровске чистке. Штавише, начелник политичког одељења Источног војног округа Чехословачке, генерал-мајор С. Кодали, који је био критичан према активностима прашких реформатора, рекао је својим совјетским саговорницима у поверљивом разговору јула 1968. да је добијао писма са претњима физичким насиљем.²¹⁹

²¹⁷ Исто, стр. 116.

²¹⁸ Исто, стр. 117.

²¹⁹ Исто, стр. 140.

Током разговора са совјетским официрима 38. армије 24. јуна 1968. године, командант чехословачке авиационе дивизије у чину пуковника изразио је незадовољство „недостатком јединства у Централном комитету Комунистичке партије Чехословачке” и критиковао број министара, које је назвао „противницима пријатељства” између Чехословачке и СССР-а. Исти чехословачки официр је изнео своје мишљење о сврсисходности присуства совјетских трупа у Чехословачкој неко време. Начелник градског одељења Организације Варшавског Пакта у Оломоуцу Ф. Шемечко је у разговору са совјетским официрима изразио забринутост не само за општу ситуацију у земљи, већ и у безбедносним агенцијама, напомињући да ће на предстојећем конгресу „десне снаге” могле би да добију већину и „отргну Чехословачку из социјалистичког тора”.²²⁰ Слична размишљања је у комуникацији са представницима совјетске команде изнео начелник политичког одељења једне од чехословачких дивизија код града Оломоуца, потпуковник Кршижек, који је обавестио саговорнике да би он „као активни присталица СССР-а, који се не слаже са низом одредби ЦК КП Чехословачке у блиској будућности могао бити смењен са места шефа политичког одељења дивизије”.²²¹

Штавише, у искреном разговору лице у лице са генерал-потпуковником Мајоровим уз чашу словачке шљивовице крајем јула 1968. године, генерал Кодај, који је у то време био постављен за команданта Источне војне области Чехословачке, рекао је свом совјетском колеги да су Кригел, Цисарж и Млинарж „покушали да га подмите”. Према Кодајевим речима, њему је понуђено место начелника Главне политичке управе Чехословачке народне армије у замену за обавезу да изврши велику чистку политичких агенција у трупима, контраобавештајним и војним тужиоцима по њиховом налогу.²²²

Информације ове врсте нису биле изоловане и развиле су се у алармантну слику за совјетску страну. Као резултат тога, ток и резултати војних вежби „Шумава”, које су постале својеврсно „извиђање у борби”, нису обећавале ништа добро за реформистички део политичког руководства Чехословачке.²²³ „Ситуација у разним деловима ЧНА (Чехословачке народне армије – К.Ш.) није иста, процес

²²⁰ Исто, стр. 57.

²²¹ Исто, стр. 64.

²²² Исто, стр. 174.

²²³ Pauer J. Op. cit. S. 90–95.

„демократизације” негативно утиче на стање борбене готовости”,²²⁴ сумирао је генерал-потпуковник Мајоров. Проницљива прашка штампа је заузврат одмах закључила да је „вежба била више политичке него војне природе... Трупe су биле директно потчињене највишем политичком руководству... Судаћи по свему, трупе су биле наоружане не само тенковима и авионима, већ и опремом која може да прекине телевизијски и радио пренос...”²²⁵

Болесничку реакцију совјетске команде изазвале су добро усклађене публикације еманципованих чехословачких медија, које су понекад демонстрирале чуда креативности и изузетан полет креативне маште, предвиђајући понашање демократске штампе СССР-а у жеку „перестројке”. Тако је у јулу 1968. године, након завршетка вежби у „Шумави”, лист „Оломоуцке новине” читаоцима испричао о бруталном нападу тројице совјетских војника на извесну Милушку К., која је мирно брала печурке на Либавском полигону. Према писању новина, несрећну Милушку К. су претукли и силовали совјетски војници; притом је један од нападачких ниткова „био болестан од гонореје, други је имао вашке”²²⁶

Испоставило се да је ова застрашујућа информација о свирепим и вашљивим дивљацима у совјетским војним униформама, који болују и од венеричних болести, веома добро ухрањена новинарска патка, а измишљени лик „Милушка К.” је изненада нестала. Ипак, деманти на којем је инсистирала совјетска команда, никада није објављен. Генерал-потпуковник Мајоров, због свог конзервативног размишљања, неспособан да цени искричаву „креативност” прогресивних новинара, схватио је оно што се догодило као „очигледан груби фалсификат, смишљен изазове мржњу у наивном лаику”²²⁷. Описујући понашање чехословачких медија у јулу 1968. године у односу на јединице совјетске армије које су остале на територији Чехословачке након вежби Шумава и наводећи примере искрено увредљивих публикација, Мајоров је подсетио да смо „осећали растућу антипатију, чак и непријатељство...”²²⁸

²²⁴ *Мајоров А. М.* Указ. соч. С. 63.

²²⁵ Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 31 července — 7 srpna 1968. Číslo 31. S. 4.

²²⁶ *Мајоров А. М.* Указ. соч. С. 128.

²²⁷ Исто.

²²⁸ Исто, стр. 145.

Један од интелектуалних гласника Прашког пролећа, орган чехословачких писаца, новине „Литерарни листи”, није презао од објављивања искрено опсцених анегдота о Совјетској армији и совјетским војним лицима, о којима је такве материјале поставио у свој додатак. Истовремено, слободна чехословачка штампа, која је била на челу Прашког пролећа, поносно сејући идеале демократије и хуманизма и жигосући ретроградне и реакционаре свих боја, често је дозвољавала себи да се спретно поиграва и искоришћава националне и расне предрасуде.

Јулски додатак популарном органу Савеза чехословачких писаца, „Литерарни листи”, објавио је изванредан материјал за забавно читање у доколици, преведен са чешког за генерала Мајорова. Заплет публикације био је непретенциозан: млада лепа девојка, мушкарац у униформи капетана Совјетске армије, старија корпулентна дама и средовечни Чех седели су у купеу кочије. Воз је ушао у тунел, у купеу је постало мрачно; „Одмах се зачуо сочан пољубац и звонак шамар... Воз напушта тунел. Млада девојка размишља: „А шта је овај дрзник видео лепо у њој? Ја сам млађа од ње...” Крупна жена као прави католички моралиста размишља: „Какав морал има наша омладина! Треба удесити ово копиле. Средићу га.” А капетан, љут и раздражен, каже у себи: „Проклети Чех! Прекинуо је пољубац. И добио сам по њушци...” И онда следе крупна слова: „А шта мисли Чех?”²²⁹ Уредништво је позвало читаоце да пошаљу одговоре на ово питање, обећавајући награду за најуспешнији одговор. У следећем прилогу листа „Литерарни листи” уредници су објавили најуспешнији, са њиховог становишта, одговор: „Чекам да се угасе светла. Пољубићу још једном своју руку и опалити по њушци овог Монгола.” И даље, као закључак уредника: тако треба да размишља сваки Чех.²³⁰

Ненавикнут на креативна трагања и открића слободне демократске штампе, генерал Мајоров, опорављен од још једног културног шока, оценио је објављивање централног новинског органа Савеза чехословачких писаца као „софистицирану спрдњу”, беспомоћно признајући да су „идеолози Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке Кригел, Цисарж и Млинарж озбиљно схватили обраду становништва, распирујући мржњу према совјетској армији”.²³¹

²²⁹ Исто, стр. 128.

²³⁰ Исто, стр. 129.

²³¹ Исто.

Угледна прашка штампа, коментаришући вежбе у „Шумави”, обраћала је пажњу искључиво на њихове политичке аспекте, жалећи се на недостатак информација и потпуно игноришући стварну војну компоненту. Процена вежбе „Шумава” као „пузајуће окупације” била је широко распрострањена.²³² Главна питање које је забрињавало прашку штампу било је када ће тачно стране трупе коначно напустити чехословачку територију. „Колико је страних трупа заправо на чехословачком тлу? Када се њихов боравак завршава?” питао је прашки политички недељник Репортер. – Опроштајна вечера са савезничким јединицама биће или 27. или 28. или 29. јуна. После опроштајне вечере обично следи испраћај. Па одлазак...”²³³

Још један колосалан шок за совјетску команду било је активно учешће чехословачке војске у кампањи провокација и притисака на јединице Совјетске армије на територији Чехословачке. Одмах по завршетку вежби „Шумава”, чехословачки падобранци 37. специјалне бригаде стигли су у два аутомобила на командно место команданта 38. армије, генерал-потпуковника Мајорова, који је „викао „Кући!”²³⁴ Слични „мачји концерти” на командном месту 38. армије у извођењу чехословачких војника настављени су и наредних дана, а касније су се провокацији придружили и хеликоптери чехословачког ратног ваздухопловства. Суочени са овим испољавањем савезничке „гостољубивости”, генерали и официри 38. армије били су шокирани и осећали су се „непријатно и понижено”. Команда је била принуђена да изда наређење за јачање обезбеђења; стражари су добили муницију и наређено им је да отворе ватру у случају напада; али су у исто време морали да поступају „строго по уставу”.

Међутим, када је командант Мајоров позвао министра одбране Чехословачке, генерала Дзура, известио га о томе шта се догодило и замолио га да предузме акцију, Дзур је запрепастио совјетског генерала, обавестивши га да нема право да предузима било какве мере, јер „ови војници следе упутства друга Смирковског и друга Кригела”.²³⁵ Тако је генерал-потпуковник Мајоров из сопственог искуства добио потврду информација оних чехословачких официра

²³² *Havlíček D.* Op. cit. S. 53.

²³³ *Hanák J.* Proslýchá se, proslýchá // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 3–10 července 1968. Číslo 27. S. 7.

²³⁴ *Мајоров А. М.* Указ. соч. С. 125.

²³⁵ Исто, стр. 126.

који су га обавестили о растућем политичком притиску реформског дела партијског политичког врха на војску.

Несугласице између дела команде армије и прашких реформатора су биле све веће. Тако је током Свearмијске партијске конференције у јулу 1968. године начелник политичког одељења Источне војне области Чехословачке, генерал-мајор Кодај, у разговору са шефом владе Черником и министром одбране Дзуром, изјавио да „ако у Чешкој не изађу на крај са реакцијом, онда ће се њој Источни војни округ супротставити. А ако окружне снаге не буду довољне, онда ће оне регулисати путеве за совјетске трупе од чехословачко-совјетске границе до Прага.”²³⁶

Као посланик у чехословачком парламенту, генерал Кодај је крајње негативно реаговао и на манифест „Две хиљаде речи” објављен 27. јуна 1968. године, који је – сасвим у духу „Варшавске пeторке” – описао као „позив на контрареволуцију”. Генерал Кодај је упутио званичан захтев шефу владе Чехословачке Чернику о томе шта намерава да уради против контрареволуције, захтевајући да Генерално тужилаштво предузме акцију против потписника овог манифеста.²³⁷ Партијско и политичко руководство Чехословачке одлучило је да заташка настали сукоб, а Кодај је поново постао предмет критика чехословачких медија.

Све већа кампања у Чешкој против присуства совјетских јединица у Чехословачкој које нису биле повучене након вежбе „Шумава” изазвала је противљење у Словачкој. Један број представника словачких партијско-политичких органа „изразио је одобравање присуства совјетских трупа на територији Чехословачке”.²³⁸ Штавише, један број локалних лидера у Словачкој, у разговорима са совјетским официрима, чак се изјаснио о спремности за потпуни државни раскид са Чешком у случају победе тамошње „реакције”. Тако је 22. јула 1968. године председник окружног извршног комитета града Жилине у Западној Словачкој Перкович рекао својим совјетским саговорницима да „ако у Чешкој победи десница, онда ћемо раскинути са Чесима и тражити од вас подршку за стварање сопствене словачке социјалистичке државе”.²³⁹

²³⁶ Исто, стр. 150.

²³⁷ *Budín S.* Ofenzíva generála Kodaje // Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 10–17 července 1968. Číslo 28. S. 3.

²³⁸ *Майоров А. М.* Указ. соч. С. 150.

²³⁹ Исто, стр. 159.

Перкович је приметио да ако се „преговорима не постигне успех, онда ће бити потребна војна помоћ...”²⁴⁰

Приметне разлике у друштвено-политичкој ситуацији у Чешкој и Словачкој биле су предмет забринутости пролећно-прашких политичара и публициста. Још крајем маја, током округлог стола о чешко-словачким односима, један од прашких новинара је изјавио да „док нас у Чешкој највише брину питања демократизације, у Словачкој је питање федерализације на првом месту по важности. Ова разлика у политичкој клими два дела републике је упадљива и тешко да се може сматрати нормалном.”²⁴¹

Негативни утисци највиших војних представника земаља Варшавског пакта о ситуацији у чехословачком друштву, у војсци и у војном руководству земље утицали су на лидере земаља социјалистичког блока, убеђујући их у потребу насилне акције. Истакнути представник совјетског естаблишмента, шеф Комунистичке партије Украјине Шелест је у својим мемоарима приметио да су „војне вежбе наших трупа на територији Чехословачке биле неопходне и корисне. Испоставило се да је чехословачка војска значајно изгубила своју борбену ефикасност: 20-25% официра било је на страни „демократских реформи”. Наше трупе су ометане у извођењу вежби...”²⁴²

Лидери земаља Варшавског пакта су крајње негативно реаговали на интервју чехословачким медијима у јулу 1968. године, после вежби у „Шумави”, генерала Прхлика, секретара Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке, који је надгледао структуре моћи Чехословачке. Прхлик је у свом интервјуу „дао тачне податке о совјетским трупама укљученим у маневре, а такође је критиковао једностраност Варшавског пакта, којим су доминирали совјетски официри. Такође је говорио о потреби ревизије организационе структуре Варшавског пакта.”²⁴³ Коментаришући овај говор, који је потврдио најгоре страхове руководства Одељења унутрашњих послова, лист „Црвена звезда” је 23. јула 1968. године навео да Прхлик жели да отргне Чехословачку од Варшавског пакта.²⁴⁴

Дана 12. августа 1968. године, на аудијенцији код Брежњева и Сулова у Москви, генерал-потпуковник Мајоров, чије је мишљење

²⁴⁰ Исто.

²⁴¹ Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 22–29 května 1968. Číslo 21. S. 5.

²⁴² Шелест П. Е. Указ. соч. С. 340.

²⁴³ Шик О. Указ. соч. С. 268.

²⁴⁴ Исто.

о ситуацији у Чехословачкој пажљиво саслушано у Кремљу, изнео је сценарио могућег развоја Чехословачке који је био крајње алармантан за руководство СССР-а. Према Мајорову, „за месец-два, ЧНА [Чехословачка народна армија — К.Ш.] ће се потпуно распасти. Залагањем тројке Кригел, Млинарж, Цисарж... Једног лепог јутра... код Чопа, Мукачева, Ужгорода могу да се избаце 82. и 101. ваздушно-десантна дивизија НАТО трупа. А преко Чешке и Словачке ће им се придружити пети и седми корпус армије САД. ...У ноћи уочи десантног јуриша биће формализована марионетска влада Чехословачке. Она ће прогласити неутралност, повући се из Варшавског пакта и затражити од НАТО-а да заштити земљу од совјетске инвазије.²⁴⁵

Иста размишљања Мајоров је изнео и током свог поверљивог састанка са лидером Пољске В. Гомулком у ноћи између 12. и 13. августа 1968. године у близини Варшаве. Истовремено, Гомулка је приметио, са очигледом љутњом, да је Брежњева дуго упозоравао на такву опасност.²⁴⁶ Пошто је за Москву и њене савезнике у Варшавском пакту војно-политичка оптика била главна при анализи ситуације у Чехословачкој, а пошто су им мађарски догађаји из 1956. године били свежи у сећању, мишљење ауторитативног совјетског генерала, који је провео око два месеца у Чехословачкој и лично учествовао у вежбама Шумава, руководство ратних земаља је схватило веома озбиљно.

Познати чешки историчар П. Чорнеј, анализирајући спољнополитичке аспекте Прашког пролећа, повукао је духовиту паралелу између положаја Дубчека и његове пратње 1968. године и положаја чешког краља из Луксембуршке династије, Вацлава IV 1418–1419. када је римска курија захтевала од Краља Чешке да заустави све веће ширење „хуситске јереси“ у земљи. Иначе, Рим је непослушним „чешким јеретцима“ запретио крсташким походом...²⁴⁷ Међутим, руски политиколог Ф. Лукјанов сматра да је реформистичко руководство Чехословачке у то време „трчало испред локомотиве“ пионирском агилношћу и да је Брежњев, у тим специфичним условима, „рационално деловао у оквирима логике биполарне супротстављености.“²⁴⁸

²⁴⁵ *Мајоров А. М.* Указ. соч. С. 192–193.

²⁴⁶ Исто, стр. 209-211.

²⁴⁷ *Џорнеј Р.* Оп. cit. С. 14.

²⁴⁸ *Лукъянов Ф.* Доктрина Брежњева // Историк. Журнал об актуалном прошлом. 2018. № 6(42). С. 14.

ІХ
УОЧИ И ПОСЛЕ УЛАСКА ТРУПА

Већ неколико дана након завршетка преговора у Чјерни на Тиси и у Братислави, у престоницама чланица Варшавског пакта почело је да расте разочарање и бес због неиспуњавања раније постигнутих договора од чехословачке стране. Наредна Дубчекова обећања опет су се показала празнима; прави сценарио је нацртао Кригел уочи преговора у Чјерни на Тиси, који је доследно спроведен. Као и раније, понашање чехословачке штампе и недостатак претходно договорених кадровских промена изазвали су посебне притужбе лидера земаља чланица Варшавског пакта. Забринутост Москве и савезника порасла је након значајног инцидента у Прагу 8. августа, када је агресивна гомила од неколико стотина људи, узвикујући антикомунистичке паролe, гађала смећем зграду Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке, што је изазвало пометњу међу чехословачким партијским врхом. Оно што се догодило јасно је противречило лепој реторици пролећно-прашких политичара о консолидацији чехословачког друштва, о мирном току реформског процеса и о јачању ауторитета КПЧ. У првој половини августа одржан је низ састанака између лидера земаља Варшавског пакта и чехословачког руководства, организованих ради утицаја на Праг.

После сусрета са Дубчеком у Карловим Варима 13. августа 1968. године, руководилац Источне Немачке Валтер Улбрихт је у разговору са амбасадором СССР-а, са пролетерском искреношћу описао Дубчека као „лукавог буржоаског дипломату који једно говори, а друго мисли и ради”.²⁴⁹ Кадар је на поверљивом састанку са Дубчеком у Комарну у Јужној Словачкој 17. августа 1968. године, дакле неколико дана пре уласка трупа, позвао свог чехословачког саговорника да „тачно изврши договоре постигнуте у Чјерни на Тиси и у Братислави. Избегавајући алузије на надолазећи улазак трупа, Кадар је поновио да ако је социјализам угрожен, као 1956. године у Мађарској, онда то постаје ствар забринутости свих страна. Ако је њихов први сусрет у јануару био топао и срдчан, примећује британски истраживач К. Вилијамс, онда је састанак у августу протекао у атмосфери отуђења и хладноће.”²⁵⁰

Идеолози Прашког пролећа су истим новчићем платили лидере Пољске, Источне Немачке, Бугарске и СССР-а. „Валтер Улбрихт и Владислав Гомулка су се тада представљали као злобни,

²⁴⁹ *Williams K. Op. cit. P. 109.*

²⁵⁰ *Ibidem. P. 110.*

сујетни старци избијени из колосека... Живков је тада имао само 55 година, али се одликовао изузетном глупошћу...²⁵¹ Тако је непријатно говорио о лидерима држава Варшавског пакта секретар Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке З. Млынарж, после састанка лидера социјалистичких држава у Братислави 3. августа 1968. године. Аутор чехословачке економске реформе и бивши затвореник концентрационог логора „Маутхаузен“, О. Шик, који је у лето 1968. године био заменик шефа владе Чехословачке, са уделом интелектуалног снобизма је окарактерисао совјетске генерале као „самоуверене, арогантне и ограничене који јуре само своје циљеве“.²⁵² Међутим, и лидери Прашког пролећа су тежили „својим циљевима“, бавећи се демократизацијом, али игноришући војно-политичка питања која су била у центру пажње руководства земаља Варшавског пакта.

Несугласице између Кремља и прашких реформатора објашњаване су не само разликама у тумачењу марксизма-ленинизма, већ и јасним менталним разликама које су изазвале озбиљне баријере у интеркултуралној комуникацији. То, међутим, није спречило чехословачко руководство да у мају 1968. године затражи од владе СССР-а велики кредит у инострану валуту за куповину робе широке потрошње на Западу, а одбија овај кредит у храни. У таквим условима Прашко пролеће једва да је имало прилику да се развије у плодно политичко лето. Уместо лета, „мраз је дошао из Кремља”...

НЕПРОФЕСИОНАЛИЗАМ И ПРЕТЕРАНЕ АМБИЦИЈЕ ЧЕХА

„Ако је совјетска страна заслужила замерке због инертности, догматизма, неразумевања светских развојних трендова”, сматра М. В. Латиш, „онда су чехословачким политичарима доминирале две главне карактеристике – непрофесионализам људи случајно подигнутих таласом друштвеног покрета и претеране амбиције. Таквим случајним политичарима било је важније да се покажу, да играју на налет јавних емоција. Много мање их је бринуо крајњи циљ – консолидација модела социјализма са „људским лицем”.²⁵³

²⁵¹ *Млынарж З.* Указ. соч. С. 171–172.

²⁵² *Шик О.* Указ. соч. С. 263.

²⁵³ *Латиш М. В.* Указ. соч. С. 210.

Одлука о уласку трупа није била лака за Москву. Већ у пролеће 1968. године Брежњев је био под све већим притиском својих савезника у Варшавском пакту, који су инсистирали на војном решењу „чехословачког проблема”. Највеће одбијање Прашког пролећа изазвали су лидери Источне Немачке и Пољске: В. Улбрихт и В. Гомулка. Према неким истраживачима, важан директан разлог који је лидере земаља Варшавског пакта подстакао на инвазију на Чехословачку била је њихова перцепција понашања руководства Чехословачке као понављачког и грубог кршења неписаних правила номенклатурне етике.²⁵⁴

Занимљиво је да је Брежњев током последњих телефонских разговора са Дубчеком 9. и 13. августа 1968. године, дакле недељу дана пре инвазије, емотивно апеловао на Дубчекова обећања, замењујући „Саши” што није испунио и што је прекршио своје обавезе током преговора у Чјерни на Тиси, па чак и због директне обмане.²⁵⁵ Брежњева је посебно љутило понашање чехословачке штампе која је наставила дрски коњички напад на конзервативце – „неосталинисте”, као и Дубчеково кадровско нечињење против Цисаржа, Кригела и директора чехословачке телевизије „Пеликан”, на чијем смењивању је Москва дуго инсистирала. Истовремено, да ће утицати на медије и извршити кадровске промене, Дубчек је обећавао совјетском руководству од пролећа 1968. године, још једном потврдивши ова обећања током преговора у Чјерни на Тиси крајем јула 1968. године.

Разговор између челника КПСС и КПЧ 13. августа 1968. године трајао је око сат и по, на моменте прелазео у повишене тонове и добијао тон који је био крајње непријатан за обе стране. Тако је, као одговор на Дубчеково негирање Брежњевљевих оптужби за наставак антисовјетске кампање чехословачких медија, Брежњев навео конкретне наслове новина и чланака који садрже „антисовјетске и антисоцијалистичке” материјале, са становишта совјетског лидера. На Дубчекову примедбу да су после састанка у Братислави чехословачки медији престали да критикују СССР, Брежњев је одмах указао на објављивање чланка „Од Варшаве до Братиславе” у листу „Литерарни листи” 8. августа, који је, по његовом мишљењу, садржао „непријатељски напад на СССР и КПСС”. „Неиспуњавање обавеза” и „обмана” биле су кључне речи у Брежњевљевим

²⁵⁴ Williams K. Op. cit. P. 110.

²⁵⁵ Ibidem. P. 106.

дугачким монолозима упућеним Дубчеку. Истовремено, совјетски генерални секретар је стално апеловао на потребу „поштеног испуњавања обавеза”, што је, према његовим речима, био услов за одржавање „добрих односа међу нашим партијама”.

Очигледно је, **изгубивши стрпљење, Брежњев на крају разговора поставио Дубчеку директно питање да ли стоји на платформи испуњавања обавеза преузетих у Чјерни на Тиси.** У одговору је чуо да ће о „свим питањима” одлучивати следећи пленум Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке. Са своје стране, Дубчек се, реагујући на примедбе Брежњева, стално позивао на објективну немогућност испуњења свих договора за тако кратко време, што његовог совјетског саговорника нимало није убедило.

Средином августа 1968. године Москва је коначно била убеђена да А. Дубчек, дипломац Више партијске школе при Централном комитету Комунистичке партије Совјетског савеза, не може постати „чехословачки Кадар”. На хитном састанку шефова држава Варшавског пакта 18. августа 1968. у Москви, Брежњев је са жаљењем изјавио да је Дубчек прешао на „десну страну” и да су политичка средства утицаја на руководство Чехословачке потпуно истрпљена. Лидер Источне Немачке Улбрихт поново није могао себи да ускрати задовољство да још једном убоде Дубчека, изјавивши на овом састанку да је „Дубчекова идеологија исправна. Дубчек је мешавина социјалдемократа и швејкизма”.²⁵⁶ Нашавши се у јасном цугцвангу (изнудици) августа 1968. године, руководство Одељења унутрашњих послова одлучило је да је војна интервенција ипак „мање зло”. Дуго припремани војни сценарио за решавање „чехословачког питања” је спроведен у дело.

Инвазија трупа Варшавског пакта на Чехословачку у ноћи 21. августа 1968. године, између осталог, била је узрокована и жељом да се предухитри и 14. конгрес Комунистичке партије Чехословачке, планиран за септембар 1968. године, на којем је очекивана коначна победа реформатора, као и крупни маневри НАТО-а у областима Федеративне Републике Немачке који се граниче са Чехословачком. Активно учешће у непосредној припреми инвазије и хапшењу партијског и политичког руководства Чехословачке узели су официри чехословачке државне безбедности, на челу са замеником министра унутрашњих послова Чехословачке

²⁵⁶ Шелест П. Е. Указ. соч. С. 408.

В. Шалговичем, који је имао блиске везе са совјетским специјалним службама.

Насилно гушење Прашког пролећа било је тактички војни успех, али стратешки и слика неуспеха његових покретача. Првобитно планирани покушај Кремља да створи просовјетску „револуционарну радничко-сељачку владу” на челу са А. Индром и В. Биљаком је потпуно пропао. Прорачуни Москве о просовјетском груписању унутар чехословачког руководства показали су се потпуно неодрживим. Совјетско руководство је било принуђено, у условима окупације и масовних протеста, да започне сложене преговоре са Дубчеком и другим лидерима Прашког пролећа, који су се од првобитно интернираних затвореника брзо претворили у преговарачке партнере. Још један велики политички неуспех трупа Варшавског пакта које су извршиле инвазију на Чехословачку био је то што нису могле да спрече сазивање и одржавање ванредног 14. конгреса Комунистичке партије Чехословачке, који је у условима окупације могао да се окупи у прашком радничком округу Височани, да подржи партијско-политичко руководство Чехословачке војске и да осуди улазак трупа Варшавског пакта. Из више разлога на овом конгресу није било делегата из Словачке.

Совјетска оклопна возила и војници на улицама чехословачких градова изазвали су експлозију емоција и масовне протесте. Било је спорадичних напада на совјетске војнике и жртава. Тако је 22. августа у пуцњави са прозора зграде Народног музеја на Вацлавском тргу у центру Прага погинуо командант совјетске тенковске посаде. Као одговор, совјетски војници су отворили ватру на прозоре Народног музеја. Активне су биле подземне радио станице, које су уживале огромну популарност, против којих су инвазионе трупе Варшавског пакта у почетку биле немоћне. Орган Комунистичке партије Чехословачке, лист „Руде право”, објавио је 27. августа 1968. године чланак Ј. Дрде, познатог писца и „симбола чехословачког социјалистичког реализма”, позивајући становништво да незваним гостима не даје „ни капи воде”. Војно особље земаља Варшавског пакта је у чланку окарактерисано као „окупатори” и „ноћни пљачкаши”.²⁵⁷ Значајан део становништва, посебно у Прагу и другим великим градовима, са одушевљењем је прихватио овај позив. Први пут након инвазије, „совјетски освајачи” су били у спартанским условима, јер су често били приморани да

²⁵⁷ Rudé právo. 27 srpna 1968. Mimořádné nečíslované vydání.

једу искључиво увезену конзервирану храну и живе у тенковима и оклопним транспортерима.

Влада Чехословачке је у свом обраћању чехословачком народу 22. августа 1968. године изјавила да су „против воље своје владе, народне скупштине, руководства Комунистичке партије Чехословачке и њеног народа, Чехословачку окупирале трупе пет држава Варшавског пакта. Тако је први пут у историји међународног комунистичког покрета извршен акт агресије на државу коју је предводила комунистичка партија савезничких војски социјалистичких земаља.²⁵⁸ Влада Чехословачке је поставила захтев за „непосредно повлачење трупа пет држава Варшавског пакта”.²⁵⁹

Једна од кључних личности Прашког пролећа О. Шик је, са јасним незадовољством, у својим мемоарима приметио да је „народ био страшно огорчен на Русе и колаборационисте”, наводећи да су у почетку сви реформатори били „безбрижни, видевши колико су окупатори беспомоћни пред колосалним отпором нашег народа”.²⁶⁰ Заиста, на бројним фотографијама снимљеним у августу 1968. године, лица совјетских војника који седе на оклопима тенкова изгледају много збуњеније и уплашеније од лица протестантске гомиле која их окружује.

Конфузија је у то време владала и у совјетском политичком врху. „Питање на кога се можемо ослонити у Чехословачкој остало је нерешено... Нисмо успели да створимо водећи нови центар у Чехословачкој, и то је прва грешка Брежњева”, написао је у својим мемоарима, критикујући Брежњева, члан Политбироа Централног комитета Комунистичке партије Совјетског савеза Шелест. – „Настала је скоро катастрофална ситуација. Наше трупе су у Чехословачкој, а тамо владају десничарски, антисоцијалистички, антисовјетски елементи. Централни комитет, Влада, Народна скупштина су против нас.”²⁶¹ Према речима Шелеста, крајње разочараног тренутном ситуацијом, „намеравали смо да формирамо нову владу Чехословачке Републике, коју би одобрио председник Слобода. Али наводни „лидери” су се престравили, препали, уплашили одговорности... Индра се разболео – доживео је нервни слом, а на њега су полагали наде као првог човека. Остатак „здравих” снага

²⁵⁸ Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 18–25 září 1968. Číslo 36. S. II.

²⁵⁹ Ibidem.

²⁶⁰ Шик О. Указ. соч. С. 298.

²⁶¹ Шелест П. Е. Указ. соч. С. 413.

једноставно је био збуњен. И све је то била још једна потврда чињенице да нисмо дубоко, озбиљно и компетентно радили на питању окупљања здравих снага.²⁶²

Посебност ситуације у Чехословачкој, која се развила непосредно након инвазије тупа Варшавског пакта, била је у томе што је „сврха инвазије била уклањање Дубчека и заустављање реформског процеса. Међутим, чак и шест месеци касније Дубчек је и даље био на власти, а Чеси и Словаци су и даље имали више личних слобода од свих других народа Источне Европе.”²⁶³

Они који су ступили у контакт са совјетским војницима били су подвргнути озбиљној опструкцији од стране својих сународника, па чак и физичком насиљу. Тако је, на пример, 7. септембра прашка полиција на Вацлавском тргу у центру Прага привела једног држављанина Чехословачке само зато што је „ушао у разговор са совјетским војницима” и назвали су га „колаборационистом”. Дана 3. септембра, „неколико девојака које су разговарале са совјетским тенкистима биле су ошишане од стране хулиганских елемената”.²⁶⁴ Генерални тужилац Чехословачке је 4. септембра телефоном наредио локалним тужиоцима да се „званично позабаве случајевима злочина грађана Чехословачке над совјетским трупима, треба замурити на једно око, престати гоњење и затворенике пустити”.²⁶⁵

Херојска борба становништва против „окупатора из Варшавског пакта” имала је различите облике, добијајући чак и гастрономску нијансу. Један од чешких ресторана под називом „Под пет окупатора” у свом менију одушевљавао је посетиоце егзотичним јелима као што су „крвави боршч”, „Улбрихтов брк у нацистичком сосу”, „Брежњев у сопственом зноју” и „Гомулка у облику дивљег вепра”.²⁶⁶

На преговорима чехословачког руководства са руководством СССР у Москви 23–26. августа 1968. године, који су били изузетно тешки и драматични, коначно је потписан протокол, који је био резултат веома тешких међусобних компромиса. Главне и најактивније присталице потписивања протокола били су председник Слобода и Хусак, који су вршили снажан притисак на остале чланове чехословачке делегације. Током преговора у Москви, Хусаково

²⁶² Исто, стр. 417.

²⁶³ *Shawcross W. Dubcek. Revised and Updated Edition. P. 164.*

²⁶⁴ *Латыш М. В. Указ. соч. С. 296.*

²⁶⁵ Исто.

²⁶⁶ Исто, стр. 334.

понашање привукло је повољну пажњу Кремља, који је касније, у условима акутног кадровског недостатка у Чехословачкој, почео да ставља главни улог на њега.

У саопштењу о резултатима разговора весело се наводи да су они одржани у атмосфери „отворене другарске дискусије”.²⁶⁷ Значајно је да су учесници преговора „изразили чврсто заједничко уверење да је у садашњој ситуацији главни задатак спровођење заједничких одлука донетих у Чјерни на Тиси и полазећи од принципа формулисаних на састанку у Братислави”.²⁶⁸ Тако је чехословачка страна посредно признала неиспуњавање договора постигнутих у Чјерни на Тиси и у Братислави. Јасан уступак руководства СССР-а била је фраза да је „совјетска страна изразила разумевање и подршку руководством Комунистичке партије Чехословачке и Чехословачке Социјалистичке Републике, одлучним да полазе од одлука јануарског и мајског пленума Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке” и да се „савезничке трупе које су привремено смештене на територији Чехословачке неће мешати у унутрашња питања Чехословачке”.²⁶⁹ Овде је такође наведено да је „постигнут договор о условима за повлачење ових трупа са територије Чехословачке, у зависности од нормализације ситуације у Чехословачкој”.²⁷⁰ Превише нејасна формулација овог параграфа је очигледно била корисна за вође СССР-а, дозвољавајући да се декларисано повлачење трупа одложи што је више могуће.

Заузврат, чехословачка делегација је била принуђена да поништи 14. ванредни конгрес Комунистичке партије Чехословачке, који је успео да осуди окупацију, а такође пристане на уклањање питања совјетске агресије на Чехословачку са дневног реда Савета безбедности УН. Само један члан чехословачке делегације, родом из Источне Галиције и члан Президијума Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке Ф. Кригел, који је обављао функцију председника Националног фронта, одбио је да потпише протокол. Брежњев, који није желео да дозволи Кригелу да се врати у Чехословачку, био је приморан да то учини тек након упорних захтева председника Слободе и Дубчека. Потом је чешки филозоф К. Косик повукао занимљиву историјску паралелу, упоређујући

²⁶⁷ Rudé právo. 10 září 1968.

²⁶⁸ Ibidem.

²⁶⁹ Ibidem.

²⁷⁰ Ibidem.

Кригелово одбијање да потпише московски протокол са херојским понашањем Јана Хуса на суђењу у Констанцу 1415. године.²⁷¹

Кригелов политички противник Шелест, у својим мемоарима је успео да ода признање његовој храбрости док је истовремено критиковао Брежњевљеву намеру да спречи Кригела да се врати у Чехословачку. „Ако објективно погледате Кригелово понашање”, написао је Шелест, „онда је то изазвало поштовање – био је то храбар чин. Нема разлога да се држављанин Чехословачке притвори у нашој земљи, ...и то би била манифестација нашег кукавичлука пред једном особом која је изразила своје неслагање са нама”.²⁷²

Прашки реформатори су у почетку озбиљно веровали у могућност наставак Прашког пролећа и после потписивања Московског протокола, додуше у ограниченијем формату. „Московски преговори су политичка реалност и њихово испуњење ће, надамо се, омогућити наставак постјануарског развоја, иако споријим темпом”,²⁷³ изнео је своје наде прашки политички недељник „Репортер” крајем септембра 1968. године.

Међутим, совјетско руководство је, ослањајући се на трупе Варшавског пакта присутне у Чехословачкој, ручно, строго, систематски и доследно спроводило политику истискивања нежељених елемената из политичког руководства и медија, замењујући их прихватљивим кадровима. Овај процес је логично окончан у априлу 1969. године, када је на следећем пленуму Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке Г. Хусак сменио А. Дубчека на месту председника Комунистичке партије Чехословачке. Чак и раније, друге иконске личности које су персонификовале Прашко пролеће постепено су губиле своје положаје.

Совјетско руководство је постепено успело да спроведе у дело тактику једног од јунака совјетске комедије „Кавкаски заробљеник”, који је рекао: „Ко нас омета, тај нам помаже”. Окружени „црвеним заставама” са свих страна, лидери Прашког пролећа, предвођени Дубчеком, лишени маневарског простора, били су принуђени да чине сталне и нове уступке Москви, сваки пут грешком се надајући да ће следећи уступак бити последњи. То је омогућило Кремљу да постепено оствари своје циљеве, истовремено дискредитујући реформистичко руководство које је до сада остало на власти. Таква

²⁷¹ *Fila I. Muž, který stál v cestě.* Praha: Knižní klub, 2018. S. 5.

²⁷² *Шелест П. Е.* Указ. соч. С. 419.

²⁷³ Reportér. Týdeník pro politiku, kulturu a sport. 18–25 září 1968. Číslo 36. S. II.

„тактика саламе“²⁷⁴ значила је поступно укидање Прашког пролећа, које је на крају било успешно за Москву.²⁷⁵

Након повлачења већине трупа Варшавског пакта које су у августу 1968. године извршиле инвазију на Чехословачку, део јединица Совјетске армије остао је на територији Чехословачке, од које је формирана Централна групација војске (ЦГВ). Заједно са Групом совјетских снага у Немачкој, Северном групом снага у Пољској и Јужном групом снага у Мађарској, ЦГВ је постао саставни део совјетског војног присуства у Централној Европи све до Баршунасте револуције у Чехословачкој 1989. године. Октобра 1968. потписан је споразум од фундаменталног значаја за Москву о размештању совјетских трупа у Чехословачкој, који је легитимисао статус кво, а главне политичке личности које су обезбедиле његов пролаз у парламенту биле су Черник и Смрковски, кључне личности Прашког пролећа.

Цензура се постепено вратила у масовне медије Чехословачке. Крајем 1968. чехословачка штампа је већ била принуђена да прибегне алузијама и езоповском језику како би осудила инвазију. Тако је октобарски број словачког културног часописа „Млада творба“ опширно говорио о средњовековним крсташким ратовима и психологији њихових подмуклих организатора, „злих и неповерљивих старешина који су били сумњичави према било каквим неконтролисаним мислима и, бојећи се да изгубе власт, позивали се на мржњу...“²⁷⁶

Оштра промена политичке ситуације, постепено успостављање контроле над медијима, масовне кадровске чистке у органима власти, медијима и образовним институцијама, као и распрострањена емиграција противника окупације, актуелизовали су компромитујуће и опортунистичке инстинкте једног дела становништва земље. Совјетски научник-слависта, који је радио као саветник у амбасди СССР-а у Прагу крајем 1960-их и почетком 1970-их, на једној од научних конференција поделио је са професорком Московског државног универзитета Л. П. Лаптевом информацију да је совјетска амбасада у то време добијала огроман број политичких притужби од грађана Чехословачке где су се жалили један на другог. Многи

²⁷⁴ Стратегија у којој је велики циљ замењен низом малих и средњих циљева. – прим. прев.

²⁷⁵ *Shawcross W. Dubcek. Revised and Updated Edition. P. 166.*

²⁷⁶ *Mladá tvorba. 1968. Číslo 10. S. 2.*

су покушали да искористе промењену политичку ситуацију у сопственим интересима, укључујући и личне обрачуне. Према речима професорке Лаптеве, добро обавештене саговорнице, број пријава је био толики да нису имали времена да их прочитају и често су их једноставно палили.

Било је и примера очајничких протеста против окупације. Чин самоспаљивања прашког студента Јана Палаха 16. јануара 1969. године на Вацлавском тргу у самом центру Прага имао је огроман одјек у Чехословачкој и ван њених граница. Ово је постао најупечатљивији симбол протеста присталица Прашког пролећа против ситуације која се развила у Чехословачкој после 21. августа 1968. године. На сахрани Палаха, који је преминуо од опекотина, учествовало је стотине хиљада Чеха. Пошто су се до тада већ донекле разочарали у Дубчека, „становништву је очајнички био потребан још један идол који би симболизовао њихов очај и наде”.²⁷⁷

Победа хокејашке репрезентације Чехословачке над репрезентацијом СССР-а резултатом 4:3 током Светског првенства у хокеју 28. марта 1969. године у Стокхолму изазвала је огроман одјек међу становништвом, које је то схватило као дуго очекивану освету над освајачима, додуше у спортској одећи. Бурно славље „хокејашке освете” брзо је прерасло у nerede и насиље у центру Прага. Тако је током nerede један црни студент из Африке тешко претучен уз политички некоректне повике гомиле: „Вуци се кући, црно комунистичко копиле”.²⁷⁸ Агресивна руља је разбила прозоре и потпуно уништила канцеларију совјетског „Аерофлота” у доњем делу Вацлавског трга; истовремено је намештај и канцеларијска опрема избачена на улицу и запаљена. Прашка полиција, која је била у близини, одлучила је да не интервенише.²⁷⁹

Немире крајем марта совјетска страна је искористила да уклони Дубчека под изговором његове неспособности да „нормализује ситуацију”. Председник Слобода је 1. априла добио писмо од Брежњева са захтевом да се Дубчек смени. Као привремено решење, Брежњев је чак предложио да се на власт стави војна влада, на чијем челу би био сам председник. Слобода је одлучио да одбије понуду. Непосредне организационе последице „хокејашке освете” испољиле су се на пленуму Централног комитета Комунистичке

²⁷⁷ *Shawcross W.* Op. cit. P. 172.

²⁷⁸ *Ibidem.* P. 177–178.

²⁷⁹ *Ibidem.* P. 178.

партије Чехословачке 17. априла 1969. године, када је Г. Хусак заменио А. Дубчека на месту првог секретара Централног комитета Комунистичке партије Чехословачке.

Осим што је дискредитовала саму идеју „социјализма са људским лицем”, оружана интервенција је ојачала легитимитет дисидентског покрета у Чехословачкој, дајући му ширу друштвену основу, ојачала дисидентску „интернационалу” свих социјалистичких земаља, укључујући и СССР, и дала основ за претварање „Брежњевљеве доктрине” у дугорочно страшило међународне политике. Занимљиво је да се прво организовано „појављивање совјетских дисидената народа” догодило крајем августа 1968. године у Москви на Црвеном тргу, као израз протеста против совјетске инвазије на Чехословачку.

Бројне култне личности совјетске креативне интелигенције, укључујући песника Ј. Јевтушенка, писца В. Аксенова и глумца О. Табакова, такође су осудили интервенцију трупа Варшавског пакта у Чехословачкој. Штавише, Јевтушенко и Табаков су изразили своје неслагање са политиком СССР-а у порукама упућеним директно Брежњеву. Јевтушенкови песнички редови, инспирисани инвазијом трупа Варшавског пакта на Чехословачку у августу 1968. године, постали су надалеко познати међу либералном интелигенцијом у СССР-у и Чехословачкој

Иду тенкови по Прагу
На заласку кржаве зоре.
Иду тенкови по правду,
Коју сакривају новине.

Тенкови иду по саблазнима
Који не признају печата власт.
Тенкови иду по војницима,
Који седе у тим тенковима.

Јевтушенко се, дакле, показао као један од првих који је поставио основу за креативну експлоатацију облика тенка као симбола гушења Прашког пролећа. Међутим, уместо очекиване тешке срамоте, Јевтушенко и Табаков су, као резултат бизарних номенклатурних сврставања, у децембру 1968. године одликовани престижним Орденом части од стране совјетског репресивног режима...

Неслагање са чехословачком политиком совјетског руководства није се осетило само у Москви. Тако је Шелест у својим мемоарима са забринутошћу приметио да су се „у Кијеву и неким другим градовима републике на јавним местима појављивали леци и натписи против Комунистичке партије Совјетског савеза, Брежњева – за слободу говора, подршку чехословачким дешавањима и осуду нашег војног мешања у чехословачка питања. ...Поједини чланови Партије, непартијски, чак и у образовним установама, изражавају своје неслагање са нашим деловањем у Чехословачкој”²⁸⁰

Од тренутка гушења Прашког пролећа, совјетски тенк је постао уобичајени симбол СССР-а, светао и голицљив бренд, који се активно користио у политици и рекламирању. Касније, након „баршунасте револуције” 1989. и распада Чехословачке 1993. године, овај бренд, промовисан и подржаван на све могуће начине, политички стратеги су енергично и врло креативно користили за решавање актуелних политичких проблема – прво да мобилишу чешко јавно мњење за улазак Чешке у НАТО, а затим и за рад америчког радара за противракетну одбрану у Чешкој републици.

Што се тиче Прашког пролећа и његовог гушења, у једном од својих последњих интервјуа професор Бжежински је нагласио да је још 1968. године у прашким догађајима видео „почетак краја комунистичког система, када су на површину испливале његове стравичне унутрашње противречности. Совјетски Савез је постепено био притиснут прстеном криза, а једна од првих карика у њему је била Чехословачка.”²⁸¹

Прашко пролеће и његови резултати били су, као и друге „магичне осмице” чешке историје, углавном програмирана појава. Феномен Прашког пролећа и његов исход проистекли су из специфичности историјског развоја супротстављених страна, из различитих историјских и друштвених искустава, из значајне разлике у менталитету елита, као и из специфичних унутрашњих и спољно-политичких услова који су владали у то време.

²⁸⁰ Шелест П. Е. Указ. соч. С. 420.

²⁸¹ Тростин Е. Пражское лето пана Бжежинского // Историк. Журнал об актуальном прошлом. 2018. № 6(42). С. 17.

ΠΟΓΟΒΟΡ

Режим „нормализације”, који је успостављен у Чехословачкој након гушења Прашког пролећа, на челу са Г. Хусаком и његовим следбеницима, успешно је водио политику „штапа” у односу на неистомишљенике и политику „шаргарепе” у односу на становништво. У исто време, 1970-1980-их, Хусакова Чехословачка је самоуверено постала једна од најпросперитетнијих земаља социјалистичког блока у погледу нивоа и квалитета живота становништва. У периоду чехословачке „нормализације” Прашко пролеће власти су званично тумачиле као манифестацију дубоке друштвене и унутарпартијске кризе, „која се 1968. развила у контрареволуцију... Иза насмејаног лица Прашког пролећа крио се смртоносни загрљај контрареволуције”²⁸²

Режим „нормализације” у Чехословачкој самоуверено је издржао до јесени 1989. године, када је, иронично, у великој мери пропао као резултат става руководства перестројке СССР-а, на чијем је челу био Млинаржов колега са Московског државног универзитета Горбачов, још једном демонстрирајући зависност политике од спољног фактора Чехословачке. За разлику од 1968. године, у 1989. више није „мраз” долазио из Горбачовљевог Кремља у правцу Прашког замка, већ је било сасвим супротно. Према ироничном изразу писца Ј. Пољакова, тада се некада моћни КГБ „од чувара интегритета претворио у клуб насмешених војера”²⁸³, који су се у правом тренутку добро слагали са ништа мање насмешеним прашким дисидентима.

Топли таласи „новог политичког размишљања”, храњени, између осталог, креативним наслеђем Прашког пролећа, убрзо су запљуснули и СССР и Чехословачку, одјекујући тамо са „баршунастом револуцијом” 1989. са својим свепобедно наивним слоганом „истине и љубави”, који су тријумфално победили „лажи и мржње”. Под овим бајковитим слоганом, прашки дисиденти су врло брзо заменили задимљене дисидентске кафане и кафане за удобне фотеле посланика, кабинета министара, па чак и фотеле председника. Међутим, идеје Прашког пролећа су се после 1989. године у новим политичким условима показале непотребним, а његови хероји су у чешком друштву почели да се доживљавају као старомодни и

²⁸² *Bil'ak V. Pravda zostala pravdou. Prejavy a články. Október 1967 — december 1970. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 1974. S. 7.*

²⁸³ Литературная газета. 2018. 9–15 мая. № 18. С. 4.

ексцентрични романтичари, који су глупо пропустили прилику да реформишу постојећи систем.²⁸⁴

Деценију након Баршунасте револуције, романтични ореол око њега је избледео, а прелепе паролe „баршунaстиx” револуционара, укључујући чувени императив „Не лажи и не кради!”, постепено су постале предмет шала и досетки. Временом је однос дела средње и старије генерације Чеха и Словака према периоду сопствених „тоталита” почео да личи на однос средње и старије генерације постсовјетских грађана према периоду Брежњевљеве „стагнације”.

Совјетски Савез се, до темеља разбијен олујним таласима „перестројке”, распао у децембру 1991. године, тачно годину дана пре своје 70. годишњице. Истовремено, на сада већ полузаборављеном референдуму о судбини СССР-а 17. марта 1991. године – већина од 76% његових учесника, изјаснила се за одржавање јединствене државе. Чехословачка, безуспешно покушавајући да очува државно јединство Чеха и Словака у виду федеративне државе, коначно се распала у јануару 1993. године, на две независне државе – Чешку и Словачку, које су, опет иронично, успеле да остваре одређени ниво међусобне интеграције само у формату пуноправних чланица Европске уније. Као и у случају СССР-а, распад Чехословачке се десио супротно мишљењу већине Чеха и Словака, који су се залагали за очување јединствене државе, што се одразило и на податке истраживања јавног мњења. Носталгија за „старим добрим временима”, када је „Праг био наша заједничка престоница”, сада се често осећа међу становницима Источне Словачке.

Истовремено је узео маха распад Југославије, који добија најдуже, најтрагичније и најкрвавије форме. Човекољубиви лидери „баршунасте револуције” у Чехословачкој су на врло креативан и изванредан начин демонстрирали свој блистави хуманизам у то време, једногласно подржавајући НАТО бомбардовање Југославије и заузимајући крајње селективан став у вези са крвавим етничким чишћењем на Балкану 1990-их година. Очигледно, уморни од „неподношљиве лакоће постојања”, „баршунaсти” револуционари и револуционарке су озбиљно веровали да жељене „истину и љубав” на Балкан могу донети само северноатлантске бомбе и пројектили са уранијумским пуњењем. Рушење потсдамског система које је започето 1990-их, а које се одвијало не

²⁸⁴ *Uhde M. Rok 1968, jak se jevil z Brna //Pražské jaro 1968. Literatura — Film — Média. Praha: Literární akademie, 2009. S. 47.*

без квалификоване и правремене помоћи брижних западних политичких менаџера, довело је до брзог колапса вишенационалних словенских држава – СССР, Чехословачке и Југославије, променивши политичку мапу Европе до непрепознатљивости и учинивши је конфликтнијом и управљивијом.

За Словене је „мржња лакша од љубави“; Словени се „радије одвајају него спајају“; „словенски свет у његовим несрећним поделама и раздорима сада представљају... само рушевине“²⁸⁵, писао је самокритички сународник и земљак Дубчека, чувени словачки мислилац и политичар Људовит Штур у свом чувеном делу „Словенство и свет будућег века“ средином 19. века. Разочаравајућа дијагноза коју је Штур поставио пре више од сто педесет година, очигледно, и даље остаје актуелна.

²⁸⁵ *Штур Л.* Славянство и мир будущего. Послание славянам с берегов Дуная. М.: В Университетской типографии, 1867. С. 3.



ПРИЛОГ

БИБЛИОГРАФИЈА КИРИЛА ШЕВЧЕНКА

Монографије:

1. Шевченко К.В. Лужицкий вопрос и Чехословакия в 1945–1948 гг. Москва, 2004. - 284 с.; 18 печ.л.
2. Шевченко К.В. Русины и межвоенная Чехословакия. К истории этнокультурной инженерии. Москва, 2006. - 268 с.; 17 печ.л.
3. Шевченко К.В. Славянская Атлантида. Карпатская Русь и русины в XIX – первой половине XX в. Москва: Regnum, 2011. – 411 с.; 26 печ.л.
4. Шевченко К.В., Ахременко Д.А., Кривочуприн Е.Л. Забытая трагедия русинов: национальная политика Габсбургов в годы Первой мировой войны. Брянск: Издательский дом «Историческое сознание», 2016. – 213 с.; 15 п.л.
5. Шевченко К.В. Луличкосрпско питање и Чехословачка 1945-1948. Шабац: Центар академске речи, 2017. – 319 с.; 18 п.л. ISBN 978-86-80142-13-5
6. Шевченко К.В. От импровизации к цугцвангу: Пражская весна 1968 года и Варшавский договор. Москва: Regnum, 2019. – 96 с.; 8,4 п.л. ISBN 978-5-91150-039-9
7. Шевченко К.В. Славянский треугольник. Альянс Варшава-Москва и Пражская весна 1968 года. Минск: Колорград, 2022. 231 с. 13,5 п.л. ISBN 978-985-896-104-6.

Чланци:

8. Шевченко К.В. Связи между чехами и луицкими сербами в конце XIX - начале XX веков // XII Всесоюзная конференция историков-славистов в Москве. Тезисы докладов и сообщений. Москва, 1990. С. 117-118.
9. Шевченко К.В. Причины этнической устойчивости луицких сербов в Германии // Поморские славяне. Тезисы

- международной научной конференции, посвященной 120-летию М.В. Бречкевича. Тернополь, 1991. С. 22-26.
10. Шевченко К.В. Распадется ли Чехословакия? // МОСКОВСКИЕ НОВОСТИ. 1992. № 5.
 11. Шевченко К.В. Закарпатская Украина или Подкарпатская Русь? // МОСКОВСКИЕ НОВОСТИ. 1992. № 22.
 12. Шевченко К.В. О чем молчат противники союза с Белоруссией? // ВЕК. 1994. № 19 (88). С. 6.
 13. Шевченко К.В. Formování rusinského národa pokračuje // RUSKÉ AKTUALITY. Praha, 4/1995. S. 2.
 14. Шевченко К.В. Polešuci – nový slovanský národ v Bělorusku // RUSKÉ AKTUALITY. Praha, 6/1995. S. 2.
 15. Шевченко К.В. Рефлексии Михника или неудавшееся культуртрегерство // НЕЗАВИСИМАЯ ГАЗЕТА – СЦЕНАРИИ. 13.03.1997. № 3 (12). С. 6.
 16. Shevchenko Kirill. Competing Identities within Eastern Slavs: Peculiarities and Ambiguities // Politische Kultur, Demokratie und Christliche Werte in Europa. Ausgewählte Beiträge der Konferenzen in Cadenabbia 1997-1998-1999. Konrad Adenauer Stiftung. P. 155-164.
 17. Shevchenko Kirill. Interwar Czechoslovakia and the Emergence of the Rusyn (Ruthenian) Identity // ROSSICA. Euroslavica. Praha, 2000. # 2/98-99. P. 65-79.
 18. Шевченко К.В. Наследство князя Милидуха // РОДИНА. Российский исторический журнал. Январь-Февраль 2001. № 1. С. 64-67.
 19. Шевченко К.В. Либо погибнуть в море германства... Сохранят ли лужицкие сербы свою самобытность? // РОДИНА. Российский исторический журнал. Январь-Февраль 2001. № 1. С. 200-204.
 20. Shevchenko Kirill. The Identity Crisis and Emergence of Alternative Ethnic Identities among the Eastern Slavs: the Case of the Polshuks in Belarus // PARALLEL CULTURES. Majority/Minority Relations in the Countries of the Former Eastern Block.

- Edited by Christopher Lord. Ashgate Publishing Company, 2001. P. 177-209.
21. Шевченко К.В. Я русин был, есмь и буду... Новое рождение славянского народа // РОДИНА. Российский исторический журнал. Март 2002. № 3. С. 72-75.
 22. Шевченко К.В. Лужицкий вопрос и Чехословакия в мае-июле 1945 г. // Питання сорабістики. Львів-Будишин, 2002. С. 138-155.
 23. Шевченко К.В. Лужицкий вопрос и Чехословакия в 1945-1947. // Проблемы этнической истории Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. Том 1. Воронежский Государственный Университет, 2002. С. 136-166.
 24. Шевченко К.В. Русинский вопрос в межвоенной Чехословакии // Славяноведение. 2003. № 3. С. 3-18.
 25. Шевченко К.В. Как славяне, мы верим в победу... Японская война и чешские газеты // РОДИНА. Российский исторический журнал. Январь 2004. № 1. С. 66-68.
 26. Шевченко К.В. Вопреки пророчествам. Лужицкие сербы на пороге третьего тысячелетия // СЛАВЯНСКИЙ АЛЬМАНАХ 2003. Москва, 2004. С. 314-324.
 27. Шевченко К.В. Русинский вопрос и политика Чехословакии в межвоенный период // Русский Сборник. Исследования по истории России XIX–XX вв. Том I. Москва, 2004. С. 276-302.
 28. Шевченко К.В. «Как славяне, мы верим в победу русского оружия...»: начало русско-японской войны в чешской прессе // Русско-японская война 1904-1905. Взгляд через столетие. Международный исторический сборник под редакцией О. Р. Айрапетова. Москва, 2004. С. 542-554.
 29. Шевченко К.В. Vztah Československa k lužickosrbskému národnímu hnutí v roce 1945 // Praha a Lužičtí Srbové. Sborník z mezinárodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého. Praha, 2005. С. 138-160.
 30. Шевченко К.В. «Война с Сербией не должна стать международной катастрофой». Канун Первой мировой

- войны в чешской прессе // Русский Сборник. Исследования по истории России. Том III. Москва, 2006. С. 169-180.
31. Шевченко К.В. Попытка лужицких сербов выйти из состава Германии в 1945-1946 гг. // Славяноведение. 2007. № 3. С. 3-24.
 32. Шевченко К.В. «Вся Лемковина покрыта была виселицами...» Русины-лемки: люди ниоткуда? // РОДИНА. Российский исторический журнал. 2007. № 9. С. 72-75.
 33. Шевченко К.В. Серболужицкое национальное движение и позиция Чехословакии в 1945 году // Вопросы истории. 2007. № 8. С. 120-130.
 34. Шевченко К.В. Политика Чехословакии и серболужицкое национальное движение в 1945 г. // Вестник Московского Университета. Серия 8. История. 2007. № 6. С. 35-50. (0,7 п.л.)
 35. Шевченко К.В. *Náděje, které se staly iluzemi. Lužická otázka a Československo v r. 1945-1947* (надежды, ставшие иллюзиями. Лужицкий вопрос и Чехословакия в 1945-1947 гг.) // *Česko-lužický věstník. Ročník XVIII. Číslo 3*. 2008. С. 16-19. (0,3 п.л.)
 36. Шевченко К.В. *Hledání alternativ. Lužická otázka a Československo v r. 1945-1947* (в поисках альтернатив. Лужицкий вопрос и Чехословакия в 1945-1947 гг.) // *Česko-lužický věstník. Ročník XVIII. Číslo 4*. 2008. С. 28-29. (0,2 п.л.)
 37. Шевченко К.В. Держава батьки Волошина. Как Подкарпатская Русь стала Карпатской Украиной // Родина. Российский исторический журнал. 2008. №9. С. 83-89. (0,3 п.л.)
 38. Шевченко К.В. «Наша автономия существует лишь на бумаге...» Русины Подкарпатъя в составе Чехословакии в 1919-1921 гг. // Родина. Российский исторический журнал. 2009. №11. С. 75-79. (0,4 п.л.)
 39. Шевченко К.В. Культурно-национальная политика властей Чехословакии в русинском вопросе в 1920-е годы // Карпатские русины в славянском мире. Актуальные проблемы. Москва-Братислава, 2009. С.134-157. (1,2 п.л.)
 40. Шевченко К.В. *Kulturní a národnostní politika Prahy v Podkarpatské Rusi v 1920 letech* (национальная и культурная политика Праги в Подкарпатской Руси в 1920-е годы) //

- Studium Carpato-Ruthenorum 2009. Prešov, 2009. С. 42-56. (1 п.л.)
41. Шевченко К.В. Културна і народносна політика Праги на Підкарпатській Русі в 20-их роках ХХ ст. // Русин. Културно-христiанський часопис. 2009. № 4. С. 1-3. (0,3 п.л.)
 42. Шевченко К.В. Как у русинов-лемков ампутировали родину: операция «Висла» 1947 // Русский сборник. Исследования по истории России. Том VIII. Москва, 2010. С. 260-274. (1 п.л.)
 43. Шевченко К.В. «...Победа русских выглядит бесспорной». Начало русско-японской войны на страницах чешской газет «Час» // Медийные стратегии современного мира. Краснодар: КубГУ, 2010. С. 36-47. (1 п.л.)
 44. Шевченко К.В. «Лемки ошиблись в своих надеждах...» Национальное движение русинов-лемков в 1918-1920 гг. // Studia Slavica et Balcanica Petropolitana. 2010. № 1(7). С.63-76. (1 п.л.)
 45. Шевченко К.В. Reinterpretation of History as the Identity-Building Tool. Case of Poleshuks in Belarus (реинтерпретация истории как средство создания идентичности: полешуки в Беларуси) // Český lid. Czech Ethnological Journal. 2010. 97. № 4. P.383-398. (1,2 п.л.)
 46. Шевченко К.В. Суворов и русская армия в чешском общественном мнении // Суворов в Измаиле: 220 лет. Материалы международной научно-практической конференции. М.: Изд-во Степаненко, 2011. С.40-46. (0,3 п.л.)
 47. Шевченко К.В. Ислам на Северном Кавказе: орудие возрождения традиций или инструмент конструирования новой социокультурной реальности? // Ислам на Северном Кавказе: история и современность. Прага: Medium Orient, 2011. С. 5-13. (0,5 п.л.)
 48. Шевченко К.В. Ислам на Северном Кавказе: социологическая ретроспектива // Ислам на Северном Кавказе: история и современность. Прага: Medium Orient, 2011. С. 189-195. (0,5 п.л.)

49. Шевченко К.В. Исламский фактор и судьба Северного Кавказа: некоторые итоги // Ислам на Северном Кавказе: история и современность. Прага: Medium Orient, 2011. С. 226-231. (0,3 п.л.)
50. Шевченко К.В. Неизвестный геноцид: Карпатская Русь и русины в Первую мировую войну // Идеологические аспекты военной безопасности. 2012. № 2. С.20-24. (0,3 п.л.)
51. Шевченко К.В. Отечественная война 1812 г. и чешское национальное движение // Идеологические аспекты военной безопасности. 2012. № 3. С.46-50. (0,3 п.л.)
52. Шевченко К.В. «Политика вредная и бессмысленная...»: западнобелорусская пресса о политике Польши в белорусском вопросе в 1920-1921 гг. // Русский сборник. Исследования по истории России. Том XII. М.: Регнум, 2012. С.287-305. (1 п.л.)
53. Шевченко К.В. «Нас считают то москалями, то большевиками...» Пресса Западной Беларуси о положении белорусов в возрожденной Польше // Родина. Российский исторический журнал. 2012. № 7. С. 120-123. (0,3 п.л.)
54. Шевченко К.В. Русины в поисках идентичности: борьба русофилов и украинофилов в Подкарпатской Руси в 1920-е годы // Величие и язвы Российской империи. Международный научный сборник в честь 50-летия О.Р. Айрапетова. М.: Регнум, 2012. С.549-576. (1,5 п.л.)
55. Шевченко К.В. Политика Чехословакии в лужицком вопросе в 1918-1919 гг. // Российские и славянские исследования: научный сборник. Вып. VII / редкол.: А.П. Сальков, О.А. Яновский (отв. редакторы) [и др.] Мн.: БГУ, 2012. С. 29-40. (0,8 п.л.). ISBN 978-985-518-716-1
56. Шевченко К.В. Территориальное укрупнение БССР 1924 г. в польском общественном мнении // Российско-Белорусско-Украинское пограничье: проблемы взаимодействия в контексте единого социокультурного пространства. Новозыбков-Брянск: Брянский государственный университет, 2013. С.331-338. (0,4 п.л.)
57. Шевченко К.В. «Карпатороссы не почитают себя украинцами...» Подкарпатская Русь как объект украинизации

- в послемюнхенской Чехословакии в 1938-1939 гг. // Карпатская Русь. Литературно-публицистический альманах. М.: «Объединение русинов», 2013. С. 176-196. (1 п.л.).
58. Шевченко К.В. Имидж России в чешских СМИ: основные тенденции // Российская государственность: исторические традиции и вызовы XXI века. М.: Научный эксперт, 2013. С. 962-963. (0,1 п.л.).
59. Шевченко К.В. Польское восстание 1863 г. в чешском общественном мнении // Русский сборник. Исследования по истории России. Том XV. М.: Регнум, 2013. С. 344-367. (1,2 п.л.).
60. Шевченко К.В. После Мюнхена. Протекторат Богемия и Моравия как лаборатория этнокультурных экспериментов нацистского рейха // Родина. Российский исторический журнал. 2013. № 8. С. 131-134. (0,3 п.л.).
61. Шевченко К.В. «Эта борьба возвеличила славянский мир...» Наполеоновские войны России и чехи // Родина. Российский исторический журнал. 2013. № 11. С. 73-75. (0,3 п.л.).
62. Shevchenko Kirill. The Struggle for the Nation-State: Abkhazia in the context of post-Soviet Nation-Building Processes // Abkhazia: Between the Past and the Future. Edited by I. Tekushev, S. Markedonov and K. Shevchenko. Prague: Medium Orient, 2013. С. 5-16. (0,7 п.л.).
63. Shevchenko Kirill. Abkhazia: Passing Political Tests and Exams // Abkhazia: Between the Past and the Future. Edited by I. Tekushev, S. Markedonov and K. Shevchenko. Prague: Medium Orient, 2013. С. 129-134. (0,4 п.л.).
64. Шевченко К.В. Белорусское национальное меньшинство Второй Речи Посполитой как объект этнокультурных экспериментов Варшавы в 1919-1939 гг. // Евразийское обозрение. Выпуск 1. Прага: Medium Orient, 2014. С. 66-88. (1 п.л.).
65. Шевченко К.В. Абхазия: большинство населения предпочитает российско-евразийский интеграционный вектор // Евразийское обозрение. Выпуск 1. Прага: Medium Orient, 2014. С. 33-36. (0,3 п.л.).

66. Шевченко К.В. «Убили нашего Фердинанда...» Пражское эхо сараевского убийства // Родина. Российский исторический журнал. 2014. № 8. С. 27-32. (0,4 п.л.).
67. Шевченко К.В. Этнокультурная инженерия в период распада СССР: формирование полесской этнической идентичности в Беларуси в 1980-1990-е года // (Дез)интеграция, держава и идентитет. Приредили: Зоран Милошевић, Живојин Нурић. Београд, 2014. С. 303-323. (1 п.л.).
68. Шевченко К.В. Положение русинов Чехословакии в 1920-х годах в освещении русинской прессы // Социальные последствия войн и конфликтов XX века. Москва – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2014. С. 128-136. (0,5 п.л.).
69. Шевченко К.В. Чешские политические деятели о польском восстании 1863 г. // Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания в контексте обеспечения национальной безопасности. Минск: ВА РБ, 2014. С.178-182. (0,3 п.л.).
70. Шевченко К.В. «Полиција у Босни је слепа, глава и туиоглава...» Чешка штампа о последицама сарајевског атентата 28. јуна 1914 // Векови. Историјски часопис Андрићевог Института. 2014. № 1. С. 89-103. (1 п.л.).
71. Шевченко К.В. Польский политик Роман Дмовский о парадоксах украинской государственности // Российско-Белорусско-Украинское пограничье: научное взаимодействие в контексте единого социокультурного пространства. Новозыбков-Брянск, 2014. С. 434-441. (0,4 п.л.).
72. Шевченко К.В. Июльский кризис 1914 г. в освещении чешской прессы // Война и идентичность. Сборник статей по итогам научного семинара кафедры социальных наук УО «Военная академия Республики Беларусь» и Центра евразийских исследований РГСУ (филиал в г. Минске). Минск: ВА РБ, 2014. С. 65-68. (0,3 п.л.).
73. Шевченко К.В. Канун Первой мировой войны в чешском общественном мнении и прессе // Новейшая история России. 2014. № 3. С. 29-43. (0,9 п.л.).
74. Шевченко К.В. Etnologie jako nástroj politiky v období perestrojky a v postsovětském Rusku // Acta Historica Posoniensia

- XXV. Ruská politika na euroázijskom kontinente v moderných dejinách. Bratislava, 2014. S. 135-140. (0,4 п.л.).
75. Шевченко К.В. Фальсификации как инструмент конструирования идентичности: галицко-русские деятели об украинском движении в Галиции в XIX в. // История и общественно-гуманитарные науки как инструмент цивилизационной войны против Русского мира. Минск: Ковчег, 2014. С.123-136. (1 п.л.).
76. Шевченко К.В. Украјинска држава и нене перспективе у оценама Р.Дмовског // Украјинско питање данас. Приредио Зоран Милошевић. Шабац: Центар академске речи, 2015. С. 25-33. (0,8 п.л.).
77. Шевченко К.В. Первая мировая война и идентичности славянских народов // Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания в контексте обеспечения национальной безопасности. Минск: ВА РБ, 2015. Часть I. С.63-67. (0,3 п.л.).
78. Шевченко К.В. Военные репрессии как инструмент этнокультурной инженерии: карпатские русины в Первую мировую войну // Актуальные проблемы социально-гуманитарного знания в контексте обеспечения национальной безопасности. Минск: ВА РБ, 2015. Часть II. С.215-218. (0,3 п.л.).
79. Шевченко, К.В. Первая мировая война и границы возрожденной Польши в польской политической мысли // Война и идентичность. Сборник статей по итогам научного семинара кафедры социальных наук УО «Военная академия Республики Беларусь» и Центра евразийских исследований Филиала РГСУ в г. Минске. Минск: ВА РБ, 2015. С.57-60. (0,3 п.л.). ISBN 978-985-544-338-5
80. Шевченко, К.В. Прошлое у борби за будућност // Где ти је држава, Каине? Будућност словенских држава. Приредио Зоран Милошевић. Шабац: Центар академске речи, 2015. С. 263-270. (0,5 п.л.). ISBN 978-86-80142-05-0
81. Шевченко, К.В. Украинское движение в освещении карпаторусской прессы Северной Америки в 1920-1930-е годы // Региональные аспекты современных историко-правовых, филолого-культурологических, психолого-педагогических,

- естественнонаучных и экономических исследований. Часть II. Новозыбков, 2015. С. 132-139. ISBN 978-5-9907390-2-4 (ч.2)
82. Шевченко, К.В. Социологическая ретроспектива ислама на Северном Кавказе // Северный Кавказ на пороге XXI века: факторы нестабильности. Под редакцией И. Текушева, К. Шевченко, С. Маркедонова. Прага: Medium Orient, 2015. С. 168-180. (0,5 п.л.) ISBN 978-80-260-8091-6
83. Шевченко, К.В. Права человека в зеркале общественного мнения // Северный Кавказ на пороге XXI века: факторы нестабильности. Под редакцией И. Текушева, К. Шевченко, С. Маркедонова. Прага: Medium Orient, 2015. С. 203-214. (0,5 п.л.). ISBN 978-80-260-8091-6
84. Шевченко, К.В. Положение русинов Чехословакии в межвоенный период в освещении «Американского Русского Вестника» // Российские и славянские исследования: научный сборник. Вып. 10 / редкол.: А.П. Сальков, О.А. Яновский (отв. редакторы) [и др.] Мн.: БГУ, 2015. С. 221-227. (0,4 п.л.). ISBN 978-985-518-716-1
85. Шевченко, К.В. Русины Словакии и Подкарпатской Руси в 1920-1930-е годы в оценках «Американского Русского Вестника» // A Jubilee Collection: Essays in Honor of Professor Paul Robert Magocsi. Uzhhorod – Prešov- New York: V.Padyak Publishers, 2015. С. 551-562. (0,5 п.л.). ISBN 978-966-387-102-8
86. Шевченко, К.В. Клио и постсоветские историографии: проблемные отношения // Русский Сборник. Исследования по истории России. Редакторы-составители О.Р. Айрапетов, М.А. Колеров, Брюс Меннинг, Пол Чейсти. Том XVIII. Москва: М.Колеров, 2016. С. 573-587. (0,8 п.л.). ISBN 978-5-905040-18-4
87. Шевченко, К.В. Походы армии Суворова в 1799-1800 гг. и чешское национальное возрождение // Война и идентичность. Сборник статей по итогам научного семинара кафедры социальных наук учреждения образования «Военная академия Республики Беларусь» и Центра евразийских исследований РГСУ (филиал в г. Минске). Минск: ВА РБ, 2016. С. 57-63. (0,4 п.л.). ISBN 978-985-544-446-7

88. Шевченко, К.В. Русини као објекат етноконфесионалног инженеринга (Русины как объект этноконфессиональной инженерии) // Небеска геополитика. Ватикан и међународни односи. Приредило Зоран Милошевић. Шабац: Центар академске речи, 2016. С. 152-162. (0,5 п.л.). ISBN 978-86-80142-07-4
89. Шевченко, К.В. Situace v Lužici v r. 1945 na stránkách Lužickosrbského Věstníku // Česko-lužický věstník. Ročník XXVI. 2016. Číslo 2. С. 12-13. (0,2 п.л.). ISSN 1212-0790
90. Шевченко, К.В. Русский Мир в борьбе за выживание: западнобелорусские земли в составе Польши в 1919-1939 гг. // Университетский вестник. Специальный выпуск. Цивилизационные основы государственности России и Белоруссии. 2016. № 1(17). С. 91-112. (1 п.л.).
91. Шевченко, К.В. «Белорусы как народ в Польше бесправны...» // Многоликий и беспокойный славянский мир. Научный сборник в честь 50-летия Ю.А. Борисенка. Москва: МГУ им. М.В. Ломоносова, 2016. С.493-502 (0,5 п.л.). ISBN 978-5-901882-61-0
92. Шевченко, К.В. «Хаос у главама»: хуманитарни проблеми евроазијских интеграција («Разруха в головах»: гуманитарные проблемы евразийской интеграции) // Србија и Евроазијски Савез. Приредило Зоран Милошевић. Шабац: Центар академске речи, 2016. С. 52-58. (0,4 п.л.). ISBN 978-86-80142-12-8
93. Шевченко, К.В. Пражский славистический журнал «Slovanský přehled» о политике Польши в отношении белорусского меньшинства в межвоенный период // Sborník prací pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. 2016. R. 30. Č.1. С. 90-94. (0,4 п.л.). ISSN 1211-6068
94. Шевченко, К.В. Таинственный этнос из Крыма: взгляд из Чехии // Славянский мир в третьем тысячелетии. Москва: Институт Славяноведения РАН, 2016. С. 496-504. (0,5 п.л.). ISBN 978-5-7576-0369-1
95. Шевченко, К.В. Политика нацистской Германии в протекторате Богемия и Моравия в 1939-1945 гг. // Война и идентичность. Сборник статей по итогам научного семинара кафедры социальных наук УО «Военная академия Республики

- Беларусь» и Центра евразийских исследований РГСУ (филиал в г. Минске). Минск, 21 мая 2015г. Минск: ВА РБ, 2016. С. 55-59. (0,3 п.л.). ISBN 978-985-544-487-0
96. Шевченко, К.В. Украинское движение в Галиции в XIX веке в освещении галицко-русского публициста и общественного деятеля О.А. Мончаловского // Духовно-нравственные концепты русской словесности в современной языковой, культурной и образовательной практике российско-белорусско-украинского пограничья. Новозыбков: ФГБОУ ВО «Брянский государственный университет имени академика И.Г. Петровского», 2016. С. 63-67. (0,3 п.л.). ISBN 978-5-9907390-5-5
97. Шевченко, К.В. Исторические судьбы караимов: взгляд чешского историка // Российские и славянские исследования: научный сборник. Вып. 11 / редкол.: А.П. Сальков, О.А. Яновский (отв. редакторы) [и др.] Мн.: БГУ, 2016. С. 284-288. (0,3 п.л.). ISBN 978-985-518-716-1
98. Шевченко, К.В. К вопросу о роли реэмиграции в становлении независимой Чехословакии // Российские и славянские исследования: научный сборник. Вып. 11 / редкол.: А.П. Сальков, О.А. Яновский (отв. редакторы) [и др.] Мн.: БГУ, 2016. С. 277-280. (0,3 п.л.). ISBN 978-985-518-716-1
99. Шевченко, К.В. «Несчастное христианское дитя в темной пещере...». Галицкая Русь и русины во второй половине XIX века в творчестве галицко-русского просветителя И. Наумовича // Русский Сборник. Исследования по истории России. Редакторы-составители О.Р. Айрапетов, М.А. Колеров, Брюс Меннинг, А.Ю. Полунов, Пол Чейсти. Том XXI. Москва: М.Колеров, 2017. С. 232-240. (0,5 п.л.). ISBN 978-5-905040-24-5
100. Шевченко, К.В. Восстание 1863 года в освещении словацкой газеты «Пештбудинские ведомости» («Pešťbudinské Vedomosti») // Аспект. Журнал социальных и гуманитарных наук / Часопис друштвене и хуманистичке науке. Београд-Минск. 2017. №1(1). С. 8-12. (0,4 п.л.). ISSN 2560-3752
101. Шевченко, К.В. Культура труда и деловые качества населения России в освещении чешского политика К. Крамаржа // Rad i stvaralaštvo u XXI vijeku. Priedila Mr. Albina Abidović.

- Brčko: Evropski univerzitet Brčko distrikt, 2017. С. 71-76. (0,4 п.л.). ISBN 978-99955-99-27-0
102. Шевченко, К.В. Балканский компас: курс на сотрудничество с Евразийским экономическим союзом // Беларуская думка. 2017. №5. С. 64-67. (0,4 п.л.). ISSN 0023-3102
103. Шевченко, К.В. Казненная идентичность. Русины Австро-Венгрии в первую мировую войну // У истоков российской государственности. Исследования и материалы. Калуга: Калужский государственный университет им. К.Э. Циолковского, 2017. С. 78-87. (0,6 п.л.). ISBN 978-5-88725-452-4
104. Шевченко, К.В. Революции 1917 года и исторические судьбы карпатских русинов // Аспект. Журнал социальных и гуманитарных наук / Часопис друштвене и хуманистичке науке. Београд-Минск. 2017. №2(2). С. 26-29. (0,3 п.л.). ISSN 2560-3752
105. Шевченко, К.В. Возрождение православия в Подкарпатской Руси в составе Чехословакии в 1920-е годы // Война и идентичность. Сборник статей по итогам научного семинара кафедры социальных наук УО «Военная Академия Республики Беларусь» и Центра евразийских исследований РГСУ (филиал в г. Минске). Минск: ВА РБ, 2017. С. 76-80. (0,3 п.л.). ISBN 978-985-544-540-2
106. Шевченко, К.В. Буковински румуни и русини у етнополитици Аустроугарске: стање у Северној Буковини крајем XIX века у успоменама руског конзула у Черновцима С.М. Горјаинова // Анатомија румунске политике. Приредило Зоран Милошевић. Шабац: Центар академске речи, 2017. С. 279-288 (0,5 п.л.). ISBN 978-86-80142-15-9
107. Shevchenko Kirill. Work Culture and Business Qualities of Russian Population as Perceived by Czech Politician Karel Kramář // Evropska Revija. Naučni časopis Evropskog univerziteta Brčko distrikta. 2017. Br. 1(5). P. 7-10 (0,3 п.л.). ISSN 2303-8020
108. Шевченко, К.В. «Сколь счастливы мы, карпатороссы...» Русины межвоенной Чехословакии: борьба за идентичность // Карпатская Русь. Литературно-публицистический альманах.

- Выпуск 2. Москва: Граница, 2017. С.105-130 (1 п.л.). ISBN 978-5-94691-933-3
109. Шевченко, К.В. «Один из самых достопамятных мужей минувшего столетия...». Святитель Георгий Конисский в публицистике А.С. Пушкина // Аспект. Журнал социальных и гуманитарных наук / Часопис друштвене и хуманистичке науке. Београд-Минск. 2017. №3(3). С. 77-80. (0,3 п.л.). ISSN 2560-3752
110. Шевченко, К.В. Крушение России в 1917 г. и метаморфозы «Чехословацкого проекта» // Русский Сборник. Исследования по истории России. Редакторы-составители О.Р. Айрапетов, М.А. Колеров, Брюс Меннинг, А.Ю. Полунов, Пол Чейсти. Том XXII. Москва: М. Колеров, 2017. С. 329-342. (1 п.л.). ISBN 978-5-905040-32-0
111. Шевченко, К.В. В свете научного сотрудничества // Беларуская думка. 2017. №8. С. 48-49. (0,2 п.л.). ISSN 0023-3102
112. Шевченко, К.В. Исторические и социальные предпосылки русских революций 1917 года в оценках чешского политика и общественного деятеля Карела Крамаржа // Революции 1917 года в России и славянские народы Европы. Сборник материалов международной научно-практической конференции. Прага: РЦНК, 2017. С. 36-48. (1 п.л.). ISBN 978-80-270-2602-9
113. Шевченко, К.В. Святитель Георгий Конисский и его деятельность в публицистике А.С. Пушкина // Актуальные проблемы российской провинции: вызовы современности. Сборник научных статей. Новозыбков: ФГБОУ ВО БГУ, 2017. С. 227-232. (0,5 п.л.). ISBN 978-5-9734-0282-2
114. Шевченко, К.В. От Галицкой Руси к Западной Украине. Галицко-русские деятели об украинском движении в Галиции в XIX веке // Россия и славянский мир в войнах и конфликтах XIX-XXI веков. Научный редактор А.Ю. Полунов. Москва: Модест Колеров, 2017. С. 117-131. (1 п.л.). ISBN 978-5-905040-32-0
115. Шевченко, К.В. Кризис российской государственности в 1917 году в оценках чешского политика К. Крамаржа // Актуальные

- проблемы социально-гуманитарного знания в контексте обеспечения национальной безопасности. Материалы V международной научно-практической конференции. Минск: ВА РБ, 2017. С. 177-181. (0,3 п.л.). ISBN 978-985-544-577-8 (ч.1)
116. Shevchenko Kirill. Social and Historical Preconditions of the Russian Revolutions in 1917 Through the Eyes of the Czech Politician Karel Kramář // Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. Journal of the Faculty of Education of Masaryk University in Brno. 2017. Volume 9. № 2. P. 3-8.
117. Шевченко, К.В. Од језуитске искре до «румунске бакље». Трансилванијска Школа Ардељана као катализатор «румунског пројекта» // Румунија и румунизација Срба. Приредио Зоран Милошевић. Шабац: Центар академске речи, 2018. С. 77-90. (1 п.л.). ISBN 978-86-80142-18-0
118. Шевченко, К.В. Историософија галицко-руског движења в Галичине в XIX веку // Исторические аспекты политической теории. Материалы научно-методического семинара (Минск, 28 февраля 2018 года). Минск: БГУИР, 2018. С. 56-63. (0,5 п.л.). ISBN 978-985-543-403-1
119. Шевченко, К.В. Зарождение чехословацкой государственности и Россия // Истоки чехословацкой государственности и Россия. Редакционная коллегия: О.А. Айрапетов, Ю.А. Борисенко, А.Ю. Полунов, К.В. Шевченко. Минск: Колорград, 2018. С. 4-11. (0,5 п.л.). ISBN 978-985-596-053-0
120. Шевченко, К.В. Положение карпатских русинов в составе Чехословацкой республики в межвоенный период (1919-1939) // Истоки чехословацкой государственности и Россия. Редакционная коллегия: О.А. Айрапетов, Ю.А. Борисенко, А.Ю. Полунов, К.В. Шевченко. Минск: Колорград, 2018. С. 54-94. (1,5 п.л.). ISBN 978-985-596-053-0
121. Шевченко, К.В. Нациестроительство на рубеже эпох: опыт Чехословакии // Образование Чехословакии в 1918 году в истории России и славянских народов. Редакционная коллегия: О.А. Айрапетов, Ю.А. Борисенко, А.Ю. Полунов, К.В. Шевченко. Прага: Российский центр науки и культуры, 2018. С. 3-9. (0,5 п.л.). ISBN 978-80-907077-2-6

122. Шевченко, К.В. Образование Чехословакии в 1918 году в истории Карпатской Руси и русинов // Образование Чехословакии в 1918 году в истории России и славянских народов. Редакционная коллегия: О.А. Айрапетов, Ю.А. Борисенко, А.Ю. Полунов, К.В. Шевченко. Прага: Российский центр науки и культуры, 2018. С. 48-82. (1,5 п.л.). ISBN 978-80-907077-2-6
123. Шевченко, К.В. In Search of Sustainable Development // Aktuelni problemi visokog obrazovanja i nauke. VI Medunarodni naučni skup. Priredila Dr. Albina Abidović. Tom I. Brčko: Evropski univerzitet Brčko distrikt, 2018. С. 52-57. (0,5 п.л.). ISBN 978-99955-99-39-3
124. Шевченко, К.В. Из истории русской общественной мысли белорусского Полесья в составе Польши в 1930-е годы // Россия и славянские народы в XIX-XX веках. Брянск: ФГБОУ ВО «Брянский государственный университет имени академика И.Г. Петровского», 2018. С. 261-270 (0,7 п.л.). ISBN 978-5-6040796-0-7
125. Шевченко, К.В. От искры иезуитов до «румынского факела»: «Трансильванская школа» как катализатор «румынского проекта» // История. Научное обозрение Ostkraft. 2018. № 3. С. 70-80 (0,7 п.л.). ISBN 978-5-905040-27-6.
126. Шевченко, К.В. Карпатская Русь: между идеей и реальностью // Славянский альманах. 2018. № 1-2. С. 379-393 (1 п.л.). ISSN 2013-5731.
127. Шевченко, К.В. Отражение репрессивной политики против русинского населения накануне и в годы Первой мировой войны в публицистике // Новые исторические перспективы. Научно-образовательный журнал. 2018. № 1(10). С. 13-24 (0,7 п.л.). ISSN 2587-7984
128. Шевченко, К.В. Русский литературный язык в галицко-русской общественно-политической мысли в XIX веке // Культура, политика, понимание. Материалы VI международной конференции (Белград, 17-19 мая 2018). Белград: Институт политических исследований, 2018. С. 350-358 (0,5 п.л.). ISBN 978-86-7419-304-4

129. Шевченко, К.В. Уния и нацистроительство в Трансильвании, Валахии и Молдавии // Аспект. Журнал социальных и гуманитарных наук / Часопис друштвене и хуманистичке науке. Београд-Минск. 2018. №2(6). С. 88-95. (0,3 п.л.). ISSN 2560-3752
130. Шевченко, К.В. «Жемчужина у моря» под микроскопом этнологов и историков // История. Научное обозрение Ostkraft. 2018. № 4. С. 151-155 (0,3 п.л.). ISBN 978-5-905040-26-9.
131. Шевченко, К.В. Чехословакия в лабиринтах XX века: от рождения до распада // СССР и Чехословакия в XX веке: ключевые события и вызовы эпохи. Коллективная монография под редакцией Ю.А. Борисёнка, А.Ю. Полунова, К.В. Шевченко. Минск: «Колорград», 2018. С. 4-30 (1,5 п.л.). ISBN 978-985-596-154-4.
132. Шевченко, К.В. Карпатское эхо Мюнхена-1938 как катализатор этнокультурной инженерии: от Подкарпатской Руси к Карпатской Украине // СССР и Чехословакия в XX веке: ключевые события и вызовы эпохи. Коллективная монография под редакцией Ю.А. Борисёнка, А.Ю. Полунова, К.В. Шевченко. Минск: «Колорград», 2018. С. 120-134 (1 п.л.). ISBN 978-985-596-154-4.
133. Шевченко, К.В. Мюнхенский сговор 1938 г. как катализатор насильственной украинизации русинов Чехословакии // Мюнхен-1938: падение в бездну Второй мировой. Сборник статей под общей редакцией В.Ю. Крашенинниковой; ответственный редактор О.Г. Назаров. Москва: Кучково поле, 2018. С. 178-192 (1 п.л.). ISBN 978-5-9950-0932-0.
134. Шевченко, К.В. Этнокультурные последствия Мюнхена-1938 для чехов: национальная политика нацистского рейха в протекторате Богемия и Моравия в 1939-1945 гг. // Мюнхен-1938: падение в бездну Второй мировой. Сборник статей под общей редакцией В.Ю. Крашенинниковой; ответственный редактор О.Г. Назаров. Москва: Кучково поле, 2018. С. 203-215 (1 п.л.). ISBN 978-5-9950-0932-0.
135. Шевченко, К.В. Современный либерализм и глобализм в оценках российского философа и политолога А.С. Панарина // Политичка ревија. Political Review. Magazine for Political

- Science, Communications, and Applied Politics. 2018. № 3. С. 79-86 (0,5 п.л.). ISSN 1451-4281.
136. Шевченко, К.В. Чехословакия, 1968: цугцванг Варшавского Договора // История. Научное обозрение Ostkraft. 2018. № 6. С. 60-78 (1 п.л.). ISBN 978-5-905040-38-2.
137. Шевченко, К.В. Зарождение чехословацкой государственности в 1918 году: парадоксы нациестроительного проекта // Аспект. Журнал социальных и гуманитарных наук / Часопис друштвене и хуманистичке науке. Београд-Минск. 2018. №3(7). С. 33-36. (0,3 п.л.). ISSN 2560-3752
138. Шевченко, К.В. Пражская весна 1968 года и русины Чехословакии: начало возрождения // Россия и славянские народы в XIX-XXI вв. Сборник статей. Часть 1. Брянск: ФГБОУ ВО «Брянский государственный университет имени академика И.Г. Петровского», 2019. С. 265-271. (0,5 п.л.). ISBN 978-5-6042153-6-4.
139. Шевченко, К.В. Вторая мировая война и славянские народы // Вторая мировая война в истории СССР, Чехословакии и славянских народов. Коллективная монография под редакцией Ю.А. Борисёнка, А.Ю. Полунова, К.В. Шевченко. Минск: Колорград, 2019. С. 4-16. (0,5 п.л.). ISBN 978-985-596-302-9.
140. Шевченко, К.В. Протекторат Богемия и Моравия в 1939-1945 гг.: технологии германизации чешского народа // Вторая мировая война в истории СССР, Чехословакии и славянских народов. Коллективная монография под редакцией Ю.А. Борисёнка, А.Ю. Полунова, К.В. Шевченко. Минск: Колорград, 2019. С. 104-119. (1 п.л.). ISBN 978-985-596-302-9.
141. Shevchenko Kirill. Factors of Economic Growth and Sustainable Development in the Post-Soviet Academic Discourse // Modeli razvoja – iskustva drugih i naše mogućnosti. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 5. Aprila 2019 godine. Priredila Dr. Albina Abidović. Brčko: Evropski universitet Brčko distrikt, 2019. С. 118-123. (0,3 п.л.). ISBN 978-99955-99-46-1.
142. Шевченко, К.В. «Картина варварства и глупости»: белорусское и украинское меньшинство II Речи Посполитой в конце 1930-х годов // Антигитлеровская коалиция-1939. Формула

- провала. Москва: Кучково поле, 2019. С. 53-67. (1 п.л.). ISBN 978-5-9950-0932-0.
143. Шевченко, К.В. Мюнхен-1938 и русины Чехословакии: неизвестный этноцид // Мюнхенский сговор: уроки для современного мира. Москва: Общественная палата Российской Федерации, 2019. С. 39-46. (0,5 п.л.).
144. Шевченко, К.В. Положение белорусского меньшинства в Польше в межвоенный период в оценках чешских славистов // Историко-культурные аспекты чешско-белорусских связей. Монография под общей редакцией П. Лозовюка и В. Репина. Минск: БГУ, 2019. С. 111-120. (0,5 п.л.). ISBN 978-985-553-573-8.
145. Шевченко, К.В. Унијатска црква у Угорској Русији током XIX и почетком XX века као оружје мађаризације карпатских русина // Православље и идентитет православних народа. Приредио Зоран Милошевић. Београд: Институт за политичке студије, 2019. С. 310-320 (0,7 п.л.). ISBN 978-86-7419-312-9.
146. Шевченко, К.В. «Бархатные революции» 1989 года и Восточная Европа: тридцать лет спустя // «Бархатные революции» 1989 года в истории СССР, Чехословакии и стран Центральной и Восточной Европы. Коллективная монография под редакцией Ю.А. Борисёнка, А.Ю. Полунова, К.В. Шевченко. Минск: Колорград, 2019. С. 4-11. (0,5 п.л.). ISBN 978-985-596-436-1.
147. Шевченко, К.В. «Бархатные революции» 1989 года в Чехословакии и национальное возрождение карпатских русинов: парадоксы нациестроительного проекта // «Бархатные революции» 1989 года в истории СССР, Чехословакии и стран Центральной и Восточной Европы. Коллективная монография под редакцией Ю.А. Борисёнка, А.Ю. Полунова, К.В. Шевченко. Минск: Колорград, 2019. С. 109-130. (1 п.л.). ISBN 978-985-596-436-1.
148. Шевченко, К.В. От Полонии к Русскому миру: духовная эволюция архимандрита Владимира Терлецкого // История. Научное обозрение Ostkraft. 2019. № 6. С. 36-42 (0,3 п.л.). ISBN 978-5-905040-49-8.
149. Шевченко, К.В. Третье карпато-русское возрождение: парадоксы нациестроительного проекта // История. Научное

- обозрение Ostkraft. 2019. № 6. С. 125-144 (1 п.л.). ISBN 978-5-905040-49-8.
150. Шевченко, К.В. Первая мировая война 1914-1918 г. и карпатские русины: нациестроительство вопреки идентичности // Политичка историја Словена: између мита и стварности. Приредила Сања Шуљагић. Београд: Институт за политичке студије, 2019. С. 364-378 (1 п.л.). ISBN 978-86-7419-315-0.
151. Шевченко, К.В. Сербия в 1860-1870-е годы в оценках русских общественных деятелей и ученых-славистов // Допринос Милоша С. Милојевића књижевности. Зборник радова. Црна Бара: Удружење «Милош Милојевић», 2019. С. 85-95 (0,7 п.л.). ISBN 978-86-81364-05-5.
152. Shevchenko Kirill. Revival of Poland and Belarus Issue as Reflected in the Western Belarusian Press, 1920-1921 // Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. 2019. Volume 11. № 1. С. 76-80 (0,3 п.л.). ISSN 1803-6546.
153. Шевченко, К.В. Полоцкий церковный собор 1839 г. и деятельность митрополита Семашко в оценках галицко-русского просветителя И. Наумовича (1826-1891) // Конфессиональная история российско-белорусского приграничья конца XIX – середины XX века: институты, практики, идентичности. Сборник материалов международной научной конференции. Под редакцией к.и.н. М.В. Каиля. Смоленск: Издательство СмолГУ, 2019. С. 5-9 (0,3 п.л.). ISBN 978-5-88018-644-0.
154. Шевченко, К.В. Мюнхен-1938: причины замалчивания // Великая Отечественная война: мифы и реальность. Минск: ВНО, 2019. С. 52-56 (0,3 п.л.).
155. Шевченко, К.В. Церковная уния и ее влияние на формирование идентичности русинов Австро-Венгрии в XIX - начале XX века // Аспект. Журнал социальных и гуманитарных наук / Часопис друштвене и хуманистичке науке. Београд-Минск. 2019. № 1-4(9-12). С. 3-9. (0,5 п.л.). ISSN 2560-3752
156. Шевченко, К.В. Карпатские русины: парадоксы нациестроительства // Аспект. Журнал социальных и

- гуманитарних наук / Часопис друштвене и хуманистичке науке. Београд-Минск. 2019. № 1-4(9-12). С. 63-70. (0,5 п.л.). ISSN 2560-3752
157. Шевченко, К.В. Униатска црква и стварање идентичности угорских русина у XIX – почетак XX в. // Руски Сборник. Истраживања по историји Русије. Редактори-составиоци О.Р. Ајрапетов, И.В. Дубровски, Ф.А. Гајда, М.А. Колеров, Бјус Меннинг, А.Ју. Полунов, Пол Чейсти. Том XXVII. Москва: Модест Колеров, 2020. С. 131-139. (0,5 п.л.). ISBN 978-5-905040-50-4.
158. Шевченко, К.В. Ко и како совершио «бархатну револуцију» у ЧССР 17. новембра 1989. године? // Историја. Научно објављено Ostkraft. 2020. № 2-3. С. 179-205. (1,5 п.л.). ISBN 978-5-905040-54-2.
159. Шевченко, К.В. Совјетски Сојуз, славјански народи и Друга светска ратна војна // Резултати Друге светске ратне војне 1939-1945. године и народи Централне и Источне Европе: историјска меморија и модерност. Колективна монографија под редакцијом Ју.А. Борисенка, А.Ју. Полунова, К.В. Шевченко. Минск: Колорград, 2020. С. 4-19 (1 п.л.). ISBN 978-985-596-582-5.
160. Шевченко, К.В. Велика Победа 1945. године и национално покретање лујицких серба у Немачкој // Резултати Друге светске ратне војне 1939-1945. године и народи Централне и Источне Европе: историјска меморија и модерност. Колективна монографија под редакцијом Ју.А. Борисенка, А.Ју. Полунова, К.В. Шевченко. Минск: Колорград, 2020. С. 85-99 (1 п.л.). ISBN 978-985-596-582-5.
161. Шевченко, К.В. Језик и литература као фактори стварања и трансформације славјанских идентичности // Језик и идентичност. Језик, литература и славјански идентичности у XVIII-XXI. вецима. Тематички зборник. Редактор Кирилл Шевченко. Београд: Институт политичких истраживања, 2020. С. 9-14. (0,5 п.л.). ISBN 978-86-7419-320-4.
162. Шевченко, К.В. Језичка борба у Источној Галицији у XIX. вецима у проценама галичко-руских јавних личности // Језик и идентичност. Језик, литература и

- славянские идентичности в XVIII-XXI веках. Тематический сборник. Редактор Кирилл Шевченко. Белград: Институт политических исследований, 2020. С. 130-157. (1,5 п.л.). ISBN 978-86-7419-320-4.
163. Шевченко, К.В. Положение белорусского национального меньшинства Второй Речи Посполитой в начале 1920-х годов в освещении западнобелорусской прессы // Россия и славянские народы в XIX-XXI веках. Сборник статей под редакцией В.В. Мищенко, Т.А. Мищенко, С.П. Куркиной. Брянск: БГУ, 2020. С. 197-204. (0,5 п.л.). ISBN 978-5-6044037-9-2.
164. Шевченко, К.В. Феномен святости в истории карпатских русинов: святой Максим Сандович (1886-1914) как символ карпато-русской идентичности // Светост и идентитет. Улога светаца и светости у формирању идентитета православних народа. Приредило Зоран Милошевић. Београд: Институт за политичке студије, 2020. С. 317-327. (1 п.л.). ISBN 978-86-7419-321-1.
165. Шевченко, К.В. Вторая мировая и судьбы славян // Стратегия России. Ежемесячный журнал. 2020. № 6(198). С. 73-84. (1 п.л.).
166. Шевченко, К.В. Цифровая экономика: цивилизационные истоки и социокультурные последствия // Цифровая экономика – образованию и науке Союзного государства Беларуси и России. Сборник статей международной заочной научно-практической конференции. Минск: Минский Филиал РЭУ имени Г.В. Плеханова, 2020. С. 6-8. (0,3 п.л.). ISBN 978-985-25-0034-0.
167. Шевченко, К.В. Кажњени идентитет: русини Аустроугарске у Првом светском рату // Говор мржње и култура памћења. Тематски зборник. Приредили Зоран Милошевић и Милош Кнежевић. Београд: Институт за политичке студије, 2020. С. 242-262 (1 п.л.). ISBN 978-86-7419-321-1.
168. Шевченко, К.В. Памятник маршалу И.С. Коневу в Праге как жертва исторического ревизионизма // Гісторыя і грамадазнаўства. Навукова-метадычны часопіс. 2020. № 4(100). С. 51-55 (0,3 п.л.). ISSN 2224-798X (BAK)

169. Шевченко, К.В. Отречение от корней // Стратегия России. Ежемесячный журнал. 2020. № 9(201). С. 63-74. (1 п.л.).
170. Шевченко, К.В. Инкорпорация Подкарпатской Руси в состав Чехословакии в 1919 г. в оценках русинских деятелей и чешских чиновников // Чехословакия и Советская Россия на обломках империй. Москва: Полимедия, 2020. С. 96-114 (1 п.л.). ISBN 978-5-7576-0442-8.
171. Шевченко, К.В. Под гнетом польских оккупантов // Историк. 2020. № 10. С. 15-20 (0,5 п.л.).
172. Шевченко, К.В. Парадоксы славянской взаимности в период «развитого социализма»: Пражская весна 1968 и альянс Варшава-Москва // Проблемы истории и культуры славян в академическом дискурсе России, Белоруссии и Сербии. Редакционная коллегия: В.В. Мищенко, Т.А. Мищенко, С.П. Куркина. Брянск: БГУ, 2020. С. 152-171 (1,5 п.л.). ISBN 978-5-6044889-9-7.
173. Шевченко, К.В., Казак, О.Г. Крупное достижение белорусской исторической науки // Гісторыя і грамадазнаўства. Навукова-метадычны часопіс. 2020. № 5(101). С. 26-30 (0,3 п.л.). ISSN 2224-798X (БАК)
174. Shevchenko Kirill. Situation in Subcarpathian Rus in 1919 as Reported by the Czech Officials // Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. 2020. Volume 12. № 1. С. 84-90 (0,5 п.л.). ISSN 1803-6546. (Web of Science)
175. Shevchenko Kirill. A.P. Salkov: Nacionalno-teritorialnye konflikty v Centralno-Vostočnoj Jevrope vo vnešnej politike SSSR (1938-1949) // Národopisná Revue. 2020. № 3. С. 262-264 (0,3 п.л.). ISSN 0862-8351. (SCOPUS)
176. Шевченко, К.В. Языковые и образовательные аспекты этнокультурной инженерии в Восточной Галиции в XIX – начале XX века // Гуманитарные науки и отечественное образование: история, преемственность и ценности. Сборник научных статей. Москва: Русская экспертная школа, 2020. С. 72-91 (1 п.л.) ISBN 978-5-6041154-4-2.
177. Шевченко, К.В. Разлози и последице националних и територијалних сукоба у Централној и Источној Европи

- 1938-1949 године // Национални Интерес. National Interest. Часопис за национална и државна питања. 2020. № 2. С. 219-225 (0,5 п.л.). ISSN 1820-4996.
178. Шевченко, К.В. История и культура Галицкой Руси в оценках галицко-русских просветителей и национальных деятелей XIX века // Тетради по консерватизму. 2020. № 2. С. 349-358 (0,5 п.л.). ISSN 2409-2517. (БАК)
179. Шевченко К.В. (Ševčenko Kirill). Анатолий П. Сальков, Национально-территориальные конфликты в Центрально-Восточной Европе во внешней политике СССР (1938-1949) // Slovanský Přehled. Časopis pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy. 2020. № 2. С. 365-367 (0,3 п.л.). ISSN 0037-6922.
180. Шевченко, К.В. Украинское движение и политика Чехословакии в русинском вопросе в межвоенный период в освещении газеты «Американский Русский Вестник» // Русин. 2020. № 61. С. 132-148 (1,5 п.л.). ISSN 2345-1149 (SCOPUS, Web of Science)
181. Шевченко, К.В. Анатомия национально-территориальных конфликтов в Центральной и Восточной Европе в 1938-1949 гг. // Славянский альманах. 2020. № 3-4. С. 583-590. (0,5 п.л.). ISSN 2073-5731 (БАК)
182. Шевченко, К.В. Положение белорусского населения Западной Беларуси накануне подписания Рижского мирного договора 18 марта 1921 г. // Гісторыя і грамадазнаўства. Навукова-метадычны часопіс. 2021. № 1(103). С. 9-15 (0,5 п.л.). ISSN 2224-798X (БАК РБ)
183. Шевченко, К.В. Церковная уния в Бресте в 1596 г. в оценках галицко-русского просветителя и церковного деятеля протоиерея И. Наумовича // Православие в исторических судьбах славянских народов. Горки, 2021. С. 82-85 (0,3 п.л.).
184. Шевченко, К.В. К вопросу о палеолитической государственности // Русский сборник. Исследования по истории России. Редакторы-составители О.Р. Айрапетов, Ф.А. Гайда, И.В. Дубровский, М.А. Колеров, Брюс Меннинг,

- А.Ю. Полунов. Том XXX. Москва: Модест Колеров, 2021. С. 891-901 (1 п.л.). ISBN 978-5-905040-73-3
185. Шевченко, К.В. Накануне Великой Отечественной войны: мир и Европа к июню 1941 года 1921 г. // Гісторыя і грамадазнаўства. Навукова-метадычны часопіс. 2021. № 2(104). С. 21-27 (0,5 п.л.). ISSN 2224-798X (ВАК РБ)
186. Шевченко, К.В. Русское слово как идеологема в историософии галицко-русского движения в XIX веке // Русское слово как феномен духовности в славянской лингвокультуре пограничья. Брянск: РИСО БГУ, 2021. С. 214-220 (0,5 п.л.). ISBN 978-5-9734-0378-2
187. Shevchenko Kirill. M. Ju. Dronov (ed.): Rusiny Avstrijskoj imperii v dnevnikach i vospominanjach russkich oficerov-učastnikov Vengerskoho pochoda 1849 goda // Národopisná revue. 2021. № 2. S. 169-171 (0,3 п.л.). ISSN 0862-8351 (SCOPUS)
188. Шевченко, К.В. Од уније до православља: духовна еволуција архимандрита Владимира Терлецког // Светост и дух времена. Приредιο Зоран Милошевић. Београд: Институт за политичке студије, 2021. С. 187-194. (0,5 п.л.). ISBN 978-86-7419-342-6.
189. Лозовиук П., Шевченко К.В. Политическое положение в Подкарпатской Руси в оценках чехословацких чиновников и ученых // Русин. 2021. № 64. С. 154-175 (1,5 п.л.). ISSN 2345-1149 (SCOPUS, Web of Science)
190. Шевченко К.В. Русины Австрийской империи в дневниках и воспоминаниях русских офицеров – участников Венгерского похода 1849 г. // Русин. 2021. № 64. С. 255-262 (0,5 п.л.). ISSN 2345-1149 (SCOPUS, Web of Science)
191. Shevchenko K. – Bogatko A. Education System in Subcarpathian Rus during Interwar Period in the Estimates of the Rusyn Politicians and Public Figures // Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal. 2021. Volume 13. № 1. P. 149–156. (0,5 п.л.). ISSN 1803-6546. (Web of Science)
192. Шевченко К. Историја као инструмент за дизајнирање идентитета // Историја као инструмент геополитике. Приредιο Зоран Милошевић. Београд: Институт за политичке студије, 2022. С. 247-268 (1 п.л.). ISBN 978-86-7419-357-0.

193. Шевченко К.В. «Белорусы как народ являются в Польше бесправными...». Белорусское меньшинство в Польше в межвоенный период в оценках чехословацкой общественности и учёных-славистов // *Гісторыя і грамадазнаўства. Навукова-метадычны часопіс*. 2022. № 2(103). С. 12-17 (0,5 п.л.). ISSN 2224-798X (ВАК РБ)
194. Shevchenko Kirill. Food policy as an element of sustainable development // *Sigurnost i kvalitet grane. X medunarodni naučni skup*. Tom I. Brčko: Evropski univerzitet Brčko distrikt, 2022. S. 43-47 (0,5 п.л.). ISBN 978-99955-99-62-1.
195. Лозовюк П., Шевченко К. История и культура Древней Руси в современной чешской историографии // *Русин*. 2022. № 67. С. 360-371 (0,7 п.л.). ISSN 2345-1149 (SCOPUS, Web of Science)
196. Шевченко К. «Не хочу воевать с русскими...» // *Историк. Журнал об актуальном прошлом*. 2022. № 5(89). С. 26-29 (0,5 п.л.). ISSN 2411-1139.
197. Шевченко К. Российская империя в галицко-русском культурном дискурсе XIX века // *Русский сборник. Исследования по истории России*. Том XXXII. Москва: Модест Колеров, 2022. С. 197-212 (1 п.л.). ISBN 978-5-905040-82-5.
198. Шевченко К. Герой Советского Союза Ян Налепка: от офицера словацкой оккупационной армии до партизанского командира // *Великая Отечественная война в истории и памяти народов Юга России: события, участники, символы. Материалы III Всероссийской научной конференции*. Ростов-на-Дону: ЮНЦ РАН, 2022. С. 92-97 (0,5 п.л.). ISBN 978-5-4358-0234-4.
199. Шевченко К. Русский мир как объект этнокультурной инженерии. Политика Польши на западнорусских землях в 1919-1939 гг. // *Русский мир и российские соотечественники: теоретические и правовые проблемы в начале XXI века*. Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета, 2022. С. 10-33 (1 п.л.)
200. Шевченко К. (Ševčenko Kirill). *Poválečná anabáze nejmenšího slovanského národa* // *Přísně tajné. Literatura faktu*. 2022. Číslo 5. S. 80-94. (1 п.л.). ISSN 1212-7620

201. Шевченко К.В. Российская империя в общественно-политическом дискурсе Галицкой Руси XIX – начала XX века // Тетради по консерватизму. 2022. № 2. С. 49-58. (0,5 п.л.). ISSN 2409-2517. (ВАК).
202. Шевченко К.В. Положение Подкарпатской Руси и русинов в 1919 г. в оценках чешских чиновников (по материалам пражского архива канцелярии президента республики) // Славянский альманах. 2022. № 1-2. С. 86-94. (0,5 п.л.). ISSN 2073-5731. (ВАК).
203. Шевченко К.В. Эпоха Киевской Руси в оценках чешского историка Михала Теры // Славянский альманах. 2022. № 1-2. С. 434-446. (1 п.л.). ISSN 2073-5731. (ВАК).
204. Шевченко К.В. Личность и деятельность Петра I в словацком и чешском историко-культурном дискурсе XIX – начала XX века // Тетради по консерватизму. 2022. № 3. С. 288-295. (0,5 п.л.). ISSN 2409-2517. (ВАК).
205. Шевченко К.В. Церковь и идентичность русинов Угорской Руси в XIX – начале XX века // Национални интерес. 2022. № 2. С. 235-245 (0,5 п.л.). ISSN 1820-4996.
206. Shevchenko Kirill, Lozoviuk Petr. “Russkij Mir” – nadnacionální integrační projekt či projev postsovětského imperialismu // Historická sociologie. 2022. № 2. S. 121-139 (1 п.л.). (SCOPUS)
207. Шевченко К. Белорусское Полесье как объект этнокультурной инженерии Польши в 1930-е гг.: медийные аспекты (на основе материалов Государственного архива Брестской области) // Русин. 2022. № 70. С. 164-180 (1 п.л.). ISSN 2345-1149 (SCOPUS, Web of Science)
208. Шевченко К.В. Униатская церковь как инструмент ассимиляции русинов Австро-Венгрии во второй половине XIX – начале XX веков // Россия и славянские народы в XIX – XX вв. Православие на славянских землях: история и вызовы современности. Брянск: Брянский государственный университет, 2023. С. 115-124 (0,5 п.л.). ISBN 978-5-6049019-9-1.
209. Шевченко К.В. Польско-русский конфликт начала 1860-х годов в чешском общественном мнении и прессе // Польское восстание 1863 года: этнокультурные и межконфессиональные

- аспекты. Брест: Центр евразийских исследований Филиала РГСУ в Минске, 2023. С. 106-122 (1 п.л.). ISBN 978-5-6049213-5-7.
210. Шевченко К.В. Пляж как социокультурный феномен глазами чешских этнологов // Этнографическое обозрение. 2023. № 2. С. 227–231. (0,5 п.л.). ISSN 0869-5415 (SCOPUS)
211. Шевченко К.В. Церковная и культурная политика Австро-Венгрии в Боснии и Герцеговине во второй половине XIX века в оценках русского учёного-слависта П.А. Лаврова // Сборник радова философског факултета университета у Приштини. 2023. LIII (1). С. 241-249. (0,5 п.л.). ISSN 0354-3293.
212. Шевченко К.В. «Огромная трагедия славян...». Польское восстание 1863 года в оценках чешского историка и политического деятеля Франтишека Палацкого (1798-1876) // Польское восстание 1863-1864 гг. в общественно-политической и конфессиональной мысли славянских народов. Белград-Брест-Брянск: Центр евразийских исследований Филиала РГСУ в Минске, 2023. С. 88-102. (1 п.л.). ISBN 978-5-6049752-3-7.
213. Шевченко К.В. Польское восстание 1863 года в словацком общественном мнении и прессе // Польское восстание 1863-1864 гг. в общественно-политической и конфессиональной мысли славянских народов. Белград-Брест-Брянск: Центр евразийских исследований Филиала РГСУ в Минске, 2023. С. 114-119. (0,5 п.л.). ISBN 978-5-6049752-3-7.
214. Шевченко К., Казак О. Дунав у геополитичким плановима и друштвено-политичкој мисли Аустрије и Угарске у међуратном периоду (1918-1938) // Европа и Дунав. Дунав у геополитичким стратегијама европских држава. Приредили Зоран Милошевић, Миша Стојадиновић. Београд: Институт за политичке студије, 2023. С. 83-96. (1 п.л.). ISBN 978-86-7419-373-0.
215. Шевченко К.В. «Впечатление молодости, свежести, весны...». Сербия в 1860-е – 1870-е годы в оценках русских общественных деятелей и учёных-славистов // Новый союз югославян: реалии и перспективы. Материалы международной научной конференции, посвящённой 24-й годовщине агрессии НАТО

против Југославији. Минск: Филиал РГСУ в Минске, 2023.
С. 65-69. (0,5 п.л.). ISBN 978-985-896-508-2.

216. Shevchenko Kirill. Petr Lozoviuk – Martina Vítková: Etnologie pláže // Národopisná Revue. 2023. Číslo 2. S. 158-160. (0,3 п.л.). ISSN 0862-8351 (SCOPUS)

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(4-191.2)"19"

323(437.3:437.6)"19"

94(4-191.2)"19"

ШЕВЧЕНКО, КИРИЛ ВЛАДИМИРОВИЧ, 1966-

Чеси, прашко пролеће и НАТО бомбе : прилог проучавању политичке историје Чеха и Словака / Кирил Шевченко ; [превела са руског Дајана Лазаревић]. - Београд : Институт за политичке студије, 2024 (Београд : Донат Граф). - 171 стр. : илустр. ; 25 cm

Превод дела: От импровизации к цугцвангу : пражская весна 1968 года и Варшавский договор. - Ауторова слика. - Тираж 50. - Стр. 7-8: [Предговор] / Зоран Милошевић. - Библиографија Кирила Шевченка: стр. 143-171. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-7419-391-4

а) Међународни односи -- Централна Европа -- 20в

б) Чешка -- Политичке прилике -- 20в

в) Словачка -- Политичке прилике -- 20в

COBISS.SR-ID 139331849